ΕΔεΚΟΠ
Ευρωπαϊκό Δίκτυο Ερευνών
Κοινωνικής και Οικονομικής Πολιτικής

Η αποτυχία της Ευρωζώνης. Προτάσεις οικονομικής πολιτικής για την ανάκαμψη της Ελλάδας.

Κώστας Λαπαβίτσας και Θεόδωρος Μαριόλης
με τον Κωνσταντίνο Γαβριηλίδη

Με την υποστήριξη του Ιδρύματος Ρόζα Λούξεμπουργκ

Φεβρουάριος 2017

Ευχαριστίες οφείλονται πρωτίστως στους Εβίτα Νόλκα, Γεωργία Βαλωμένου, Μιχάλη Χιωτίνη, Μάρτζυ Μπασλή, Diane Shugart, Θωμά Γερούκη και Άννα Κόκκαλη, χωρίς την ανιδιοτελή εθελοντική εργασία των οποίων αυτή η μελέτη θα ήταν αδύνατο να πραγματοποιηθεί. Ευχαριστίες οφείλονται επίσης σε πολλούς που έχουν διαβάσει ή συζητήσει τμήματα της έρευνας. Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε ιδιαίτερα τον Ιωάννη Θεοδοσίου, τον Ernesto Screpanti και τον Cédric Durand για την ανάγνωση και το σχολιασμό της τελικής μορφής της μελέτης. Τέλος, ο Daniel Munevar και ο Γιώργος Διαγουρτάς παρείχαν εξαιρετική ερευνητική υποστήριξη. Περιττό να ειπωθεί ότι η ευθύνη για την τελική μορφή ανήκει στους συγγραφείς.

Περιεχόμενα

Περίληψη **4**

Μέρος Ι. Η αποτυχία της Ευρωζώνης **10**
Κεφάλαιο 1. Η αποτυχία της ΟΝΕ και ο ρόλος της Γερμανίας 12
Κεφάλαιο 2. Ο μηχανισμός της κρίσης και οι αιτίες της αποτυχίας της ΟΝΕ 17
Κεφάλαιο 3. Η σημασία της εθνικής ανταγωνιστικότητας 21
Κεφάλαιο 4. Αποσταθεροποίηση των εξωτερικών συναλλαγών 27
Κεφάλαιο 5. Η τεράστια συσσώρευση ιδιωτικού και δημοσίου χρέους 30
Κεφάλαιο 6. Η Ευρωζώνη παίρνει μορφή «αιφνίδιας στάσης» 36
Κεφάλαιο 7. Η μαύρη τρύπα των τραπεζών 38
Κεφάλαιο 8. Λιτότητα και νεοφιλελεύθερη προσαρμογή 42

Μέρος ΙΙ. Η ελληνική καταστροφή **47**
Κεφάλαιο 9. Η κατάσταση της ελληνικής οικονομίας 49
9.1 Η αγορά εργασίας 49
9.1.1 Απορρύθμιση εργασιακών σχέσεων 49
9.1.2 Αύξηση της ανεργίας και της μερικής απασχόλησης 50
9.2 Αποταμίευση και επενδύσεις 54
9.3 Δημόσια οικονομικά 55
9.4 Εξωτερικές συναλλαγές 56
9.5 Δομή της οικονομίας και διεθνές εμπόριο 56
9.6 Αναπτυξιακό αδιέξοδο 58
9.7 Τραπεζικό σύστημα 59
Κεφάλαιο 10. Οι διαρροές της ελληνικής οικονομίας στον εξωτερικό τομέα 61
Κεφάλαιο 11. Η αναγκαιότητα αλλαγής πορείας 66

Μέρος ΙΙΙ. Σχεδιάζοντας ένα νέο δρόμο για την Ελλάδα **69**
Κεφάλαιο 12. Η έξοδος από την ΟΝΕ 71
Κεφάλαιο 13. Πληθωρισμός, ανταγωνιστικότητας και διανομή εισοδήματος μετά την έξοδο 78
Κεφάλαιο 14. Πολιτική τόνωσης της ζήτησης με κλαδική διάσταση 81
Κεφάλαιο 15. Υποτίμηση και νομισματική χρηματοδότηση των δημοσίων δαπανών 86
Κεφάλαιο 16. Πολιτική ανάπτυξης: Βιομηχανική και αγροτική πολιτική 88
Κεφάλαιο 17. Συναλλαγματική πολιτική 90
Κεφάλαιο 18. Ανασύνταξη εργασιακών σχέσεων 92
Κεφάλαιο 19. Αντί συμπεράσματος: ξεφεύγοντας από την παγίδα 94

Αναφορές **97**
Παράρτημα. Ονοματολογία εμπορευμάτων και Σύστημα Δεικτών **102**

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

1. Η τρέχουσα κατάσταση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (ΟΝΕ) είναι εύθραυστη και το μέλλον της παραμένει επισφαλές. Με ιστορικούς όρους η ΟΝΕ είναι μια αποτυχία. Οι πολιτικές που αναπτύχθηκαν για την αντιμετώπιση της κρίσης της ΟΝΕ, έχουν υπονομεύσει και την ίδια την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.).

2. Η Ευρώπη θα πρέπει να απαλλαγεί από το νομισματικό ζουρλομανδύα της ΟΝΕ. Χρειάζεται μια συνολική αλλαγή πολιτικής, για να άρει τους περιορισμούς στη συνολική ζήτηση που επιβάλλει η ΟΝΕ, και να επιτρέψει τη δημιουργία εξωτερικών πλεονασμάτων. Σε αυτή τη βάση, η Ευρώπη θα πρέπει να υιοθετήσει μακροπρόθεσμες πολιτικές για την ενίσχυση της ανάπτυξης της παραγωγικότητας, της απασχόλησης και του εισοδήματος. Μια τέτοια ριζική ανασυγκρότηση πολιτικής απαιτεί, τουλάχιστον, τη σύγκρουση με τις υφιστάμενες οδηγίες της ΕΕ, στον τομέα των επενδύσεων και του εμπορίου.

3. Η Γερμανία έχει αναδειχθεί ως η κυρίαρχη δύναμη της ΟΝΕ, διαμορφώνοντας τις πολιτικές και τις προοπτικές της ΕΕ. Η υπεροχή της δεν έχει βασιστεί στο αντίστοιχο μέγεθος της οικονομίας της ή στην υποτιθέμενη αποτελεσματικότητά της. Αντίθετα, βασίστηκε στην επίμονη εγχώρια συγκράτηση των μισθών, τη διατήρηση του πληθωρισμού σε χαμηλά επίπεδα και την απόκτηση ενός τεράστιου ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος για τους Γερμανούς εξαγωγείς, εντός της ΟΝΕ. Το αποτέλεσμα ήταν, τη δεκαετία του 2000, τα τεράστια πλεονάσματα στο γερμανικό ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, ενώ άλλες χώρες, κυρίως στην εσωτερική περιφέρεια της ΟΝΕ, σημείωσαν τεράστια ελλείμματα.

4. Εν ολίγοις, η Γερμανία ακολούθησε μια ιδιόμορφη πολιτική «νεομερκαντιλισμού» που ευνόησε τα συμφέροντα των μεγάλων Γερμανών εξαγωγέων, σε βάρος των Γερμανών μισθωτών και του γερμανικού λαού γενικότερα. Την δεκαετία του 2010, η κύρια πηγή των γερμανικών εξωτερικών πλεονασμάτων μετατοπίστηκε εκτός της ΟΝΕ, αλλά η εσωτερική της πολιτική παρέμεινε βασικά η ίδια. Η γερμανική εσωτερική πολιτική και η σχέση μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας είναι οι κύριες αδυναμίες της ΟΝΕ, γεγονός που επιδεινώνει τις αδυναμίες στην «αρχιτεκτονική» της νομισματικής ένωσης.

5. Τα εξωτερικά ελλείμματα εντός της ΟΝΕ χρηματοδοτήθηκαν, μέσω πιστωτικών ροών, από πλεονασματικές σε ελλειμματικές χώρες με διάφορες μορφές: από ιδιώτες δανειστές προς το κράτος, από τράπεζες προς το κράτος, από τράπεζες προς άλλες τράπεζες, από ιδιώτες δανειστές προς τράπεζες. Οι μεμονωμένες αποφάσεις δανειοδότησης συνδέθηκαν με μια σειρά από κίνητρα και υποχρεώσεις, που δεν είχαν απαραίτητα σχέση με το εξωτερικό έλλειμμα. Το τελικό αποτέλεσμα ήταν η χρηματοδότηση του ελλείμματος.

6. Στις αρχές της δεκαετίας του 2000, τα ονομαστικά επιτόκια συνέκλιναν με ταχείς ρυθμούς, και οδήγησαν σε σημαντική πτώση των πραγματικών επιτοκίων στις χώρες της περιφέρειας, προκαλώντας ταχεία πιστωτική επέκταση. Ωστόσο, τα πραγματικά επιτόκια στην περιφέρεια παρέμειναν χαμηλότερα από ό, τι στον πυρήνα, δεδομένου ότι το ποσοστό του πληθωρισμού ήταν υψηλότερο στην περιφέρεια. Η εγχώρια πιστωτική επέκταση στην περιφέρεια ωθούνταν κυρίως από τις εγχώριες τράπεζες, που εκμεταλλεύτηκαν την εύκολη ρευστότητα την οποία παρείχε η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, παρά από τις εισροές ξένων χρηματοπιστωτικών κεφαλαίων.

7. Οι εξωτερικές πιστωτικές ροές και η εγχώρια πιστωτική επέκταση οδήγησε σε τεράστια συσσώρευση χρέους, στις χώρες της περιφέρειας. Η σύνθεση του εξωτερικού και εσωτερικού χρέους διέφεραν σημαντικά μεταξύ των κρατών-μελών, όπως διέφερε και η κατανομή του χρέους μεταξύ ιδιωτών και δημοσίων κατόχων. Ωστόσο, η γενική μορφή συσσώρευσης

του χρέους παρουσίαζε σημαντικές ομοιότητες. Η αδυναμία εξυπηρέτησης του χρέους, το 2010, αποτέλεσε το έναυσμα της κρίσης της Ευρωζώνης, που εμφανίστηκε ως μια αιφνίδια αντιστροφή της ροής ιδιωτικών κεφαλαίων προς τις χώρες της περιφέρειας.

8. Για την αντιμετώπιση της κρίσης της ΟΝΕ, η ΕΕ επέβαλε σκληρές πολιτικές λιτότητας και περιστολής των μισθών, καθώς και πολιτικές ιδιωτικοποιήσεων και απορρύθμισης των αγορών, προκειμένου να εξασφαλιστεί η ανάπτυξη. Με τον τρόπο αυτό απέτρεψε τις θεσμικές αλλαγές που πιθανά θα μπορούσαν να βελτιώσουν τις εσωτερικές αδυναμίες της. Συγκεκριμένα:

- Υπήρχε εύκολη παροχή ρευστότητας από την ΕΕ προς τις τράπεζες. Τον ρόλο του έκτακτου παρόχου ρευστότητας επωμίστηκε η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα.

- Η διαγραφή του χρέους απορρίφθηκε, ειδικά η προοπτική της διαγραφής του κεφαλαίου. Κανένα κράτος στην ΟΝΕ δεν θα αναλάμβανε την ευθύνη για το χρέος κάποιου άλλου.

- Παρασχέθηκε βοήθεια προς τα κράτη, που είχαν αποκλειστεί από τις διεθνείς χρηματαγορές, μέσω ειδικών μηχανισμών. Σταδιακά, η νομισματική ένωση δημιούργησε ένα μόνιμο θεσμικό πλαίσιο επιφορτισμένο με το έργο αυτό, και ειδικότερα τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητα (ΕΜΣ).

- Οι οφειλέτριες χώρες ήταν υποχρεωμένες να επιτύχουν δημοσιονομική σταθερότητα μέσω της επιβολής λιτότητας, δηλαδή με τη μείωση των δημόσιων δαπανών και την αύξηση των φόρων.

9. Έτσι, το κόστος της κρίσης μεταφέρθηκε σε μεγάλο βαθμό στις οφειλέτριες χώρες και όχι στους πιστωτές. Επιπλέον, η απώλεια ανταγωνιστικότητας θεωρήθηκε ότι οφείλεται στην έλλειψη εγχώριων «μεταρρυθμίσεων». Συνεπώς, οι πραγματικές θεσμικές αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν στην ΟΝΕ, από το ξέσπασμα της κρίσης, έχουν επιδεινώσει το ήδη δυσλειτουργικό καθεστώς της:

- Η δημοσιονομική πειθαρχία έχει σκληρύνει, καθιστώντας τη λιτότητα κινητήρια αρχή της ΟΝΕ. Το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης έχει γίνει πιο αυστηρό όπως, επίσης, και το Δημοσιονομικό Σύμφωνο που υιοθετήθηκε το 2012.

- Η ανταγωνιστικότητα προβλέπεται ότι θα αυξηθεί, κατά κύριο λόγο μέσω της συγκράτησης των μισθών, την ιδιωτικοποίηση της δημόσιας περιουσίας και την απορρύθμιση των αγορών. Μια νεοφιλελεύθερη αναπτυξιακή ατζέντα συμπληρώνει, έτσι, την κυριαρχία των πολιτικών λιτότητας.

- Ο Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας έχει εξελιχθεί σταδιακά σε ένα μηχανισμό για την αντιμετώπιση μελλοντικών κρίσεων δημόσιου χρέους. Ο ΕΜΣ είναι ένα ταμείο το οποίο δεν υπόκειται δε δημοκρατικό έλεγχο και έχει στη διάθεσή του μια «ετοιμοπόλεμη δεξαμενή κεφαλαίων, ένα «οπλοστάσιο» που θα χρησιμοποιεί υπό προϋποθέσεις.

10. Η αστάθεια του τραπεζικού συστήματος θα αντιμετωπιστεί μέσω μιας Τραπεζικής Ένωσης, που αποτελείται από δύο πυλώνες: τον Ενιαίο Εποπτικό Μηχανισμό (ΕΕΜ) και τον Ενιαίο Μηχανισμό Εξυγίανσης (ΕΜΕ)

- Ο Ενιαίος Εποπτικός Μηχανισμός λειτουργεί υπό την καθοδήγηση της ΕΚΤ, η οποία έχει την δικαιοδοσία να εκτελεί προσομοιώσεις αντοχής (stress tests), βάσει των οποίων μπορεί να επιβάλει απαιτήσεις κεφαλαιακής επάρκειας και αλλαγές στην διοίκηση των τραπεζών.

- Ο Ενιαίος Μηχανισμός Εξυγίανσης έχει δικαιοδοσία σε όλες τις τράπεζες , στο πλαίσιο του ΕΕΜ, και υποτίθεται ότι ασχολείται με την αντιμετώπιση των αφερέγγυων τραπεζών. Κάποια κεφάλαια «διάσωσης» θα συγκεντρώνονταν σταδιακά μέσω τραπεζικών εισφορών, για το σκοπό αυτό. Βραχυπρόθεσμα υπάρχει πρόβλεψη για το «κούρεμα» τραπεζικών ομολόγων που κατέχουν ιδιώτες, αλλά και των τραπεζικών καταθέσεων σε περίπτωση πτώχευσης των τραπεζών.

11. Η υποτιθέμενη Τραπεζική Ένωση δεν είναι πραγματική ένωση. Η πραγματική δοκιμασία για τις τράπεζες εμφανίζεται πάντα τη στιγμή της πτώχευσης, και πιο συγκεκριμένα έχει να κάνει με την παροχή κεφαλαίων για την προστασία των καταθέσεων, την κάλυψη κεφαλαίων και την εξάλειψη των μη εξυπηρετούμενων δανείων από τους ισολογισμούς. Ο συνήθης πάροχος των κεφαλαίων αυτών είναι το εθνικό κράτος. Ο Ενιαίος Μηχανισμός Εξυγίανσης αντιπροσωπεύει έναν αδύναμο συμβιβασμό, δεδομένου ότι δεν έχει υποκαταστήσει το έθνος-κράτος με ένα διακρατικό οργανισμό με επαρκείς εξουσίες. Είναι πολύ πιθανό ο συμβιβασμός αυτός να αποτύχει στην πρώτη σημαντική δοκιμασία.

12. Εν ολίγοις, η κρίση στην Ευρωζώνη δεν έχει επιλυθεί οριστικά. Στην περιφέρεια της ΟΝΕ έχει καταλαγιάσει μέσω της ύφεσης και της λιτότητας, αλλά το θεμελιώδες πρόβλημα έχει επανεμφανιστεί μεταξύ της Γερμανίας και των χωρών του πυρήνα, δηλαδή της Γαλλίας και της Ιταλίας. Η στασιμότητα έχει εξαπλωθεί στη Γαλλία και την Ιταλία, οι οποίες αδυνατούν να ανταγωνιστούν τη Γερμανία, στο πλαίσιο της ΟΝΕ.

13. Εναπόκειται στα κράτη-μέλη, ιδίως της περιφέρειας, να αρχίσουν να εξετάζουν στρατηγικές εξόδου για την προστασία των συμφερόντων των εργαζομένων και των εθνικών τους οικονομιών. Εναπόκειται, επίσης, στα κράτη-μέλη του πυρήνα, να εξετάσουν εναλλακτικές λύσεις για την οργάνωση των διεθνών συναλλαγών και των πληρωμών μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών, ώστε να αποφευχθεί η επιστροφή σε ανταγωνιστικά έθνη-κράτη.

14. Η αποτυχία της ΟΝΕ κρούει τον κώδωνα του κινδύνου για την ίδια την ΕΕ, δεδομένου ότι η νομισματική ένωση έχει γίνει σταδιακά η ραχοκοκαλιά της ΕΕ. Το 2017, η ΕΕ βρίσκεται σε διαδικασία παρακμής, γεγονός που σηματοδοτείται και από την απόφαση αποχώρησης της Βρετανίας, το 2016. Η Ευρώπη, χρειάζεται επειγόντως νέες ιδέες και πρωτοβουλίες, που θα έρθουν σε ρήξη με τις αποτυχημένες προσεγγίσεις των τελευταίων τεσσάρων δεκαετιών.

15. Η Ελλάδα, η οποία έχει πληγεί περισσότερο από κάθε άλλη χώρα, από την αποτυχία της Ευρωζώνης, προσφέρει ένα χρήσιμο πεδίο μελέτης για τη δομή, το περιεχόμενο και τις λεπτομέρειες της απαιτούμενης αλλαγής πολιτικής, στις χώρες της περιφέρειας της ΟΝΕ. Παρέχει μαθήματα για την Ισπανία, την Πορτογαλία, την Ιταλία, ακόμη και τη Γαλλία. Κάθε χώρα θα χρειαστεί σίγουρα το δικό της, ειδικά προσαρμοσμένο πρόγραμμα, για να βγει από το τέλμα της Ευρωζώνης, αλλά θα υπάρξουν επίσης κοινά στοιχεία, τα οποία θα μπορούσαν να διαπιστωθούν εξετάζοντας την περίπτωση της Ελλάδας.

16.Οι κραδασμοί που προκλήθηκαν στην Ελλάδα από την κρίση της Ευρωζώνης είναι ιστορικών διαστάσεων και δεν αντανακλούν απλώς την κυκλική προσαρμογή της οικονομίας. Πάνω απ' όλα, η σύνθεση του εργατικού δυναμικού άλλαξε δραματικά, λόγω της δημιουργίας τεράστιων στρωμάτων ανέργων αλλά και εργαζομένων με μερική και προσωρινή απασχόληση, καθώς και ενός κύματος μετανάστευσης. Η σπατάλη του υψηλά ειδικευμένου εργατικού δυναμικού είναι πρωτοφανής και μειώνει τις προοπτικές ανάπτυξης της χώρας

17. Η ελληνική οικονομία πάσχει από μια ακόμα βαθιά αδυναμία, στον τομέα της αποταμίευσης και των επενδύσεων. Η Ελλάδα καταγράφει αρνητικά ποσοστά καθαρής αποταμίευσης, από την ένταξή της στην ΟΝΕ. Η έλλειψη καθαρής εθνικής αποταμίευσης αντισταθμίστηκε από την αύξηση του εξωτερικού δανεισμού, για μια μακρά χρονική περίοδο, μέχρι το 2010. Έτσι, η απώλεια ανταγωνιστικότητας, τη δεκαετία του 2000, και η υποβόσκουσα αδυναμία της

ελληνικής καθαρής αποταμίευσης, καλύφτηκαν από τον βαρύ εξωτερικό δανεισμό, γεγονός που διευκόλυνε κάποιες επενδύσεις κατά τη δεκαετία του 2000.

18. Μόλις ξέσπασε η κρίση το 2010, η Ελλάδα αντιμετώπισε έντονες δυσκολίες πρόσβασης σε ξένα κεφάλαια. Η έλλειψη εξωτερικού δανεισμού εκφράστηκε με μια πρωτοφανή κατάρρευση των επενδύσεων. Αυτός είναι ο κυριότερος λόγος για το σημαντικό βάθος και την επιμονή της ελληνικής κρίσης, καθώς και για τη μακροχρόνια αδυναμία της ελληνικής οικονομίας.

19. Επιπλέον, η ανάπτυξη της Ελλάδας από την ένταξή της στην ΕΕ, το 1981, στηρίχθηκε σε διεθνή «μη εμπορεύσιμα» αγαθά σε βάρος των «εμπορεύσιμων» αγαθών και υπηρεσιών. Η παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας μπορεί να συγκριθεί με τους ευρωπαϊκούς μέσους όρους, μόνο για ορισμένα μη εμπορεύσιμα αγαθά, ιδίως στον τομείς των χρηματοοικονομικών υπηρεσιών, των κατασκευών και του εγχώριου εμπορίου. Μεταξύ των εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών μόνο ο τουρισμός μπορεί να θεωρηθεί αρκετά επιτυχής. Ως εκ τούτου, η χώρα εισήγαγε όλο και μεγαλύτερα ποσοστά προϊόντων υψηλής τεχνολογίας και κατέγραφε χαμηλά ποσοστά στο ενδοτομεακό εμπόριο σε σύγκριση με άλλα κράτη-μέλη της ΕΕ.

20. Το αποτέλεσμα ήταν ένα αναπτυξιακό αδιέξοδο: κατά τη διάρκεια των τριών τελευταίων δεκαετιών, η Ελλάδα ειδικεύτηκε σε προϊόντα χαμηλής και μέσης τεχνολογίας που βασίζονται σε ανειδίκευτη εργασία . Τα προϊόντα αυτά έχουν μια σχετικά χαμηλή συμβολή στην αύξηση της παραγωγικότητας και, ως εκ τούτου, δημιουργούν ένα χαμηλό προσδόκιμο ανάπτυξης της οικονομίας, στο σύνολό της. Η Ελλάδα μπόρεσε να σημειώσει σχετικά ταχείς ρυθμούς ανάπτυξης μόνο με εξωτερικό δανεισμό, ο οποίος με τη σειρά του περιόρισε την περαιτέρω βελτίωση της παραγωγικότητας και τις δυνατότητες ανάπτυξης. Μετά την ένταξη στην Ευρωζώνη, η χώρα βρέθηκε αντιμέτωπη με την κατάρρευση της ανταγωνιστικότητας, λόγω της συγκράτησης των γερμανικών μισθών, η οποία την οδήγησε σε μια καταστροφική πορεία: το χρέος αυξήθηκε σημαντικά, η ανάπτυξη επιταχύνθηκε και οι υποβόσκουσες αδυναμίες της οικονομίας επιδεινώθηκαν. Όταν ξέσπασε η κρίση στην Ευρωζώνη, η Ελλάδα καταστράφηκε.

21. Ιδιαίτερα σημαντική, από την άποψη αυτή, ήταν η βαθιά αδυναμία του ελληνικού βιομηχανικού τομέα. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, όταν η εγχώρια ζήτηση αυξήθηκε σε μεγάλο βαθμό, η Ελλάδα αντιμετώπισε ισχυρές «διαρροές» στο εξωτερικό, οι οποίες συνέβαλαν στην αδυναμία του εξωτερικού ισοζυγίου της. Η κύρια πηγή αυτών των διαρροών ήταν ο βιομηχανικός τομέας: η ελληνική βιομηχανία εξαρτάται από τις εισαγωγές, γεγονός που αντικατοπτρίζεται, επίσης, στην αρνητική καθαρή αποταμίευση της χώρας. Συγκεκριμένα, δέκα βιομηχανικά προϊόντα είναι οι πραγματικές «μαύρες τρύπες» της ελληνικής οικονομίας, όσον αφορά τις διαρροές στο εξωτερικό.

22. Οι στρατηγικές «διάσωσης» μετά το 2010, έλαβαν χώρα στο πλαίσιο σοβαρών διαρθρωτικών αδυναμιών της οικονομίας. Επιπλέον, η Ελλάδα δεν είχε κανέναν έλεγχο επί της νομισματικής πολιτικής και φυσικά καμία συναλλαγματική πολιτική. Η δημοσιονομική και εισοδηματική πολιτική της καθορίστηκαν από τους δανειστές, μέσω της επιβολής αυστηρής λιτότητας. Τέλος, οι δανειστές επέβαλλαν ιδιωτικοποιήσεις, καθώς και την απορρύθμιση της αγοράς εργασίας και άλλων αγορών. Λαμβάνοντας υπόψη τις διαρθρωτικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας, οι πολιτικές αυτές παγίδευσαν τη χώρα στο «σιδερένιο κλουβί» της ύφεσης. Αντί να βάλουν την Ελλάδα στο δρόμο της ενάρετης ανάπτυξης, η λεγόμενη «εσωτερική υποτίμηση» σε συνδυασμό με τις «διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις» κατάφεραν ένα θανάσιμο πλήγμα στην οικονομία, ειδικά στο βιομηχανικό τομέα.

23. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η Ελλάδα αντιμετωπίζει ένα ζοφερό μέλλον, αν δεν φύγει από την Ευρωζώνη και δεν υιοθετήσει μια ριζικά διαφορετική πολιτική για την αναδιάρθρωση της οικονομίας της. Για να πετύχει μια βιώσιμη ανάπτυξη η Ελλάδα χρειάζεται μια στοχευμένη εισοδηματική αναδιανομή του εισοδήματος, σε συνδυασμό με ένα πρόγραμμα ενίσχυσης της εγχώριας ζήτησης και περιορισμού των διαρροών στο εξωτερικό. Τα μέτρα αυτά είναι

αδύνατο να εφαρμοστούν στο πλαίσιο της ΟΝΕ ή ακόμη και στα πλαίσια των τρεχουσών πολιτικών της ΕΕ.

24. Η έξοδος από την Ευρωζώνη θα είναι ένα βραχυπρόθεσμα δύσκολο εγχείρημα. Το γεγονός αυτό έχει επιτρέψει στην ελληνική πολιτική ελίτ να διεξαγάγει μια εκστρατεία υστερίας και φόβου προκειμένου να εξαναγκάσει τον ελληνικό λαό να αποδεχτεί τα προγράμματα «διάσωσης». Ιδίως, μετά τη μεταστροφή του ΣΥΡΙΖΑ, το καλοκαίρι του 2015, υπήρξε μια ενορχηστρωμένη εκστρατεία προπαγάνδας που ισχυρίζονταν ότι δεν υπάρχει ορατή εναλλακτική λύση.

25. Σε αυτή τη μελέτη αποδεικνύεται ότι, τα βραχυπρόθεσμα προβλήματα που αναμένεται να προκύψουν από την έξοδο από την Ευρωζώνη είναι διαχειρίσιμα, εφόσον υπάρξει ένας στοιχειώδης σχεδιασμός, προετοιμασία και αποφασιστικότητα. Στο πλαίσιο αυτό, είναι ζωτικής σημασίας να τονιστεί ότι, οι βραχυπρόθεσμες δυσκολίες δεν είναι ποτέ ένας σοβαρός λόγος, για να αποφευχθεί μια πορεία δράσης με μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα οφέλη, για την οικονομία και την κοινωνία.

26. Ένα «σχέδιο» εξόδου δεν είναι -και δεν θα μπορούσε να είναι- ένας πλήρης κατάλογος όλων των πιθανών ενδεχομένων και αποτελεσμάτων, με τη συνοδεία των κατάλληλων πολιτικών μέτρων, όπως συχνά απαιτείται στην Ελλάδα, από όσους υποστηρίζουν τις στρατηγικές διάσωσης. Είναι προφανές ότι είναι αδύνατο να εκπονηθεί ένα τέτοιο σχέδιο, όχι μόνο για την έξοδο από την ΟΝΕ, αλλά και για οποιαδήποτε οικονομική πολιτική. Το κατάλληλο «σχέδιο» περιλαμβάνει την περιγραφή των λογικών βημάτων που πρέπει να ακολουθήσει η Ελλάδα, με στόχο να ελαχιστοποιηθεί το κόστος της ανάκτησης της νομισματικής κυριαρχίας. Αυτή η μελέτη παρέχει μια απάντηση σε μια σειρά από συγκεκριμένα βήματα. Οι βασικές της παράμετροι είναι γνωστές εδώ και αρκετό καιρό στην Ελλάδα, αλλά οι σχετικές πολιτικές δεν υιοθετήθηκαν λόγω ειδικών συμφερόντων και πολιτικών αμφιταλαντεύσεων.

27. Οι λεπτομέρειες του κάθε βήματος, ιδιαίτερα εκείνων που έχουν να κάνουν με τη σταθεροποίηση των τραπεζών, τον εφοδιασμό βασικών αγαθών και τη μείωση των κραδασμών στον παραγωγικό τομέα, είναι ζωτικής σημασίας, αλλά εξαρτώνται εξ ολοκλήρου από το κύριο ζητούμενο, δηλαδή το σχεδιασμό μιας σειράς βημάτων για την έξοδο. Από αυτή την άποψη, σε αυτή τη μελέτη καταδεικνύεται ότι θα υπάρξει πολύ μικρός κίνδυνος υψηλού πληθωρισμού μετά την έξοδο. Καταδεικνύεται, επίσης, ότι η υποτίμηση του νέου νομίσματος θα έχει έντονα ευεργετική επίδραση στις διεθνείς συναλλαγές της Ελλάδας. Τέλος, η στάση πληρωμών του δημοσίου χρέους και το αίτημα για βαθιά διαγραφή του, θα γλιτώσει ένα σημαντικό όγκο πόρων σε ετήσια βάση, απελευθερώνοντας ταυτόχρονα τη χώρα από τα πολιτικά δεσμά της εξυπηρέτησης του χρέους.

28. Η έξοδος από την ΟΝΕ είναι ένα μόνο μέρος της κατάλληλης μεσοπρόθεσμης αναπτυξιακής στρατηγικής για τη χώρα. Η Ελλάδα πρέπει να υιοθετήσει μια πολιτική ενίσχυσης της εγχώριας ζήτησης, ενισχύοντας αρχικά τη δημόσια κατανάλωση και τις δημόσιες επενδύσεις. Αποδεικνύεται ότι μια σειρά από υπηρεσίες (και όχι βιομηχανικά προϊόντα) είναι ιδιαίτερα κατάλληλες για το σκοπό αυτό. Αποδεικνύεται, επίσης, ότι υπάρχει ένα ευρύτερο φάσμα γεωργικών και βιομηχανικών πρώτων υλών -αλλά και υπηρεσιών- όπου πρέπει να εστιαστούν αρχικά οι πολιτικές για την ενίσχυση των εξαγωγών και τον περιορισμό των εισαγωγών.

29. Η τόνωση της ζήτησης, μέσω της δημοσιονομικής δαπάνης, θα πρέπει να χρηματοδοτηθεί σε πρώτη φάση με την έκδοση χρήματος, αφού αποκατασταθεί η νομισματική κυριαρχία. Ο κίνδυνος πληθωρισμού είναι ελάχιστος. Η ζήτηση θα πρέπει επίσης να ενισχυθεί με την αναπροσαρμογή του φορολογικού συστήματος σε προοδευτικότερη κατεύθυνση και με τη μείωση της υπέρμετρης επιβάρυνσης που προκάλεσαν οι στρατηγικές «διάσωσης».

30. Στη βάση αυτή, η Ελλάδα θα πρέπει να υιοθετήσει μια βιομηχανική στρατηγική,

προκειμένου να αλλάξει τη δομή της οικονομίας της. Έχει αποδειχθεί στη μελέτη αυτή ότι, υπάρχουν διάφοροι τομείς κατάλληλοι για τη βιομηχανική πολιτική, η οποία θα βελτιώσει, επίσης, την καθαρή αποταμίευση της χώρας, βοηθώντας τη να εισέλθει σε έναν ενάρετο κύκλο ανάπτυξης και απασχόλησης. Ο γεωργικός τομέας θα πρέπει να συνδεθεί στενά με τη βιομηχανία.

31. Τέλος, μια χώρα, στην τρομερή κατάσταση που βρίσκεται σήμερα η Ελλάδα, χρειάζεται να προβεί σε μεταρρυθμίσεις πέραν του άμεσου αναπροσανατολισμού της οικονομικής πολιτικής. Θα πρέπει να πραγματοποιηθούν μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας, τη δημόσια διοίκηση και άλλους τομείς της κοινωνικής οργάνωσης. Η Ελλάδα χρειάζεται μια συνολική επανεξισορρόπηση της κοινωνίας και της πολιτείας προς το συμφέρον της μισθωτής εργασίας, των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων και των μικρών και μεσαίων αγροτών.

ΜΕΡΟΣ Ι. Η αποτυχία της Ευρωζώνης

Στις αρχές του 2010, η Ευρωπαϊκή Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) εισήλθε σε μια περίοδο κρίσης που υπέσκαψε την ύπαρξή της αλλά και την ύπαρξη της ίδιας της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η αναταραχή αυτή αποτελεί συνέχεια της παγκόσμιας κρίσης του 2007-9 που ξέσπασε αρχικά στο χρηματοπιστωτικό σύστημα των ΗΠΑ, και η οποία υποχώρησε σταδιακά στις ΗΠΑ, το Ηνωμένο Βασίλειο και σε άλλα μέρη του κόσμου, μετά από αποφασιστικές κρατικές παρεμβάσεις που στόχευσαν, πρώτα και κύρια, στην προστασία των χρηματοπιστωτικών συμφερόντων. Στην Ευρώπη όμως, η κρίση απέκτησε καταστροφικό χαρακτήρα και διάρκεια λόγω της δυσλειτουργικής ΟΝΕ, η οποία εγκρίθηκε από το μεγαλύτερο μέρος της ΕΕ, την 1η Ιανουαρίου 1999.

Στο τέλος του 2016 η Ευρωπαϊκή κρίση παραμένει ουσιαστικά ανεπίλυτη. Από τη σύστασή της, η δομή της ΟΝΕ ήταν ανεπαρκής και το μέλλον της επισφαλές. Αποτελεί μια ιστορική αποτυχία και είναι εμφανές πως δεν μπορούν να γίνουν πολλά, σε θεσμικό ή πολιτικό επίπεδο, ώστε να διασωθεί. Ακόμα χειρότερα, η κρίση και οι πολιτικές αντιμετώπισής της έχουν υπονομεύσει την ίδια την ΕΕ.

Είναι αδιαμφισβήτητο ότι, κατά τη διάρκεια της εν λόγω περιόδου, η Γερμανία αναδείχθηκε ως κυρίαρχη δύναμη στο πλαίσιο της ΟΝΕ, διαμορφώνοντας τις πολιτικές και τις προοπτικές της ΕΕ στο σύνολό της. Η υπεροχή της Γερμανίας δεν βασίζεται στο μέγεθος της γερμανικής οικονομίας ή στην υποτιθέμενη αποτελεσματικότητά της. Στο πρώτο μέρος αυτής της μελέτης θα καταδειχθεί ότι η Γερμανία έχει καταφέρει να κυριαρχήσει στα θεσμικά όργανα της ΟΝΕ και της ΕΕ, κυρίως μέσω της αξιοσημείωτης συγκράτησης των εγχώριων μισθών από τα τέλη της δεκαετίας του 1990, γεγονός που παρείχε στους Γερμανούς εξαγωγείς ένα τεράστιο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα. Ο γερμανικός θρίαμβος εντός της Ευρωζώνης, έχει επιτευχθεί σε μεγάλο βαθμό εις βάρος των μισθών των Γερμανών εργατών και άλλων χαμηλόμισθων. Για τον ίδιο λόγο, η υπεροχή της Γερμανίας είναι ιδιαίτερα επισφαλής: βασίζεται περισσότερο στην συμπίεση της εγχώριας ζήτησης και την αύξηση των εξαγωγών, παρά στην δραστική αύξηση της παραγωγικότητας και την τεχνολογική πρόοδο.

Επιπλέον, κι αυτό επίσης καταδεικνύεται στην παρούσα μελέτη, η ΕΕ στο σύνολό της και σε μεγάλο βαθμό κατ' εντολή της Γερμανίας, επέβαλε σκληρές πολιτικές λιτότητας και περιστολής των μισθών καθώς και πολιτικές ιδιωτικοποιήσεων και απορρύθμισης των αγορών, προκειμένου να εξασφαλιστεί η ανάπτυξη. Με τον τρόπο αυτό απέτρεψε τις θεσμικές αλλαγές που πιθανά θα μπορούσαν να βελτιώσουν τις εσωτερικές αδυναμίες της. Αντίθετα, οι θεσμικές αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν τη δεκαετία του 2010, έγιναν για να σταθεροποιήσουν την γερμανική υπεροχή και να περάσουν το κόστος της αντιμετώπισης της κρίσης κυρίως σε χώρες της περιφέρειας.

Οι πολιτικές της ΕΕ έχουν οδηγήσει την Ευρώπη σε μια αδιέξοδη κατάσταση, η οποία απέχει πολύ από την ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ των χωρών και την ύπαρξη σταθερότητας. Η Γερμανία, ως η ισχυρότερη οικονομική δύναμη, διαθέτει εδραιωμένο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα και τεράστια εξωτερικά πλεονάσματα, ενώ οι περιφερειακές χώρες, αλλά και χώρες του πυρήνα, δυσκολεύονται να διασφαλίσουν ρυθμούς ανάπτυξης και να αποκτήσουν εξωτερικά πλεονάσματα για να αποπληρώσουν τα χρέη τους. Η Γερμανική οικονομική ηγεμονία έχει θεμελιωθεί εντός της ΟΝΕ, συμβάλλοντας στην επιδείνωση των εξωτερικών ισοζυγίων των περιφερειακών χωρών, καθώς και στην υπονόμευση των χωρών του πυρήνα. Η Οικονομική και Νομισματική Ένωση βρίσκεται σε μια πορεία, η οποία υπαγορεύεται από την πολιτική και οικονομική ηγεσία της Γερμανίας στην Ευρώπη. Θα ήταν αυταπάτη να περιμένει κανείς από την ΟΝΕ να αλλάξει την παρούσα κατάσταση εκ των έσω, δεδομένης της φύσης των θεσμικών της οργάνων.

Τόσο για τις χώρες της περιφέρειας όσο και για τις χώρες του πυρήνα απαιτείται μια ριζική αλλαγή πολιτικής που να περιλαμβάνει την άρση του περιορισμού στη συνολική ζήτηση και να επιτρέπει τη δημιουργία εξωτερικών πλεονασμάτων. Σε αυτή τη βάση θα μπορούσαν επίσης να υιοθετηθούν μακροπρόθεσμες πολιτικές για την ενίσχυση της ανάπτυξης της παραγωγικότητας, της απασχόλησης και του εισοδήματος. Ωστόσο, μια τέτοια ριζική πολιτική ανασυγκρότηση είναι αδύνατη στο πλαίσιο της ΟΝΕ και απαιτεί σύγκρουση με τις υφιστάμενες οδηγίες της ΕΕ για τις επενδύσεις και το εμπόριο. Για να αποφευχθεί, επομένως, η αργή και επώδυνη παρακμή, οι χώρες της Ευρώπης θα πρέπει να αναλάβουν δράση με στόχο να απαλλαγούν από το νομισματικό ζουρλομανδύα και την γερμανική ηγεμονία. Θα μπορούσε έτσι να ανοίξει ο δρόμος για την ανάπτυξη και την αλληλεγγύη.

Κεφάλαιο 1. Η αποτυχία της ΟΝΕ και ο ρόλος της Γερμανίας

Η ΟΝΕ ιδρύθηκε μετά από δεκαετίες προσπαθειών για την ανάπτυξη ενός νέου συστήματος διεθνών πληρωμών στην Ευρώπη, όταν το μεταπολεμικό διεθνές σύστημα του Bretton Woods, που κατέρρευσε το 1971 – 73, άρχισε να παρακμάζει. Η κατάργηση του Bretton Woods κατέστησε σαφές στις κυβερνήσεις των ευρωπαϊκών χωρών, ιδίως των μικρότερων, ότι για να αποφευχθούν μεγάλες αναταραχές στις συναλλαγματικές ισοτιμίες και να προστατευτεί η διεθνής ανταγωνιστικότητα, ήταν απαραίτητο να υπάρξει ένα σύστημα διαχείρισης των διεθνών πληρωμών και άλλων διακρατικών υποχρεώσεων. Για το σκοπό αυτό απαιτούνταν ένα νέο θεσμικό πλαίσιο σε ολόκληρη την Ευρώπη. Η έκθεση Werner, το 1970, ήταν το πρώτο σημάδι της στροφής προς ένα νέο σύστημα διαχείρισης των διεθνών πληρωμών και των συναλλαγματικών ισοτιμιών στην Ευρώπη.

Η επίτευξη της σταθερότητας των συναλλαγματικών ισοτιμιών, ωστόσο, είναι ένα πολύ δύσκολο έργο σε μια παγκόσμια αγορά που αποτελεί το πεδίο αλληλεπίδρασης μεταξύ των πολυεθνικών επιχειρήσεων και των εθνικών κρατών. Η παγκόσμια αγορά χαρακτηρίζεται από την παράλληλη απουσία ρυθμιστικών θεσμικών οργάνων, και την επιβολή της καθαρής ισχύος μεταξύ των κρατών και των πολυμερών οργανισμών, όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Για να επιτευχθεί η σταθερότητα των συναλλαγματικών ισοτιμιών (αν υποτεθεί ότι δεν υπήρχε η αυτόματη λειτουργία ενός νομίσματος–άγκυρα, η οποία να προκύπτει από την άμεση ή έμμεση μετατρεψιμότητα του νομίσματος αυτού σε κάποιο παραγόμενο αγαθό, ας πούμε σε χρυσό, όπως γινόταν με το δολάριο ΗΠΑ στο πλαίσιο του Bretton Woods) θα ήταν απαραίτητη η διαρκής λήψη αποφάσεων σε συλλογική βάση από τα κράτη-μέλη.

Ωστόσο, υπάρχει ιεραρχία των κρατών στην παγκόσμια αγορά, οπότε στην πράξη τον ηγετικό ρόλο, σε οποιοδήποτε σύστημα λήψης αποφάσεων σε ένα τέτοιο σύστημα, θα τον έπαιζαν οι ισχυρότερες χώρες. Επιπλέον, η κρίση κατέδειξε ότι, στην Ευρωζώνη, παρά τα φαινόμενα, δεν υπάρχει πραγματική συνεργασία μεταξύ των μελών της. Αντίθετα, ένα κράτος, και συγκεκριμένα η Γερμανία, κατέχει ηγεμονική θέση στην ΟΝΕ, και τα συμφέροντά της είναι πρωταρχικής σημασίας για τη λειτουργία του κοινού νομίσματος. Η εξέλιξη αυτή έχει αποδειχθεί θανάσιμη για την ΟΝΕ.

Πιο συγκεκριμένα, αν υποτεθεί ότι δεν υπήρχε νομισματική ένωση ούτε και ένα αυτόματο διεθνές νόμισμα–άγκυρα, μια ομάδα κρατών θα μπορούσαν δυνητικά να συνεργαστούν αποτελεσματικά για να πετύχουν τη διαχείριση (σταθεροποίηση) των συναλλαγματικών ισοτιμιών και την αντιμετώπιση των διεθνών πληρωμών, εφόσον ένα από αυτά τα κράτη θα λειτουργούσε ως η άγκυρα της ομάδας. [1] Ο ρόλος της χώρας-άγκυρας θα ήταν ιδιαίτερα σημαντικός σε συνθήκες σχετικά ελεύθερης κυκλοφορίας των χρηματικών κεφαλαίων διασυνοριακά, όπως αυτή έχει επικρατήσει τις τελευταίες τέσσερις δεκαετίες. Οι ελεύθερες κινήσεις κεφαλαίων έχουν αποσταθεροποιητικές επιπτώσεις στις συναλλαγματικές ισοτιμίες: αν σταματήσουν ή αντιστραφούν, μπορούν να οδηγήσουν σε μια κρίση «αιφνίδιας στάσης» (sudden stop). Η χώρα-άγκυρα θα έπρεπε λοιπόν να διαμορφώσει την εγχώρια νομισματική της πολιτική έτσι ώστε να προσαρμόζεται στις ανάγκες σταθερότητας των συναλλαγματικών ισοτιμιών και τη διαχείριση των ταμειακών ροών. Ταυτόχρονα θα ήταν αναγκαίο η χώρα-άγκυρα να έχει πλεόνασμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών και να παρουσιάζει εσωτερική σταθερότητα τιμών.

Στην Ευρώπη, η νομισματική συνεργασία μεταξύ των κρατών πήρε τη μορφή του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος (European Monetary System, EMS), τις δεκαετίες 1980 και 1990. Η λειτουργία του ΕΝΣ άλλαζε διαρκώς, έως ότου τελικά αντικαταστάθηκε από την ΟΝΕ. Στόχος του, όμως, ήταν η σταθεροποίηση των συναλλαγματικών ισοτιμιών στην Ευρώπη ως ένα

1 Για περαιτέρω ανάλυση των θεμάτων αυτών, βλ. Flassbeck and Lapavitsas (2015).

βήμα προς την πληρέστερη οικονομική ενοποίηση, και η προφανής χώρα-άγκυρα γι' αυτό ήταν η Γερμανία. Κατ' επέκταση, η Γαλλία και η Ιταλία, οι άλλες δύο μεγάλες χώρες του ΕΝΣ, θα έπρεπε να αποδεχθούν την περιοδική υποτίμηση των νομισμάτων τους, προκειμένου να αντισταθμιστεί η άνοδος του πληθωρισμού τους σε σχέση με τη Γερμανία, καθώς και τα εμπορικά τους ελλείμματα. Έτσι, οι διαρθρωτικές διαφορές μεταξύ των τριών μεγαλύτερων οικονομιών δεν θα μπορούσαν να ξεπεραστούν από τον ΕΝΣ, αλλά θα αντικατοπτριζόταν στη λειτουργία του.

Η εμπλοκή σε περιοδικές υποτιμήσεις ήταν αρκετά δύσκολη για τη Γαλλία και την Ιταλία, αλλά η βασική αδυναμία του ΕΝΣ αποδείχθηκε ότι ήταν η στάση της Γερμανίας, η οποία χρησιμοποίησε την συναλλαγματική ισοτιμία του γερμανικού μάρκου προκειμένου να εξασφαλίσει τα δικά της πλεονάσματα τρεχουσών συναλλαγών. Κατά τη διάρκεια αυτών των δεκαετιών, η Γερμανία αρνήθηκε ουσιαστικά να προσανατολίσει την εγχώρια νομισματική πολιτική της, στην κατεύθυνση της υποστήριξης του ΕΝΣ. Με αυτό τον τρόπο, συσσωρευτήκαν σταδιακά εντάσεις στο εσωτερικό του ΕΝΣ, κυρίως λόγω των υποτιμήσεων που έπρεπε να υπομείνουν η Γαλλία και η Ιταλία, κι έτσι άνοιξε ο δρόμος προς την πλήρη νομισματική ενοποίηση, στα τέλη της δεκαετίας του 1990. [2]

Η δημιουργία της ΟΝΕ ήταν εν μέρει μια πολιτική απάντηση από τη Γαλλία (και σε μικρότερο βαθμό, από την Ιταλία) στην δεσπόζουσα θέση της Γερμανίας στον ΕΝΣ. Ήταν επίσης μια απάντηση στην πιθανότητα μιας ακόμα μεγαλύτερης γερμανικής κυριαρχίας στην Ευρώπη, μετά την επανένωση της χώρας, το 1990. Η ΟΝΕ φαινόταν να προσφέρει έναν τρόπο για να αντιμετωπιστεί η δυσλειτουργία του ΕΝΣ, που είχε προκληθεί κυρίως από την άρνηση της Γερμανίας να παίξει το ρόλο της στο νομισματικό σύστημα. Η πλήρης νομισματική ένωση έδειχνε πως θα αναιρούσε την ανάγκη ύπαρξης μιας χώρας-άγκυρας, επειδή υποθετικά θα δημιουργούσε ένα νομισματικό πεδίο, στο οποίο θα ήταν εγγυημένη η ισότητα μεταξύ των κρατών, στην λήψη σημαντικών αποφάσεων. Επικαλούμενη τη συνεργασία και την ισότητα, η ΟΝΕ έδειχνε να αποτελεί ένα βήμα προς την ενίσχυση της ευρωπαϊκής ενότητας.

Δυστυχώς για τους αρχιτέκτονες της ΟΝΕ, η ιεραρχική πραγματικότητα της παγκόσμιας αγοράς και η ισορροπία δυνάμεων μεταξύ των κρατών και των πολυεθνικών επιχειρήσεων δεν θα μπορούσε να ξεπεραστεί με οποιαδήποτε θεσμική εφευρετικότητα στον τομέα του διεθνούς χρήματος. [3] Σε αντίθεση με τους υποτιθέμενους στόχους της, στην πραγματικότητα η ΟΝΕ πρόσφερε στη Γερμανία τεράστια περιθώρια για να επιδιώξει τα εθνικά της συμφέροντα, καθώς και τα συμφέροντα των μεγάλων επιχειρήσεών της. Μέσα από την ΟΝΕ, η Γερμανία κατάφερε να κυριαρχήσει στη νομισματική, αλλά και στην οικονομική και την πολιτική σφαίρα της Ευρώπης. Αυτό έχει επιτευχθεί, σε μεγάλο βαθμό, σε βάρος των μισθών των Γερμανών εργαζομένων και άλλων κοινωνικών στρωμάτων χαμηλού εισοδήματος.

Θα ήταν διαφωτιστικό, εν προκειμένω, να εξετάσουμε τη λεγόμενη ελαττωματική «αρχιτεκτονική» της Ευρωζώνης. Η διαπίστωση ότι η «αρχιτεκτονική» της ΟΝΕ ήταν ανεπαρκής- ιδιαίτερα αν το θέμα προσεγγιστεί από τη σκοπιά του σχεδιασμού ενός «ιδανικού» νομισματικού συστήματος- δεν αποτελεί καμία σπουδαία πνευματική ανακάλυψη. Πλήθος ορθόδοξων οικονομολόγων έχουν από καιρό συνειδητοποιήσει ότι η Ευρωζώνη δεν διαθέτει σημαντικά εργαλεία, όπως για παράδειγμα, έναν ενιαίο μηχανισμό δημοσιονομικών μεταβιβάσεων και μια τραπεζική ένωση. [4] Αλλά αυτό μοιάζει λίγο σαν να κατηγορούμε τα σύννεφα για την παραγωγή βροχής. Η ΟΝΕ δεν θα μπορούσε να είναι κάτι άλλο από «αρχιτεκτονική» άποψη, δεδομένου ότι είχε συσταθεί ως «συμμαχία βάσει συνθήκης» μεταξύ πολλών ανεξάρτητων κρατών που ανήκαν και στην ΕΕ.

2 Για περισσότερα στοιχεία για τη δημιουργία της ΟΝΕ και το ρόλο της Γερμανίας, βλ. Flassbeck and Lapavitsas (2015). Βλ. επίσης Flassbeck and Lapavitsas (2013).

3 Για μια θεωρητική προσέγγιση για το διεθνές χρήμα, βλ. Lapavitsas (2013).

4 Βλ. Pisani-Ferry (2011). Πιο πρόσφατα, Stiglitz (2016), ο οποίος έχει αφιερώσει ένα ολόκληρο βιβλίο σε διάφορες αδυναμίες του ευρώ, αν και εξακολουθεί να ελπίζει ότι θα το διασώσει.

Ο πρώτος και σημαντικότερος θεσμικός μηχανισμός της ΟΝΕ ήταν η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (και το Ευρωσύστημα των εθνικών κεντρικών τραπεζών), που δημιουργήθηκε με κεφάλαια τα οποία συνεισέφεραν αναλογικά όλα τα κράτη-μέλη. Όπως αρμόζει σε μια «συμμαχία βάσει συνθήκης» κυρίαρχων κρατών, η ΕΚΤ δεν λειτούργησε κάτω από την προστασία ενός συγκεκριμένου κράτους, και μάλιστα είχε την πιο «ιδιωτική» στάση μεταξύ όλων των μεγάλων κεντρικών τραπεζών. Πέραν αυτού, η ΕΚΤ ήταν απολύτως απρόθυμη να αναλάβει το πρωτογενές δημόσιο χρέος του κάθε κράτους, δηλαδή, απείχε από τη βασική δραστηριότητα που συνδέει λειτουργικά μια κεντρική τράπεζα με το κράτος της.

Ο άλλος σημαντικός θεσμικός μηχανισμός που δημιουργήθηκε για την ΟΝΕ, ήταν το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης, το οποίο είχε στόχο να ρυθμίσει την δημοσιονομικές επιδόσεις των κρατών μελών, διατηρώντας τα ελλείμματα και το δημόσιο χρέος εντός ορίων, αποφεύγοντας τη διατάραξη της λειτουργίας του κοινού νομίσματος. Ωστόσο, η ευθύνη για την εφαρμογή του Συμφώνου αφέθηκε αρχικά στα κράτη-μέλη, και από αυτή την άποψη ήταν μια αποτυχία. Κατά τη διάρκεια της κρίσης, το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης μετεξελίχθηκε στο Δημοσιονομικό Σύμφωνο, σε μια κατ' ουσίαν σκληρότερη εκδοχή της ίδιας συμφωνίας, το οποίο προβλέπει την παρακολούθηση αλλά και την πιθανή επιβολή κυρώσεων σε μεμονωμένα κράτη, εφόσον δεν συμμορφώνονται με το δημοσιονομικό καθεστώς της ΟΝΕ.

Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι, σε σύγκριση με τους μηχανισμούς, για παράδειγμα, του νομισματικού συστήματος των ΗΠΑ, το θεσμικό πλαίσιο της ΟΝΕ είναι καταφανώς ανεπαρκές. Η Ομοσπονδιακή Τράπεζα των ΗΠΑ (Federal Reserve Bank) μπόρεσε να λειτουργήσει ως τράπεζα του Αμερικανικού κράτους, αποκτώντας τεράστιες ποσότητες πρωτογενούς δημόσιου χρέους, όταν η πολιτική κατάσταση το απαίτησε, όπως συνέβη μετά την κρίση του 2007-09. Ομοίως, το Αμερικανικό κράτος μπόρεσε να επιβάλουν μια συνεκτική δημοσιονομική πολιτική σε όλη την επικράτεια των ΗΠΑ, εξασφαλίζοντας ταυτόχρονα τη μεταφορά φορολογικών πόρων μεταξύ των κρατών-μελών της ομοσπονδίας, όταν οι περιστάσεις το απαίτησαν. Η ικανότητα των ΗΠΑ να αντιμετωπίζουν μεγάλες κρίσεις, ως εκ τούτου, είναι ασύγκριτα μεγαλύτερη από αυτή της Ευρωζώνης, κι αυτό αποδείχθηκε καταφανώς το 2007-09.

Ωστόσο, αυτές οι απολύτως προφανείς διαπιστώσεις, δεν αποτελούν ερμηνεία για την σημερινή κατάσταση της ΟΝΕ και της ΕΕ. Εάν το αποδεχτούμε αυτό είναι κατά κάποιο τρόπο σαν να ευχόμαστε να ήταν η ΟΝΕ, κάτι άλλο από αυτό που είναι, ή να μπορούσε να γίνει κάτι άλλο από αυτό που η ίδια η φύση της επιβάλλει. Η ΟΝΕ είναι μια «συμμαχία βάσει συνθήκης» κυρίαρχων κρατών που ανήκουν στην ΕΕ, κανένα εκ των οποίων δεν νομιμοποιείται ούτε επιθυμεί να σηκώσει το βάρος των ενεργειών του άλλου. Η αρχή της πρόληψης ενάντια στην μεταφορά των φορολογικών βαρών και η απαίτηση για την αποφυγή του ενδεχόμενου να επωμιστεί ένα κράτος τις φορολογικές δαπάνες των δράσεων του άλλου, διέπουν την ΟΝΕ. Για ποιο λόγο θα μπορούσε να επικρατήσει κάτι άλλο σε μια συμμαχία κυρίαρχων κρατών; Το δημόσιο χρέος της κάθε χώρας, στο πλαίσιο της ΟΝΕ και της ΕΕ, είναι τελικά ευθύνη της κυβέρνησης και του λαού της. Όλοι εκείνοι που, κατά τις πρώτες ημέρες της κρίσης, πρότειναν την έκδοση «ευρωομολόγων», την «αμοιβαιοποίηση» του δημόσιου χρέους στην ΟΝΕ ή την ανάληψη των χρεών μεμονωμένων κρατών από την ΕΚΤ, ως μεθόδους για την αντιμετώπιση της κρίσης, απλώς νόμισαν πως οι δικές τους επιθυμίες ταυτίζονται με τη φύση της ΟΝΕ και της ΕΕ.

Ο βασικός λόγος για τον οποίο μια ομοσπονδιακή χώρα, όπως οι ΗΠΑ, ήταν σε θέση να δημιουργήσει αυτούς τους αποτελεσματικούς νομισματικούς και άλλους θεσμικούς μηχανισμούς είναι ότι στις ΗΠΑ η πολιτεία και ο «δήμος» είναι ένα. Η ΟΝΕ αποτελείται από πολλά ανεξάρτητα κράτη, έστω κι αν αυτά έχουν εκχωρήσει μέρος της κυριαρχίας τους προκειμένου να ενταχτούν στη νομισματική ένωση. Μια κοινή πολιτεία και ένας ενιαίος «δήμος» δεν μπορεί να δημιουργηθεί ούτε καθ' υπαγόρευση, ούτε στα κρυφά. Για να γίνει αυτό, θα έπρεπε να συμβούν ιστορικά γεγονότα που ενίοτε σχετίζονται με πολέμους και

επαναστάσεις.

Η ιδέα ότι θα μπορούσε ποτέ να υπάρξει ένα κυρίαρχο «ευρωπαϊκό» κράτος, που θα έχει αρκετή δύναμη για να αναπαραγάγει τις νομισματικές πρακτικές των Πολιτειών των ΗΠΑ, είναι αποκύημα της γραφειοκρατικής ή της ακαδημαϊκής φαντασίας. Στην πραγματικότητα, οι λαοί της Ευρώπης δεν έχουν επιδείξει ποτέ οποιαδήποτε αυθόρμητη μαζική υποστήριξη στην ΟΝΕ, ούτε καν στην ΕΕ. Είναι σχεδόν αδιανόητο πως οι λαοί της Ευρώπης θα αποδέχονταν, για παράδειγμα, έναν μόνιμο μηχανισμό δημοσιονομικών μεταβιβάσεων εντός της ΟΝΕ. Πέρα από τη δυσκολία να πειστούν τα πλουσιότερα κράτη να μεταφέρουν συστηματικά κεφάλαια σε φτωχότερα κράτη, θα υπήρχε πιθανότατα ισχυρής λαϊκής αντίδρασης και στις χώρες που θα τα αποδέχονταν. Ποιό έθνος της Ευρώπης θα δεχόταν εύκολα να μπει στη θέση του μακροπρόθεσμα επωφελούμενου; Μόνο όποιος εθελοτυφλεί δεν θα αναγνώριζε αμέσως τις αρνητικές συνέπειες για την εσωτερική πολιτική του δομή, το δημοκρατικό του πολίτευμα, τον πολιτισμό του και τις σχέσεις του με τα άλλα κράτη.

Η ελαττωματική «αρχιτεκτονική» της ΟΝΕ δεν είναι τίποτα περισσότερο από μια αντανάκλαση του εγγενούς χαρακτήρα της ΕΕ. Επιπλέον, η «αρχιτεκτονική» δεν παρέχει ούτε την εξήγηση, ούτε τον μηχανισμό για την κρίση που ουσιαστικά ξέσπασε, το 2010. Οι αδιαμφισβήτητες θεσμικές αδυναμίες της ΟΝΕ δεν έχουν προκαλέσει τη δυσλειτουργία και την ιστορική αποτυχία της νομισματικής ένωσης από μόνες τους. Αντίθετα, οι αδυναμίες της ΟΝΕ, έχουν διαμορφώσει το έδαφος πάνω στο οποίο εκτυλίχθηκαν οι οικονομικές διαδικασίες, οι οποίες έχουν υπονομεύσει στην πράξη τόσο το ευρώ όσο και την ΕΕ. Επιπλέον, έχουν επιβεβαιώσει και την ανεπαρκή αντίδραση της ΟΝΕ στην κρίση που, ουσιαστικά, σφράγισε την μοίρα της. Είναι εμφανές ότι, ο πραγματικός μηχανισμός της κρίσης, πρέπει να αναζητηθεί αλλού.

Τα τελευταία χρόνια γίνεται όλο και περισσότερο αποδεκτό ότι, η γενεσιουργός αιτία της κρίσης της Ευρωζώνης ήταν οι βίαιες διακυμάνσεις των ροών κεφαλαίων, λόγω των μεγάλων ελλειμμάτων στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών των χωρών σε κρίση. Στην ουσία, η κρίση της Ευρωζώνης περιλαμβάνει μια σειρά από κρίσεις «αιφνίδιας στάσης» σε διάφορα κράτη-μέλη, παρόμοιες με αυτές που έχουν συμβεί επανειλημμένα στις αναπτυσσόμενες χώρες, τη δεκαετία του 1980, του 1990 και του 2000. [5] Ωστόσο, για να γίνει απολύτως κατανοητή η κρίση «αιφνίδιας στάσης» στην Ευρωζώνη το 2010, είναι επιτακτική ανάγκη να ληφθεί υπόψη η γερμανική εσωτερική πολιτική. Το πραγματικό μυστικό της κρίσης της Ευρωζώνης δεν είναι ούτε η ελαττωματική «αρχιτεκτονική» της ΟΝΕ, ούτε οι πολιτικές επιλογές λιτότητας της ΕΕ. Είναι, μάλλον, η μεταβολή της σχέσης μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας στη Γερμανία, η οποία έχει μεταστραφεί δραματικά υπέρ του κεφαλαίου από την σύσταση της ΟΝΕ, που στη συνέχεια μετεξελίχθηκε στον κυρίαρχο θεσμικό μηχανισμό της ευρωπαϊκής οικονομίας. Δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι ο επίσημος μηχανισμός της ΕΕ απέφυγε σχολαστικά να αντιμετωπίσει τα ζητήματα της γερμανικής εσωτερικής πολιτικής, καθώς διαμόρφωνε την απάντησή του στην κρίση.

Με λίγα λόγια, η εγχώρια συμπίεση των μισθών και η λιτότητα έχουν επιτρέψει στη Γερμανία να κυριαρχήσει στην ΟΝΕ και την ΕΕ, τη δεκαετία του 2010. Η άλλη πλευρά του νομίσματος, όμως, είναι η εξασθενημένη εγχώρια οικονομία στη Γερμανία και η αυξανόμενη αστάθεια της νομισματικής ένωσης. Στο υπόλοιπο αυτής της μελέτης γίνεται φανερό ότι αποτέλεσμα όλων αυτών είναι η αποτυχία της ΟΝΕ ως ιστορικού εγχειρήματος.

Από το 2010, η ΕΕ έχει επιβάλει ουσιαστικές θεσμικές αλλαγές στην ΟΝΕ, με τη δημιουργία διαφόρων οργανώσεων. Αλλά ούτε διόρθωσε τις «αρχιτεκτονικές» ατέλειες της ΟΝΕ ούτε έλαβε μέτρα για να ενθαρρύνει την αλλαγή πορείας στο εσωτερικό της Γερμανίας. Το κόστος της προσαρμογής έχει μετατοπιστεί κατά κύριο λόγο στις χώρες της περιφέρειας, ενώ έχει γίνει προετοιμασία για την διαχείριση άλλης μιας πιθανής κρίσης «αιφνίδιας στάσης» στο μέλλον. Αυτή είναι η συμπεριφορά ενός πολιτικού οργανισμού που είναι προσαρτημένος

5 Βλ. Merler και Pisany-Ferry (2012) και Baldwin - Giavazzi (2015).

σε συγκεκριμένα συμφέροντα, και είναι ανίκανος να αλλάξει προκειμένου να επιβιώσει. Η αποτυχία της ΟΝΕ έθεσε σταδιακά την προοπτική διάρρηξης της ΕΕ, την οποία επέτεινε η έξοδος της Βρετανίας από την ΕΕ, το καλοκαίρι του 2016. Οι χώρες της περιφέρειας και του πυρήνα καλά θα κάνουν να αρχίσουν να σχεδιάζουν τις κατάλληλες στρατηγικές εξόδου από την ΟΝΕ, και να εξετάζουν, εκ νέου, το πλαίσιο αλληλεγγύης στην Ευρώπη.

Τα βασικά στοιχεία μιας εναλλακτικής στρατηγικής εξετάζονται στη συνέχεια αυτής της μελέτης, υπό το πρίσμα της κατάστασης της ελληνικής οικονομίας, και λαμβάνοντας υπόψη τις διαθέσιμες πολιτικές επιλογές για την Ελλάδα. Είναι προφανές ότι, η χώρα χρειάζεται ριζικό αναπροσανατολισμό που θα αναδιαρθρώσει και θα εξισορροπήσει την οικονομία της, προς την κατεύθυνση της ανάπτυξης, της μείωσης της ανεργίας και της αύξησης των εισοδημάτων. Αυτός ο αναπροσανατολισμός είναι αδύνατος μέσα στο πλαίσιο της αποτυχημένης νομισματικής ένωσης. Η Ελλάδα πρέπει να βγει άμεσα από την ΟΝΕ και χρειάζεται να απαιτήσει καθεστώς εξαίρεσης από τις πολιτικές της ΕΕ για τις επενδύσεις, το εμπόριο και άλλες δραστηριότητες. Η χώρα θα πρέπει να υιοθετήσει πολιτικές που τονώνουν την εγχώρια ζήτηση, που στηρίζουν τις εξαγωγές, που περιορίζουν τις εισαγωγές και προωθούν την αύξηση της παραγωγικότητας, κυρίως στον δευτερογενή τομέα. Αυτές οι πολιτικές δεν είναι εφικτές μέσα στο σημερινό πλαίσιο της ΕΕ. Στην διαδικασία εξυγίανσης της οικονομίας της, η Ελλάδα θα μπορούσε να λειτουργήσει ως σημείο αναφοράς για τις άλλες περιφερειακές χώρες, έχοντας πάντα κατά νου ότι κάθε χώρα θα πρέπει να προσαρμόσει τις πολιτικές στις δικές της ανάγκες.

Για να διατυπωθούν οι αναγκαίες πολιτικές για την Ελλάδα εμπεριστατωμένα και με επαρκή ανάλυση, πρέπει να ξεκινήσουμε με την αποτυχία της Ευρωζώνης και τους περιορισμούς που έχει επιβάλει στις χώρες της περιφέρειας και του πυρήνα. Το πρώτο μέρος της παρούσας μελέτης, ως εκ τούτου, εξετάζει συγκριτικά τις επιδόσεις της Γερμανίας, της Γαλλίας, της Ιταλίας, της Ισπανίας και της Ελλάδας, μιας ομάδας χωρών που αποτελεί ένα μείγμα οικονομιών του πυρήνα και της περιφέρειας το οποίο αποδίδει με σαφήνεια την εικόνα της αποτυχίας της ευρωζώνης στο σύνολό της.

Κεφάλαιο 2. Ο μηχανισμός της κρίσης και οι αιτίες της αποτυχίας της ΟΝΕ

Για τη συζήτηση που ακολουθεί, είναι χρήσιμο να συνοψίσουμε τα θεμελιώδη στοιχεία της κρίσης στην Ευρωζώνη. [6]

1. Η υιοθέτηση του ευρώ, το 1999, οδήγησε σε μία συστηματική απόκλιση της εθνικής ανταγωνιστικότητας μεταξύ των κρατών μελών της ΟΝΕ. Ο βασικός υπαίτιος ήταν η Γερμανία, η οποία διατήρησε τον εγχώριο πληθωρισμό της σε εξαιρετικά χαμηλά επίπεδα, συμπιέζοντας τους ονομαστικούς μισθούς και κερδίζοντας έτσι σε ανταγωνιστικότητα έναντι των γειτόνων της, στην ΟΝΕ.

2. Η απόκλιση της ανταγωνιστικότητας οδήγησε σε έντονες ανισορροπίες στις εξωτερικές συναλλαγές εντός της ΟΝΕ, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 2000. Η Γερμανία αύξησε κατά πολύ τα πλεονάσματα τρεχουσών συναλλαγών της, ενώ σε άλλες χώρες, κυρίως στην ταχέως αναδυόμενη εσωτερική περιφέρεια της ΟΝΕ, καταγράφηκαν τεράστια ελλείμματα. Η Γερμανία, λοιπόν, ακολούθησε έναν ιδιόμορφο «νεο-μερκαντιλισμό» καταστέλλοντας την εγχώρια ζήτηση ώστε να καταγράψει τεράστια εξωτερικά πλεονάσματα. Πρόκειται για μια πολιτική που ευνοεί τα συμφέροντα των Γερμανών εξαγωγέων και των τραπεζών σε βάρος των Γερμανών μισθωτών εργαζομένων και του πληθυσμού γενικότερα. Η κύρια πηγή των γερμανικών πλεονασμάτων μετατοπίστηκε εκτός της ΟΝΕ τη δεκαετία του 2010, αλλά η εσωτερική πολιτική της Γερμανίας παρέμεινε ουσιαστικά η ίδια.

3. Τα εξωτερικά ελλείμματα, εντός της ΟΝΕ, χρηματοδοτήθηκαν μέσω πιστωτικών ροών από το εξωτερικό, που φυσικά προήλθαν από τις πλεονασματικές χώρες για την στήριξη των ελλειμματικών χωρών. Οι ροές αυτές είχαν διάφορες μορφές: από ιδιώτες δανειστές προς το κράτος, από τις τράπεζες προς το κράτος, από τις τράπεζες προς τις τράπεζες, από ιδιώτες δανειστές προς τις τράπεζες. Οι ιδιωτικές αποφάσεις δανειοδότησης των διάφορων φορέων συνδέθηκαν με μια σειρά από κίνητρα και υποχρεώσεις που δεν είχαν απαραίτητα σχέση με το εξωτερικό έλλειμμα. Ωστόσο, το τελικό αποτέλεσμα ήταν η χρηματοδότηση του ελλείμματος.

4. Στις αρχές της δεκαετίας του 2000, τα ονομαστικά επιτόκια συνέκλιναν με ταχείς ρυθμούς, καθώς η ΕΚΤ εφάρμοσε τη νομισματική πολιτική της ομοιόμορφα σε ολόκληρη την ΟΝΕ. Για τις περιφερειακές χώρες η σύγκλιση αυτή αντιπροσώπευε μια σημαντική πτώση των πραγματικών επιτοκίων. Το αποτέλεσμα ήταν η ταχύτατη αύξηση των πιστώσεων στην περιφέρεια. Αξίζει να σημειωθεί ότι, τα πραγματικά επιτόκια στην περιφέρεια παρέμειναν σε χαμηλότερα επίπεδα από αυτά του πυρήνα, δεδομένου ότι τα ποσοστά πληθωρισμού στην περιφέρεια ήταν υψηλότερα. Συνεπώς, η εγχώρια πιστωτική επέκταση παρακινήθηκε κυρίως από τις τοπικές τράπεζες οι οποίες επωφελήθηκαν περισσότερο από την εύκολη παροχή ρευστότητας της ΕΚΤ, παρά από τις εισροές ξένων χρηματοπιστωτικών κεφαλαίων.

5. Ο συνδυασμός των εξωτερικών πιστωτικών ροών και της εγχώριας πιστωτικής επέκτασης οδήγησε σε μια τεράστια συσσώρευση του χρέους στις περιφερειακές χώρες. Οι αναλογίες εξωτερικού και εσωτερικού χρέους διέφεραν σημαντικά μεταξύ των χωρών μελών, όπως και η κατανομή του χρέους μεταξύ ιδιωτών και δημόσιων κατόχων, αλλά το μοντέλο συσσώρευσης χρέους ήταν σε μεγάλο βαθμό το ίδιο. Η αδυναμία εξυπηρέτησης του χρέους το 2010 αποτέλεσε το εναρκτήριο λάκτισμα για την κρίση της Ευρωζώνης, η οποία προέκυψε ως μια ξαφνική αντιστροφή της ροής ιδιωτικών κεφαλαίων προς τις περιφερειακές χώρες.

6 Αυτή η προσέγγιση της κρίσης της ΟΝΕ προτάθηκε αρχικά από Lapavitsas *et al.* (2010a) (2010α) και στη συνέχεια αναπτύχθηκε στο Lapavitsas *et al.*(2010β και 2011), ενώ και οι τρεις μελέτες έχουν δημοσιευθεί ως Lapavitsas *et al.* (2012). Η πρώτη από αυτές τις δημοσιεύσεις ήταν μία από τις πρώτες αναλύσεις της αναταραχής στην ΟΝΕ, ως κρίση «αιφνίδιας στάσης», άποψη η οποία τελικά εμφανίζεται ως η κυρίαρχη προσέγγιση. Η θεμελιώδης ανάλυση της κρίσης από τη σκοπιά αυτή αναπτύχθηκε ακόμα περισσότερο στο Flassbeck and Lapavitsas (2013 και 2015).

6. Μετά το ξέσπασμα της κρίσης υπήρξαν τέσσερις παράγοντες υψίστης σημασίας για την αντιμετώπισή της από την ΕΕ.

Πρώτον, η ΕΕ παρείχε άμεσα ρευστότητα στις τράπεζες που βρίσκονταν υπό πίεση λόγω της αδυναμίας των κρατών να δανείζονται και της συνακόλουθης αναταραχής στις αγορές χρήματος. Τον ρόλο του έκτακτου παρόχου ρευστότητας προς τις τράπεζες ανέλαβε η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα.

Δεύτερον, η παραγραφή του χρέους απορρίφθηκε στο πλαίσιο της ΟΝΕ, ιδιαίτερα η προοπτική διαγραφής του κεφαλαίου. Ο υπόρρητος λόγος είναι ότι, η νομισματική ένωση δεν θα μπορούσε να δεχτεί ως πολιτική πρακτική, να αναλαμβάνει ένα κράτος την ευθύνη για το χρέος του άλλου. Η ΟΝΕ είναι μια «συμμαχία βάσει συνθήκης» ανεξάρτητων κρατών, που το καθένα φέρει ατομική ευθύνη για τις πράξεις του και, βάσει του αρχικού της σχεδιασμού, δεν αποτελεί ένα πρώτο βήμα στην κατεύθυνση της δημιουργίας ενός πανευρωπαϊκού κράτους.

Τρίτον, έπρεπε να παρασχεθεί βοήθεια στα κράτη που είχαν αποκλειστεί από τις διεθνείς χρηματοπιστωτικές αγορές. Η ΟΝΕ δημιούργησε αρχικά ειδικούς μηχανισμούς για τη χορήγηση δανείων σε τέτοια κράτη, με κυριότερο το Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (EFSF). Σταδιακά η νομισματική ένωση δημιούργησε ένα μόνιμο θεσμικό πλαίσιο γι' αυτό το σκοπό, που εκπροσωπείται κυρίως από τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητας.

Τέταρτον, οι χώρες-οφειλέτες ήταν υποχρεωμένες να επιτύχουν δημοσιονομική σταθερότητα μέσω της επιβολής λιτότητας, δηλαδή με τη μείωση των δημόσιων δαπανών και την αύξηση των φόρων. Ο σημαντικότερος μοχλός για την επίτευξη αυτών των στόχων ήταν τα προαπαιτούμενα που συνδέονταν άμεσα με τον δανεισμό από την ΕΕ.

7. Με λίγα λόγια, το κόστος της κρίσης, στο μέτρο του δυνατού, θα μεταφερόταν σε χώρες-οφειλέτες και όχι σε χώρες-δανειστές. Επιπλέον, δεν θα γινόταν καμία ριζική θεσμική αλλαγή στην ΟΝΕ, τέτοια που να άλλαζε την θεμελιώδη λειτουργία της. Πάνω απ' όλα, δεν θα γινόταν καμία αναπροσαρμογή της εγχώριας γερμανικής πολιτικής, όσον αφορά στους ονομαστικούς μισθούς και τα ποσοστά του πληθωρισμού. Η κρίση ερμηνεύτηκε, κατά κύριο λόγο, ως αποτέλεσμα της δημοσιονομικής ασωτίας των δανειοληπτών σε συνδυασμό με τη χαμηλή ανταγωνιστικότητά τους. Η απώλεια δε της ανταγωνιστικότητας των οφειλετών αποδόθηκε στην έλλειψη εγχώριων «μεταρρυθμίσεων», και θεωρήθηκε άσχετη με την εγχώρια γερμανική πολιτική.

8. Τη δεκαετία του 2010, η Γερμανία αναδείχτηκε ως ο αδιαφιλονίκητος ηγέτης της ΟΝΕ, διαλύοντας τις αυταπάτες όσων θεωρούσαν την νομισματική ένωση ως μια συμμαχία ισότιμων κρατών τα οποία λαμβάνουν αποφάσεις από κοινού. Η θέση της Γερμανίας, ως της μεγαλύτερης οικονομίας με ένα τεράστιο πλεόνασμα ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών και τεράστιο δανεισμό προς άλλους στο εξωτερικό, έχει διασφαλίσει την υπεροχή της στην ιεραρχία των κρατών εντός της ΕΕ. Ως εκ τούτου, οι θεσμικές αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν στην ΟΝΕ από το ξέσπασμα της κρίσης, έχουν στην πραγματικότητα σκληρύνει ακόμη περισσότερο το ήδη υπάρχον δυσλειτουργικό καθεστώς. Τρεις είναι οι καθοριστικές θεσμικές αλλαγές:

Πρώτον, η δημοσιονομική πειθαρχία έχει ανακηρυχθεί σε στόχο υψίστης σημασίας, καθιστώντας την λιτότητα πρωταρχικό σκοπό της ΟΝΕ στο σύνολό της. Για το σκοπό αυτό το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης - το οποίο ήταν πάντα ένα βασικό εργαλείο της ΟΝΕ - έχει γίνει πιο σκληρό μέσω της έγκρισης του Δημοσιονομικού Σύμφωνου το 2012. Θεσπίστηκαν κυρώσεις και αυτόματοι «κόφτες» δαπανών για τα «παραβατικά» κράτη.

Δεύτερον, οι μέθοδοι για την αύξηση της ανταγωνιστικότητας περιλαμβάνουν κυρίως τη συμπίεση των μισθών, την ιδιωτικοποίηση της δημόσιας περιουσίας και την απορρύθμιση των αγορών. Η σειρά των μέτρων που εξαγγέλθηκαν για τις χώρες της περιφέρειας και του πυρήνα εμπίπτουν σαφώς στη λογική της λεγόμενης Συναίνεσης της Ουάσιγκτον, που έχει επικρατήσει στη διεθνή χάραξη πολιτικής από το 1980. Με λίγα λόγια, η ΕΕ επέλεξε ένα νεοφιλελεύθερο πρόγραμμα ανάπτυξης για να ολοκληρώσει την κυριαρχία των πολιτικών της λιτότητας.

Τρίτον, ο ΕΜΣ έχει εξελιχθεί σταδιακά σε ένα μηχανισμό για την αντιμετώπιση μελλοντικών κρίσεων δημόσιου χρέους, εντός της ΟΝΕ. Πρέπει να τονιστεί ότι, ο ΕΜΣ είναι ένα ταμείο που δεν υπόκειται σε δημοκρατικό έλεγχο – από νομική άποψη είναι μια ιδιωτική επιχείρηση – το οποίο διαθέτει μια «ετοιμοπόλεμη δεξαμενή κεφαλαίων» την οποία θα χρησιμοποιεί υπό προϋποθέσεις. Ο χαρακτήρας του δεν έχει ακόμα εδραιωθεί, αλλά θα μπορούσε να εξελιχθεί σε ένα ισοδύναμο του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου εντός της Ευρωζώνης.

9. Εξίσου σημαντική ήταν η πολιτική για την αντιμετώπιση της αστάθειας των τραπεζών, εξαιτίας της κρίσης της ευρωζώνης. Δημιουργήθηκε μια Τραπεζική Ένωση που αποτελείται από δύο πυλώνες: τον Ενιαίο Εποπτικό Μηχανισμό (ΕΕΜ) και τον Ενιαίο Μηχανισμό Εξυγίανσης (ΕΜΕ), για την επιτήρηση των τραπεζών σε ολόκληρη την ΕΕ. Η Τραπεζική Ένωση υποτίθεται ότι θα προχωρήσει πέρα από την απλή δημιουργία μιας ομοιογενούς αγοράς χρήματος για τις τράπεζες των κρατών-μελών της ΟΝΕ. Υποτιθέμενος στόχος της είναι να αντικαταστήσει την ιστορική και θεσμική σχέση μεταξύ των τραπεζών και των αντίστοιχων εθνικών κρατών όσον αφορά την χορήγηση δανείων, αλλά και η δυνατότητα να παρεμβαίνει όταν οι τράπεζες απειλούνται με πτώχευση.

Ο Ενιαίος Εποπτικός Μηχανισμός λειτουργεί υπό την καθοδήγηση της ΕΚΤ. Η συμμετοχή είναι υποχρεωτική για όλες τις τράπεζες των κρατών - μελών της ΟΝΕ, αλλά προαιρετική για τις τράπεζες των κρατών - μελών της ΕΕ. Ο ΕΕΜ έχει την δικαιοδοσία να εκτελεί προσομοιώσεις αντοχής (stress tests) βάσει των οποίων μπορεί να επιβάλει απαιτήσεις κεφαλαιακής επάρκειας και αλλαγές στην διοίκηση των τραπεζών.

Ο Ενιαίος Μηχανισμός Εξυγίανσης από την άλλη πλευρά, έχει δικαιοδοσία σε όλες τις τράπεζες, στο πλαίσιο του ΕΕΜ και υποτίθεται ότι ασχολείται με την αντιμετώπιση των αφερέγγυων τραπεζών. Θα υπάρξουν κάποια κεφάλαια διάσωσης που θα συγκεντρωθούν σταδιακά μέσω τραπεζικών εισφορών για το σκοπό αυτό. Πιο σημαντική βραχυπρόθεσμα είναι η πρόβλεψη για το κούρεμα των τραπεζικών ομόλογων που κατέχουν ιδιώτες, αλλά και των τραπεζικών καταθέσεων, σε περίπτωση πτώχευσης των τραπεζών. Ωστόσο, οι εγγυήσεις ασφάλειας των καταθέσεων δεν θα μπορούσαν να ισχύουν ομοιόμορφα σε όλη την ΟΝΕ και την ΕΕ.

10. Η υποτιθέμενη Τραπεζική Ένωση δεν είναι πραγματική ένωση. Η εποπτεία έχει σίγουρα ομογενοποιηθεί και βρίσκεται τώρα στα χέρια της ΕΚΤ, με συναφείς αρμοδιότητες. Ωστόσο, η πραγματική δοκιμασία για τις τράπεζες εμφανίζεται πάντα τη στιγμή της πτώχευσης και πιο συγκεκριμένα έχει να κάνει με την παροχή κεφαλαίων για την προστασία των καταθέσεων, την κάλυψη κεφαλαίων και την εξάλειψη των μη εξυπηρετούμενων δανείων από τους ισολογισμούς. Ο συνήθης πάροχος των κεφαλαίων αυτών είναι το εθνικό κράτος. Ο Ενιαίος Μηχανισμός Εξυγίανσης αντιπροσωπεύει έναν ασθενή συμβιβασμό από αυτή την άποψη, δεδομένου ότι δεν έχει αντικαταστήσει το έθνος-κράτος με έναν διακρατικό οργανισμό, που θα μπορούσε να αναλάβει το ρόλο του κράτους, αλλά επιχείρησε να μετατοπίσει το βάρος της αντιμετώπισης κρίσεων σε ιδιωτικές τράπεζες και τους πιστωτές τους, συμπεριλαμβανομένων των απλών καταθετών. Ο βασικός λόγος είναι ότι, η ΟΝΕ είναι μια «συμμαχία βάσει συνθήκης» στην οποία κανένα εθνικό κράτος δεν μπορεί να αναλάβει την ευθύνη για τις υποχρεώσεις κάποιου άλλου. Σίγουρα η Γερμανία δεν θα αναλάμβανε την ευθύνη της χρηματοδότησης για

την διάσωση των τραπεζών ενός άλλου έθνους. Η κυρίαρχη λογική της ΟΝΕ έχει παραμείνει αμετάβλητη από την άποψη αυτή. Είναι πολύ πιθανό, επομένως, ο συμβιβασμός αυτός να αποτύχει στην πρώτη σοβαρή δοκιμασία.

11. Λαμβάνοντας υπόψη αυτές τις πολιτικές και θεσμικές παρεμβάσεις, δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι η κρίση της Ευρωζώνης δεν έχει επιλυθεί οριστικά, αλλά έχει απλώς καταλαγιάσει. Το πρόβλημα της εσωτερικής γερμανικής πολιτικής δεν έχει αντιμετωπιστεί καθόλου. Η επιβολή της λιτότητας στις χώρες της περιφέρειας έχει προκαλέσει βαθιά ύφεση, η οποία στην περίπτωση της Ελλάδας προσομοιάζει με πολεμική καταστροφή. Η υιοθέτηση των νεοφιλελεύθερων πολιτικών, της περιστολής των μισθών, των ιδιωτικοποιήσεων και απελευθερώσεων των αγορών, η βασική πολιτική αντίληψη των οποίων βρίσκεται στη Συναίνεση της Ουάσιγκτον, δεν έχει βελτιώσει ιδιαίτερα τις προοπτικές ανάπτυξης των περιφερειακών χωρών. Από την άλλη πλευρά, η σκλήρυνση των θεσμών της ΟΝΕ έχει εξαπλώσει την λιτότητα και τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές σε όλο τον πυρήνα της ΟΝΕ. Το αποτέλεσμα είναι η διεύρυνση της απόστασης μεταξύ της Γερμανίας και των χωρών του πυρήνα, της Γαλλίας και της Ιταλίας, που εκδηλώνεται κυρίως ως ένα αυξανόμενο χάσμα ανταγωνιστικότητας. Στην Γαλλία και την Ιταλία υπάρχει στασιμότητα, η οποία γίνεται φανερή από την αδυναμία τους να ανταγωνιστούν τη Γερμανία, στο πλαίσιο της ΟΝΕ. Μεταξύ των πρώτων συνεπειών αυτής της κατάστασης, φαίνεται να είναι μια εκκολαπτόμενη τραπεζική κρίση στην Ευρώπη, η οποία είναι απίθανο να επιλυθεί στο πλαίσιο του Ενιαίου Μηχανισμού Εξυγίανσης.

12. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η ΟΝΕ έχει αποτύχει, ως νομισματικός μηχανισμός που υποτίθεται ότι θα δημιουργούσε σταθερότητα και σύγκλιση μεταξύ των κρατών-μελών. Η σταδιακή μετατόπιση των εντάσεων από την περιφέρεια προς τον πυρήνα δείχνει ότι το τέλος της νομισματικής ένωσης είναι πλέον μια ρεαλιστική πιθανότητα στο άμεσο μέλλον. Εναπόκειται στα κράτη-μέλη, ιδίως της περιφέρειας, να αρχίσουν να εξετάζουν στρατηγικές εξόδου, που θα προστατεύσουν τα συμφέροντα των εργαζομένων και των εθνικών τους οικονομιών. Εναπόκειται, επίσης, στα κράτη-μέλη του πυρήνα να εξετάσουν εναλλακτικές λύσεις για την οργάνωση των διεθνών συναλλαγών και των πληρωμών μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών ώστε να αποφευχθεί η επιστροφή σε ανταγωνιστικά έθνη-κράτη. Δεν πρέπει να επιτραπεί στις αγορές συναλλάγματος και στην αγορά δανειακών κεφαλαίων να υπαγορεύουν τις σχέσεις μεταξύ των κρατών της Ευρώπης, επειδή η ΟΝΕ έχει αποτύχει.

13. Γενικότερα, η αποτυχία της ΟΝΕ κρούει τον κώδωνα του κινδύνου και για την ίδια την ΕΕ. Η νομισματική ένωση έχει γίνει σταδιακά η ραχοκοκαλιά της ΕΕ, όπως ήταν αναμενόμενο, από την αρχή. Τη δεκαετία του 2010, η ΕΕ βρίσκεται σε διαδικασία παρακμής, γεγονός που αναδεικνύει ξεκάθαρα η απόφαση εξόδου της Βρετανίας. Η Ευρώπη χρειάζεται σήμερα νέες ιδέες και πρωτοβουλίες που θα απορρίπτουν τις αποτυχημένες προσεγγίσεις των τελευταίων τεσσάρων δεκαετιών.

Κεφάλαιο 3. Η σημασία της εθνικής ανταγωνιστικότητας

Η νομισματική ένωση ενός μεγάλου αριθμού ανεπτυγμένων ευρωπαϊκών χωρών δημιούργησε ένα νόμισμα που θα λειτουργούσε, ως το δεύτερο σημαντικότερο διεθνές μέσο πληρωμών μετά το δολάριο των ΗΠΑ, παρέχοντας έτσι την δυνατότητα αντιμετώπισης των πιέσεων που προέρχονταν από την παγκόσμια αγορά. Το ευρώ υποτίθεται ότι, θα προστάτευε το κάθε κράτος-μέλος από την ανάγκη να προσαρμόσει τη νομισματική πολιτική του στις εξωτερικές πιέσεις, που κατά κανόνα επέφεραν κόστος στην εγχώρια οικονομία. Παράλληλα, η χρήση του ευρώ εντός της ΟΝΕ θα εξάλειφε δυνάμει τα κόστη και τους κινδύνους από τις διακυμάνσεις των συναλλαγματικών ισοτιμιών μεταξύ των κρατών-μελών, των οποίων οι εμπορικές σχέσεις έτειναν να είναι ισχυρότερες μεταξύ τους από ότι με τον υπόλοιπο κόσμο.

Δυστυχώς γι αυτές τις φιλοδοξίες και για άλλες παρόμοιες που υπήρχαν κατά τη δημιουργία της νομισματικής ένωσης, το κοινό νόμισμα δεν θα μπορούσε από μόνο του να εξαλείψει την ύπαρξη των εθνικών οικονομιών εντός της ΟΝΕ. Ακόμη πιο σημαντικό είναι ότι, το ευρώ δεν θα μπορούσε να αλλάξει το απλό γεγονός ότι οι ανισορροπίες του εμπορίου μπορούν να οδηγήσουν κάθε εθνική οικονομία σε συσσώρευση «εξωτερικών» υποχρεώσεων, ακόμη και αν «εξωτερικό» σημαίνει εντός της ΟΝΕ. Η δημιουργία μιας μορφής χρήματος ικανής να λειτουργήσει στην παγκόσμια αγορά, ή ακόμα και σε ένα μεγάλο μέρος αυτής, δεν αναιρεί ούτε την ύπαρξη ούτε την εγγενή λογική της παγκόσμιας αγοράς.

Μια εθνική οικονομία, εντός της ΟΝΕ, θα εξακολουθούσε να αντιμετωπίζει πιέσεις προκειμένου να εξισορροπήσει τις εξωτερικές της σχέσεις και να πληρώνει για τις εισαγωγές της μέσω των εξαγωγών. Προφανώς, οι εξαγωγές μίας εθνικής οικονομίας, εφόσον οι πωλήσεις της κατευθύνονται σε άλλες χώρες της ΟΝΕ, θα έπρεπε να γίνονται σε ευρώ, το οποίο θα ήταν και το νόμισμα της χώρας του εξαγωγέα. Αλλά αυτό δεν αναιρεί το γεγονός ότι η αξία που αντιπροσωπεύουν οι εξαγωγές θα πρέπει να κερδηθεί εκτός των εθνικών συνόρων. Εν ολίγοις, όλα τα μέλη της ΟΝΕ θα έπρεπε να δημιουργήσουν επαρκή ροή εξαγωγών για να καλύψουν τις εισαγωγές τους και άλλες εξωτερικές τους υποχρεώσεις. Αυτή η θεμελιώδης αρχή λειτουργίας των διεθνών συναλλαγών δεν θα μπορούσε να καταργηθεί επειδή το νόμισμα των συναλλαγών μεταξύ των εθνών τυγχάνει να είναι και το εθνικό τους νόμισμα. Για να το θέσουμε διαφορετικά, το ευρώ θα φαινόταν να είναι το εθνικό νόμισμα όλων των κρατών-μελών, αλλά όσο αφορά στα ελλείμματα των κρατών θα εξακολουθούσε να είναι ένα ξένο νόμισμα. Κάθε χώρα θα έπρεπε, λοιπόν, να προσπορίζεται αρκετά ευρώ στο εξωτερικό για να καλύπτει τις εξωτερικές της υποχρεώσεις.

Αυτό είναι το πλαίσιο εντός του οποίου η εθνική ανταγωνιστικότητα υπεισέρχεται στο μηχανισμό της κρίσης της Ευρωζώνης. Η εθνική ανταγωνιστικότητα είναι μία έννοια που δύσκολα καθορίζεται επειδή, αν μη τι άλλο, οι εθνικές οικονομίες δεν είναι καπιταλιστικές επιχειρήσεις. Το πλέον σύνηθες λάθος είναι η προσέγγιση της εθνικής ανταγωνιστικότητας στη βάση των γνωστών καθοριστικών παραγόντων της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων, όπως είναι η τεχνολογία και η ποιότητα διαχείρισης, οι οποίοι είναι σχεδόν αδύνατο να εφαρμοστούν σε εθνικό πλαίσιο. Παρ' όλα αυτά, η εθνική ανταγωνιστικότητα είναι μια πραγματική πτυχή της παγκόσμιας αγοράς που αντικατοπτρίζει την παρουσία των εθνικών οικονομιών. Η εθνική ανταγωνιστικότητα διαμορφώνει τις ανισορροπίες του εμπορίου, θέτοντας τους όρους της αναδιάρθρωσης των εθνικών οικονομιών, εάν πρόκειται να συνεχίσουν να συμμετέχουν στην παγκόσμια αγορά.

Η εθνική ανταγωνιστικότητα εδράζεται σε αρκετούς και σημαντικούς παράγοντες που θα μπορούσαν να ερμηνευθούν σε διάφορα επίπεδα, συμπεριλαμβανομένων ακόμη και πολιτιστικών και θεσμικών στοιχείων. Είναι χαρακτηριστική η προσέγγιση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τις περιφερειακές χώρες που έχουν πληγεί από την κρίση, η οποία τονίζει

ιδιαίτερα τις εγχώριες αιτίες απώλειας της ανταγωνιστικότητας. [7] Υποτίθεται πως οι στρεβλώσεις, οι θεσμικές αδυναμίες και διάφορες ανεπάρκειες των περιφερειακών οικονομιών και των κοινωνιών έχουν προκαλέσει απώλεια της ανταγωνιστικότητας. Με δεδομένο αυτό, απαιτείται μια διορθωτική πολιτική «μεταρρυθμίσεων» και αυτό υποτίθεται ότι κάνει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στην Ελλάδα και αλλού στην περιφέρεια, με τα «προγράμματα διάσωσης».

Υπάρχει, ωστόσο, μια διαφορετική και πιο σύνθετη αναλυτική προσέγγιση για τον ρόλο της ανταγωνιστικότητας στην κρίση της Ευρωζώνης, που είναι πολύ καλύτερα τεκμηριωμένη με μακροοικονομικούς όρους. Πρόκειται για μια προσέγγιση που βασίζεται στην απόκλιση των ονομαστικού κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος μεταξύ των χωρών μελών της ΟΝΕ, η οποία έχει αποδειχθεί καταστροφική για τη νομισματική ένωση. Σταδιακά αλλά σταθερά η εγκυρότητα της εν λόγω προσέγγισης κερδίζει έδαφος. Παρακάτω θα την εξετάσουμε σε βάθος, καθώς η μέθοδος ανάλυσης της ανταγωνιστικότητας υπήρξε αιτία σύγχυσης καθ' όλη τη διάρκεια της κρίσης. [8]

Η εθνική ανταγωνιστικότητα στην παγκόσμια αγορά, υπό κανονικές συνθήκες, εξαρτάται από δύο μακροοικονομικούς παράγοντες: το ποσοστό του εγχώριου πληθωρισμού (αρνητικά) και το ποσοστό της συνολικής μεταβολής της παραγωγικότητας (θετικά). Για το λόγο αυτό, μια καλή ένδειξη για την εξέλιξη της εθνικής ανταγωνιστικότητας είναι ο ρυθμός μεταβολής του ονομαστικού μοναδιαίου κόστους εργασίας, το οποίο ορίζεται ως το κλάσμα της ονομαστικής αμοιβής της εργασίας, προς το πραγματικό προϊόν. Η ονομαστική αμοιβή της εργασίας, W, περιλαμβάνει όχι μόνο τους ονομαστικούς μισθούς αλλά και όλα τα άλλα ονομαστικά κόστη εργασίας για τους εργοδότες. Η πραγματική παραγωγή μιας εθνικής οικονομίας, από την άλλη πλευρά, ορίζεται ως ονομαστική παραγωγή, Y, διαιρούμενη με το επίπεδο των τιμών, P. Το ονομαστικό μοναδιαίο κόστος εργασίας (ULC) κατά συνέπεια δίνεται από τον τύπο ULC = W/(Y/P)

Είναι προφανές ότι αυτός ο λόγος αποτυπώνει την ονομαστική δαπάνη της εργασίας ανά μονάδα της εθνικής παραγωγής. Ακόμη πιο σημαντικό είναι ότι ο ρυθμός μεταβολής του σε βάθος χρόνου συνδέεται στενά με τον εγχώριο πληθωρισμό από εμπειρικής πλευράς. Η συσχέτιση, φυσικά δεν αποτελεί αιτιώδη συνάφεια: το ονομαστικό μοναδιαίο κόστος εργασίας δεν είναι η αιτία του εθνικού πληθωρισμού, αλλά απλώς συνδέεται στενά με αυτόν. [9] Ταυτόχρονα, ο δείκτης αντικατοπτρίζει έμμεσα τη σχέση της παραγωγικότητας της εργασίας με το κόστος εργασίας ανά εργαζόμενο ή ανά ώρα εργασίας. Έτσι, εάν διαιρούσαμε τον αριθμητή και τον παρονομαστή με τις συνολικές ώρες εργασίας στην οικονομία (της χώρας που εξετάζουμε), L, ο ορισμός θα γινόταν, ULC = (W/L)/(Y/PL)

Στον τύπο αυτό, ο αριθμητής εκφράζει το ονομαστικό κόστος εργασίας ανά ώρα εργασίας, ενώ ο παρονομαστής την παραγωγικότητα της εργασίας. Ως εκ τούτου, η πορεία του ονομαστικού μοναδιαίου κόστους εργασίας σε βάθος χρονου θα αντανακλούσε επίσης τη μεταβολή της ονομαστικής αμοιβής της εργασίας, σε σχέση με την παραγωγικότητα της εργασίας. Τέλος, να σημειωθεί ότι αν χρησιμοποιούσαμε στον αριθμητή την πραγματική αντί της ονομαστικής

7 Αντίληψη που εκφράζεται με σαφήνεια, ακόμη και αν δεν είναι επίσημα ευθυγραμμισμένη με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, από τον Sinn (2014).

8 Η σύγχυση είναι ιδιαίτερα εμφανής μεταξύ των καλοπροαίρετων ετερόδοξων οικονομολόγων και των υποτιθέμενων ριζοσπαστών πολιτικών της Αριστεράς που επιθυμούν να αντικρούσουν τη θέση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με τα εσωτερικά προβλήματα της ελληνικής και άλλων περιφερειακών οικονομιών. Η επίσημη προσέγγιση είναι σίγουρα παραπλανητική και η έμφαση στις «μεταρρυθμίσεις» προκειμένου να αυξηθεί η ανταγωνιστικότητα υπήρξε καταστροφική, όπως φαίνεται παρακάτω. Αλλά αρνούμενοι να αναλύσουν τη σημασία της ανταγωνιστικότητας και αγνοώντας το ρόλο της Γερμανίας στην πρόκληση της απώλειας ανταγωνιστικότητας στην περιφέρεια της ΟΝΕ είναι σα να πετούν το παιδί μαζί με τ' απόνερα. Ένα παράδειγμα μιας τέτοιας παρεξήγησης αφορά τους Storm and Naastepad (2015); Βλ. επίσης την πρόσφατη συζήτηση μεταξύ Storm, Flassbeck, Λαπαβίτσα, Bibow, Hild, Wren-Lewis, και Bofinger στο EReNSEP (2016).

9 Βλ. Flassbeck and Lapavitsas (2015).

αμοιβής της εργασίας, δηλαδή, W/P, η αναλογία θα γινόταν (W/P)/(Y/P). Η αναλογία αυτή δεν θα αντικατόπτριζε την εθνική ανταγωνιστικότητα, αλλά το ποσοστό των πραγματικών μισθών στην πραγματικό εθνικό προϊόν.

Η εθνική ανταγωνιστικότητα, εκφρασμένη ως ονομαστικό μοναδιαίο κόστος εργασίας του συνόλου της οικονομίας, στηρίζει την απόδοση της εθνικής οικονομίας στην παγκόσμια αγορά. Παρέχει εικόνα για την επίδοση των εξαγωγών αλλά και των εισαγωγών της εγχώριας οικονομίας, επομένως και των δυνάμεων που δημιουργούν το εξωτερικό έλλειμμα ή πλεόνασμα, με τις επακόλουθες επιπτώσεις. Περιττό να πούμε, ότι πρόκειται για ένα μάλλον χοντροκομμένο εργαλείο, δεδομένου ότι αναφέρεται στην εθνική οικονομία στο σύνολό της. Η ανταγωνιστικότητα απαιτεί πολύ πιο λεπτομερή και ενδελεχή εξέταση, ειδικά όταν πρόκειται να ληφθούν συγκεκριμένες πολιτικές αποφάσεις. Παρ' όλα αυτά, στο μακροοικονομικό επίπεδο της ΟΝΕ, ως σύνολο, το άθροισμα του ονομαστικού μοναδιαίου κόστος εργασίας παραμένει ένα απαραίτητο εργαλείο ανάλυσης, όπως φαίνεται αμέσως παρακάτω.

Το στοιχείο που εναργώς αποτυπώνει τη δυσλειτουργία της Ευρωζώνης είναι η τροχιά του ονομαστικού μοναδιαίου κόστους εργασίας σε βάθος χρόνου. Η διαγραμματική απεικόνιση είναι ευκολότερη αν γίνει από την πραγματική εισαγωγή του ευρώ το 1999, αν και η ΟΝΕ άρχισε να διαμορφώνεται λίγα χρόνια νωρίτερα. Το Σχήμα 1 απεικονίζει την πορεία του ονομαστικού μοναδιαίου κόστους εργασίας: από τη μία πλευρά, η Γερμανία, η Γαλλία και η Ιταλία, και από την άλλη, η Ισπανία και η Ελλάδα. Αυτή η ομάδα των χωρών αντανακλά τη σύνθεση του πυρήνα και της περιφέρειας της ΟΝΕ.

Διάγραμμα 1. Ονομαστικό μοναδιαίο κόστος εργασίας

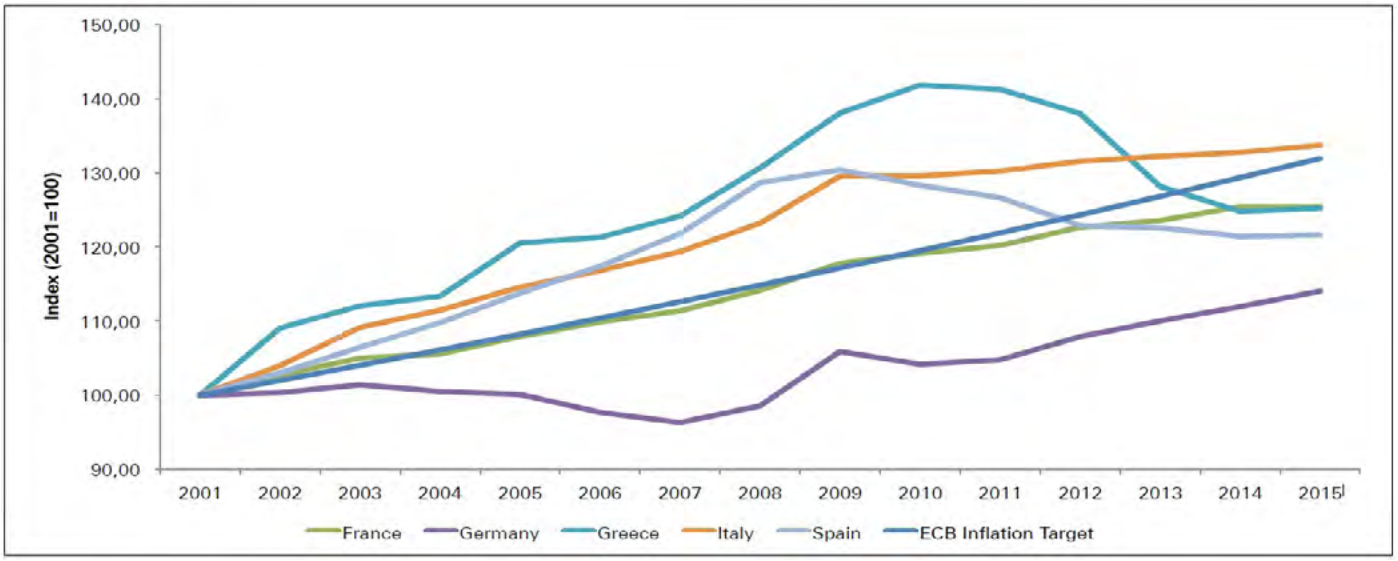

Η πορεία της κάθε χώρας παρουσιάζεται σε σχέση με τον εαυτό της, με το 100 να αντιστοιχεί στο 1999 για όλες τις χώρες(1999=100). Λαμβάνοντας υπόψη την ανάλυση που προηγήθηκε, είναι προφανές ότι το χάσμα μεταξύ οποιωνδήποτε δύο καμπυλών αντιπροσωπεύει την απώλεια της εθνικής ανταγωνιστικότητας για τη χώρα με το ταχύτερα αυξανόμενο κόστος, το οποίο αποτελεί κέρδος ανταγωνιστικότητας για την άλλη. Πρέπει να τονιστεί και πάλι ότι οι καμπύλες δείχνουν μεταβολές και όχι επίπεδα ανταγωνιστικότητας. Αυτό που έχει σημασία τελικά στον προσδιορισμό των διεθνών ελλειμμάτων και πλεονασμάτων, είναι η απώλεια ή η αύξηση της ανταγωνιστικότητας, παρά τα απόλυτα επίπεδα. Να σημειωθεί, τέλος, ότι η μεταβολή της ανταγωνιστικότητας (τόσο το κέρδος όσο και η απώλεια) είναι σωρευτική για κάθε χρόνο που περνά.

Στο Διάγραμμα 1 είναι καταφανές ότι η ακραία απόκλιση του ονομαστικού μοναδιαίου κόστους εργασίας στην ΟΝΕ, αφορά στη Γερμανία. Το ονομαστικό μοναδιαίο κόστος εργασίας

αυξήθηκε ταχύτερα στην Ελλάδα, την Ισπανία και την Ιταλία κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1999-2009, αλλά η τακτική που πραγματικά ξεχωρίζει είναι το ουσιαστικό πάγωμα της εν λόγω δαπάνης στη Γερμανία κατά τη διάρκεια της ίδιας περιόδου. Η Γαλλία, αντίθετα, είχε μέτριες αυξήσεις στο μοναδιαίο κόστος εργασίας.

Είναι προφανές ότι, η Γερμανία έχει σημειώσει τεράστια κέρδη στην εθνική ανταγωνιστικότητα, το διάστημα 1999-2009 σε σύγκριση με άλλες χώρες της ΟΝΕ, λόγω του παγώματος των ονομαστικών αμοιβών εργασίας. Αυτά τα κέρδη για τη Γερμανία, και μάλιστα η τροχιά της εθνικής ανταγωνιστικότητάς της, μετά το 2009, δεν έχουν καμία σχέση με την παραγωγικότητα της εργασίας, όπως προκύπτει από το Διάγραμμα 2.

Διάγραμμα 2. Πραγματική παραγωγικότητα εργασίας ανά άτομο

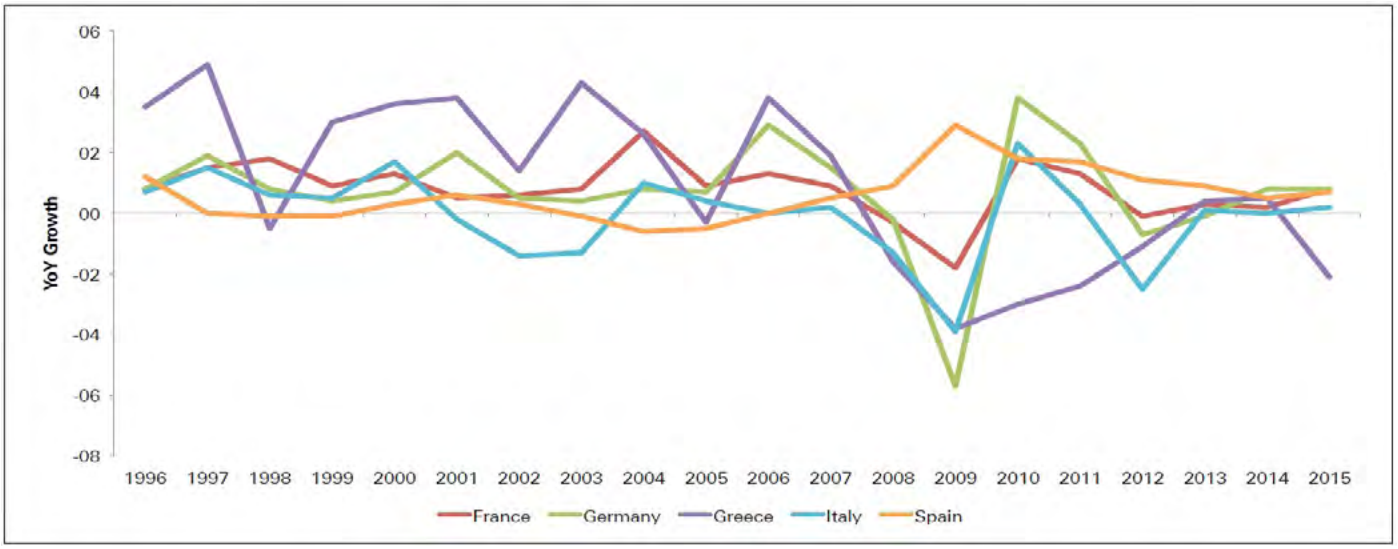

Το Διάγραμμα 2 δείχνει ότι η ταχύτερη αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας ανά άτομο κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 2000 και μέχρι το ξέσπασμα της κρίσης, διαπιστώνεται στην Ελλάδα. Η αύξηση της παραγωγικότητας στη Γερμανία ήταν αδύναμη, αν και όχι τόσο αδύναμη όσο στην Ιταλία και την Ισπανία. Εκείνο που είναι απολύτως προφανές είναι ότι το εντυπωσιακό άλμα της γερμανικής ανταγωνιστικότητας μετά την εισαγωγή του ευρώ δεν είχε καθόλου να κάνει με ένα «θαύμα παραγωγικότητας». Οι Γερμανοί εξαγωγείς θριάμβευσαν στην πλάτη των Γερμανών εργαζόμενων με τους παγωμένους μισθούς. Το ίδιο συμπέρασμα προκύπτει επίσης καθαρά, όταν η παραγωγικότητα της εργασίας εξετάζεται σε σχέση με τον εργάσιμο χρόνο.

Διάγραμμα 3. Πραγματική παραγωγικότητα εργασία ανά ώρα εργασίας

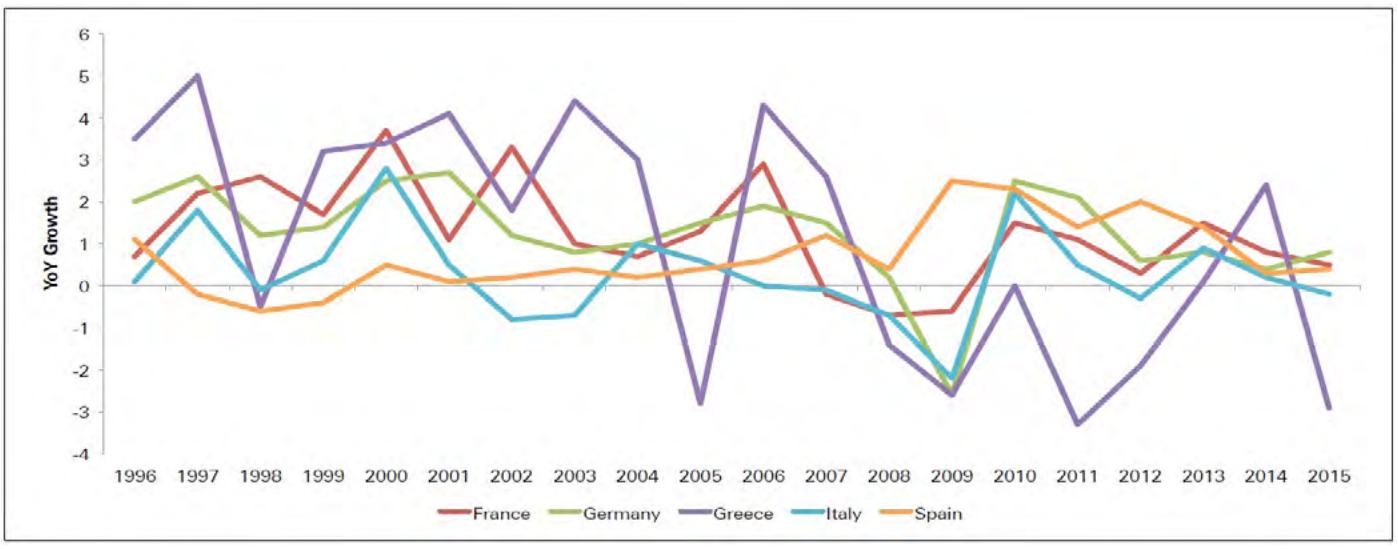

Το Διάγραμμα 3 δείχνει ότι η Ελλάδα ήταν και πάλι μπροστά από τις άλλες χώρες στην αύξηση της παραγωγικότητας. Η απόδοση της Γερμανίας ήταν αδύναμη, αν και καλύτερη από της Ιταλίας και της Ισπανίας. Όμως, σε καμία περίπτωση δεν είναι καλύτερη η Γερμανία από τη Γαλλία στην συστηματική βελτίωση της παραγωγικότητας της εργασίας. Σταθερά βραδυπορούσες, ως προς την αύξηση της παραγωγικότητας εντός ΟΝΕ, τέλος, είναι η Ισπανία και η Ιταλία: η παραγωγικότητα και στις δύο αυτές χώρες φαίνεται να είναι εντελώς στάσιμη μετά την ένταξή τους στην νομισματική ένωση.

Έχοντας δει τα μέχρι τώρα στοιχεία, είναι σημαντικό να επιστρέψουμε στο Διάγραμμα 1 για να εξετάσουμε την πορεία της ανταγωνιστικότητας, μετά το ξέσπασμα της κρίσης της Ευρωζώνης, σκιαγραφώντας την πορεία της ΟΝΕ. Η πορεία της Γερμανίας, όσον αφορά την απόκλιση ανταγωνιστικότητας δεν έχει ουσιαστικά βελτιωθεί την δεκαετία του 2010. Η αύξηση των γερμανικών ονομαστικών μισθών επιταχύνθηκε σε σύγκριση με τη δεκαετία του 2000, αλλά παραμένει πολύ μέτρια και συνεχίζει να εξασφαλίζει σημαντικά οφέλη στους εξαγωγείς. Η ΕΕ, αντί να εστιάσει στο ζήτημα της Γερμανίας, έχει επιδοθεί σε μια ανηλεή πολιτική μείωσης της αμοιβής της εργασίας στην περιφέρεια: στην Ελλάδα είχαμε πραγματική κατάρρευση των μισθών και στην Ισπανία δραματική πτώση τους. Είναι αυτονόητο, και θα αποδειχθεί στη συνέχεια ότι, το αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής ήταν μια σημαντική μείωση της εγχώριας ζήτησης στις χώρες αυτές και, ως εκ τούτου, υπήρξαν έντονες υφεσιακές πιέσεις, οι οποίες έφτασαν σε πρωτοφανή επίπεδα στην Ελλάδα. Το χάσμα της ανταγωνιστικότητας με τη Γερμανία έχει κλείσει κάπως, αλλά είναι πολύς ο δρόμος που πρέπει να διανύσουν η Ισπανία και η Ελλάδα, προτού να αρχίσουν να σκέφτονται ότι θα μπορούσαν αποκτήσουν κάποιο πλεονέκτημα σε σχέση με τη Γερμανία, στο πλαίσιο της ΟΝΕ.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα τεράστια κέρδη της γερμανικής ανταγωνιστικότητας από την καθιέρωση του ευρώ οφείλονται σε πάγωμα του ονομαστικού μοναδιαίου κόστους εργασίας, ουσιαστικά από το πάγωμα της ονομαστικών μισθών. Το μυστικό επιτυχίας της γερμανικής ανταγωνιστικότητας είναι η εξαιρετική συγκράτηση των μισθών - οι γερμανικές εξαγωγές στηρίχτηκαν πάνω στις πλάτες των Γερμανών εργαζομένων. Με την ίδια λογική, η κατάρρευση της ελληνικής ανταγωνιστικότητας στη δεκαετία του 2000, δεν έχει προκληθεί από την υποτιθέμενη διαρθρωτική αδυναμία της ελληνικής οικονομίας να αυξήσει την παραγωγικότητα. Αντίθετα, η Ελλάδα υπήρξε η πιο επιτυχημένη- μεταξύ των χωρών του δείγματος που εξετάζουμε- στην αύξηση της παραγωγικότητας, μέχρι το ξέσπασμα της παγκόσμιας κρίσης.

Η Γερμανική κυριαρχία στην Ευρωζώνη – που οδήγησε τελικά στην ιστορική δυσλειτουργία της νομισματικής ένωσης - έχει τις ρίζες της στη συνθηκολόγηση των Γερμανών εργαζομένων απέναντι στο γερμανικό κεφάλαιο, κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1990. Δεν υπήρχε κάποιο μεγαλόπνοο σχέδιο των Γερμανών πολιτικών πίσω από αυτή την εξέλιξη. Η ιστορία δεν προχωρά με αυτόν τον τρόπο. Αντίθετα, οι θεσμικές δυνάμεις που εκπροσωπούν την πάλη των τάξεων στην Γερμανία - οι εργοδότες, τα συνδικάτα και το κράτος –προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις πιέσεις που δέχτηκαν λόγω της επανένωσης της Γερμανίας κατά την δεκαετία του 1990, και να διαχειριστούν τις αβεβαιότητες της αναδυόμενης νομισματικής ένωσης, κατέληξαν σε μια τακτική που μετατόπισε όλο το βάρος της προσαρμογής στην εργασία. Η ετήσια αύξηση της παραγωγικότητας ιδιοποιείται από τους Γερμανούς , ενώ οι εργαζόμενοι αποδέχονται το πάγωμα των μισθών. Το όφελος για τους εργαζόμενους υποτίθεται πως είναι η προστασία της απασχόλησης μεσοπρόθεσμα. Η νεοκλασική ιδεολογία της λειτουργίας της αγοράς εργασίας, που επικρατούσε στο πλαίσιο των συζητήσεων, τη δεκαετία του 1990, διευκόλυνε αυτή την παράδοξη συνθηκολόγηση των Γερμανών εργαζομένων. [10]

Το αποτέλεσμα ήταν επωφελές για το γερμανικό κεφάλαιο βραχυπρόθεσμα, αλλά εντελώς αποσταθεροποιητικό για την ΟΝΕ, τόσο βραχυπρόθεσμα όσο και μακροπρόθεσμα, και

10 Βλ. Flassbeck and Lapavitsas (2015).

έτσι καθίσταται δυνητικά επιζήμιο για το γερμανικό κεφάλαιο μακροπρόθεσμα. Εντός της νομισματικής ένωσης, είναι αδύνατο οι άλλες χώρες να μπορέσουν να προσαρμόσουν τις συναλλαγματικές ισοτιμίες τους ώστε να εξαλείψουν τα οφέλη της γερμανικής ανταγωνιστικότητας, διότι δεν μπορεί να επαναληφθεί η πρακτική που χαρακτήριζε τις προηγούμενες διεθνείς νομισματικές ρυθμίσεις εντός της ΕΕ.

Επιπλέον, η άποψη που προπαγανδίζεται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή ότι η ανταγωνιστικότητα θα μπορούσε να αυξηθεί σε όλους τους τομείς, στο πλαίσιο της ΟΝΕ, επιβάλλοντας συγκράτηση των μισθών με παράλληλη βελτίωση της παραγωγικότητας μέσω της απορρύθμισης της αγοράς εργασίας, τις ιδιωτικοποιήσεις και την απελευθέρωση των άλλων αγορών, αποκαθιστώντας έτσι την ανταγωνιστικότητα, δεν αξίζει να εξεταστεί ούτε θεωρητικά ούτε εμπειρικά. Το κύριο αποτέλεσμα μιας τέτοιας πολιτικής - όπως θα γίνει εμφανές στα υπόλοιπα μέρη της παρούσας μελέτης, σε σχέση με την Ελλάδα - είναι η συμπίεση της ζήτησης σε όλη την ΟΝΕ, επιτυγχάνοντας σταθεροποίηση, αλλά με κόστος τη γενικευμένη οικονομική στασιμότητα.

Η νικήτρια χώρα, στο πλαίσιο της ΟΝΕ, είναι η Γερμανία τόσο λόγω της μεγάλης συγκράτησης των μισθών όσο και του ανάλογου μεγέθους της οικονομίας και της βιομηχανικής της βάσης. Το ιστορικό πλεονέκτημα που έχει αποκτηθεί από τη Γερμανία ,στο πλαίσιο της ΟΝΕ, δεν θα μπορούσε να αντιγραφεί από άλλες χώρες και σίγουρα όχι από τη νομισματική ένωση στο σύνολό της. Η ΟΝΕ έχει αποβεί παγίδα για τις μικρότερες χώρες, όπως η Ισπανία και η Ελλάδα, οι οποίες αποτελούν πλέον μια εσωτερική περιφέρεια της νομισματικής ένωσης. Επίσης, αποτελεί παγίδα και για τις μεγαλύτερες χώρες, όπως η Γαλλία και η Ιταλία, οι οποίες έχουν σταδιακά συσσωρεύσει σημαντικές απώλειες στην εθνική τους ανταγωνιστικότητα. [11]

Το έτος 2016 το πραγματικό πρόβλημα για την ΟΝΕ δεν ήταν πλέον η περιφέρεια, αλλά ο πυρήνας. Το χάσμα μεταξύ, αφενός, της Γερμανίας και, αφετέρου, της Γαλλίας και της Ιταλίας έχει διευρυνθεί επικίνδυνα, ιδιαίτερα για την Ιταλία. Η ιταλική οικονομία έχει παγιδευτεί στο εσωτερικό της ΟΝΕ και οι προοπτικές της είναι δυσοίωνες, με δεδομένη την τρέχουσα πρακτική της ΕΕ. Η ΟΝΕ έχει σαφώς αποτύχει όσον αφορά τις περιφερειακές χώρες της, αλλά απέτυχε επίσης και στον πυρήνα. Η εγγενής αδυναμία της ΟΝΕ σημαίνει ότι τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα του γερμανικού κεφαλαίου εξυπηρετούνται από τη νομισματική ένωση. Ωστόσο, δεν θα είναι η πρώτη φορά που το βραχυπρόθεσμο όφελος θα υπονομεύσει τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα μιας χώρας στην παγκόσμια αγορά.

11 Η τρέχουσα κατάσταση της ΟΝΕ προσομοιάζει με την Ευρώπη μετά τη Συνθήκη των Βερσαλλιών. Όπως εξηγεί ο Κέυνς (1919 και 1929), οι νικητές σύμμαχοι επέβαλλαν Καρχηδόνια ειρήνη στη Γερμανία αναγκάζοντας την να προβεί σε τεράστιες αποζημιώσεις, ενώ ταυτόχρονα της στέρησαν ένα μεγάλο μέρος του παραγωγικού της δυναμικού και απέτρεψαν την αύξηση των εξαγωγών της. Η Γερμανία ήταν απλά ανίκανη να δημιουργήσει εξωτερικά πλεονάσματα για να κάνει τις απαιτούμενες πληρωμές. Η ιστορική τραγωδία είναι ότι η Γερμανία έχει πλέον επιβάλλει μια παρόμοια κατάσταση στην υπόλοιπη Ευρώπη, μέσω της ΟΝΕ.

Η αποτυχία της νομισματικής ένωσης είναι φανερή στις εξωτερικές συναλλαγές των χωρών της ΟΝΕ, δεδομένου ότι η εθνική ανταγωνιστικότητα είναι ζωτικής σημασίας, τόσο για τις εξαγωγές όσο και για τις εισαγωγές. Ο αντίκτυπος της τεράστιας διαφοράς ανταγωνιστικότητας της Γερμανίας στις εξωτερικές της συναλλαγές υπήρξε ταχύς και σημαντικός. Όπως φαίνεται στο Σχ. 4, λίγο μετά την εισαγωγή του ευρώ το 1999, αλλά και στα αμέσως προηγούμενα χρόνια -δεδομένου ότι οι μεταβολές στην εθνική ανταγωνιστικότητα άρχισαν να διαφαίνονται από τα τέλη της δεκαετίας του 1990- συνέβη μια τεράστια αλλαγή στον τρόπο διεξαγωγής των εξωτερικών συναλλαγών, μεταξύ των χωρών της ΟΝΕ. Από ένα βασικά σταθερό περιβάλλον, η ΟΝΕ μετακύλησε σε ένα εκ βάθρων μεταβαλλόμενο και ασταθές περιβάλλον, όπου η Γερμανία παρουσιάζει ένα τεράστιο πλεόνασμα, ενώ η κατάσταση στις περιφερειακές χώρες, αλλά και στις βασικές χώρες του πυρήνα, έχει ξαφνικά επιδεινωθεί.

Διάγραμμα 4. Τρέχουσες συναλλαγές

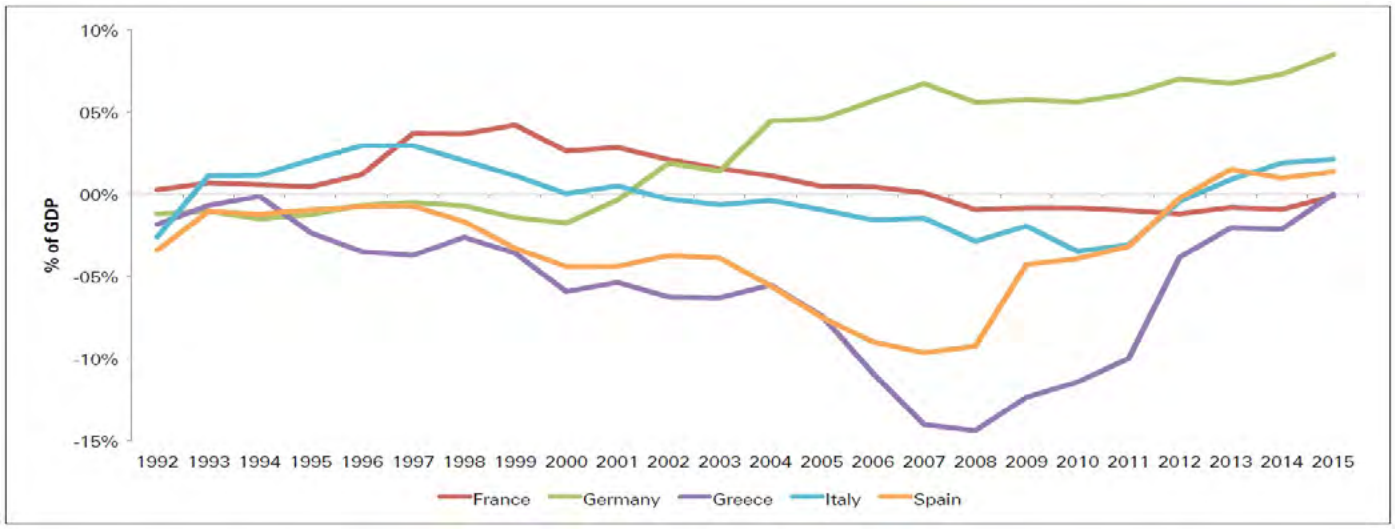

Το άλμα της Γερμανίας είναι ιστορικών διαστάσεων και ο μετασχηματισμός των εξαγωγών της, από την υιοθέτηση του ευρώ το 1999 και μετά, θα ήταν χρήσιμο να χωριστεί σε δύο μέρη. Το πλεόνασμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών μέχρι το 2009 προήλθε ως επί το πλείστον από το εσωτερικό της Ευρωζώνης, κυρίως λόγω της βελτίωσης της εθνικής ανταγωνιστικότητας, όπως εξηγήθηκε παραπάνω. [12] Μετά το ξέσπασμα της κρίσης της Ευρωζώνης, όμως, και καθώς η οικονομία της ΟΝΕ άρχισε να αντιμετωπίζει παρατεταμένη οικονομική αδυναμία, το γερμανικό πλεόνασμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών άρχισε να παράγεται, κατά κύριο λόγο από τον υπόλοιπο κόσμο. Ο πιο σημαντικός λόγος γι' αυτή την εξέλιξη, υπήρξε η πορεία της συναλλαγματικής ισοτιμίας του ευρώ. Σε σχέση με το δολάριο, το ευρώ έχει μειωθεί σταθερά από το 2010, με την αναλογία EUR/USD να έχει πέσει από περίπου 1,5 το 2008 σε 1,1 το 2015. Σε σχέση με το κινεζικό γουάν, το ευρώ έχει επίσης μειωθεί σταθερά, με την αναλογία EUR/CNY να έχει πέσει από περίπου 10,4 το 2007 σε περίπου 7, το 2015.

Η συνεχής πτώση της συναλλαγματικής ισοτιμίας του ευρώ αντανακλά την αδυναμία της ευρωπαϊκής οικονομίας, ενθαρρύνοντας τους ευρωπαίους εξαγωγείς να αναζητήσουν αγορές εκτός της ΕΕ, η οποία μαστίζεται από την συμπίεση της εσωτερικής ζήτησης Αυτή είναι μια τάση που παρατηρείται και στις πέντε χώρες του δείγματος που εξετάζουμε, αλλά η Γερμανία είναι εκείνη που κυρίως ωφελείται, λόγω της ιστορικά ισχυρής βιομηχανικής βάσης της και του υψηλού επιπέδου παραγωγικότητας. Αν η Γερμανία διέθετε ακόμα ως νόμισμά της το γερμανικό μάρκο, η συναλλαγματική ισοτιμία πιθανόν θα αντιδρούσε πολύ διαφορετικά,

12 Βλ. επίσης Lapavitsas *et al.* (2010a).

και οι επιπτώσεις στους εξαγωγείς της δεν θα ήταν θετικές. Έχοντας ως νόμισμα το ευρώ, η Γερμανία μπόρεσε να κυριαρχήσει στην εσωτερική αγορά της ΟΝΕ -για τους λόγους που εξηγήθηκαν παραπάνω-, ενώ παράλληλα επωφελήθηκε από την αδυναμία του ευρώ σε παγκόσμιο επίπεδο. Το αποτέλεσμα ήταν μια τεράστια αύξηση των γερμανικών εξαγωγών, μια ιστορική αλλαγή της διεθνούς θέσης της Γερμανίας ως εξαγωγικής χώρας.

Όσον αφορά το εμπορικό ισοζύγιο, ο μετασχηματισμός είναι επίσης εμφανής στο Διάγραμμα 5, το οποίο απεικονίζει το τεράστιο και αυξανόμενο γερμανικό εξωτερικό πλεόνασμα αγαθών και υπηρεσιών, από το 1999. Το ίδιο συμπέρασμα προκύπτει από το Διάγραμμα 6 που δείχνει την αύξηση των γερμανικών εξαγωγών ως ποσοστό του ΑΕΠ, από το 1999. Η διαδικασία έγινε με δύο διακριτά άλματα: το πρώτο, περίπου ανάμεσα στο 2003-2008, κυρίως προς στην Ευρωζώνη, το δεύτερο, μεταξύ 2009-2015, ως επί το πλείστον προς τον υπόλοιπο κόσμο. Στην πραγματικότητα, η ΟΝΕ διευκόλυνε τη Γερμανία να εφαρμόσει μια «νεομερκαντιλιστική» πολιτική διατηρώντας αδύναμη την εγχώρια ζήτηση μέσω της συγκράτησης των μισθών, ενώ παράλληλα επιδίωκε την ανάπτυξη μέσω της συσσώρευσης των εξωτερικών πλεονασμάτων. Η Γερμανία απομύζησε συνολική ζήτηση από ολόκληρη την Ευρώπη τη δεκαετία του 2000, και από ολόκληρο τον κόσμο τη δεκαετία του 2010. Η ΟΝΕ υπήρξε ο μοχλός τόσο για την απόλυτη γερμανική κυριαρχία στην Ευρώπη όσο και για την βαθιά δομική αστάθεια στην παγκόσμια οικονομία. Ακόμη, η νομισματική ένωση ήταν μια αποτυχία ιστορικών διαστάσεων για τους Γερμανούς εργαζόμενους και τα άλλα κοινωνικά στρώματα που επηρεάζονται από την εγχώρια συγκράτηση των μισθών. Αλλά ήταν μια τεράστια επιτυχία για τους μεγάλους Γερμανούς εξαγωγείς.

Διάγραμμα 5. Εμπορικό ισοζύγιο

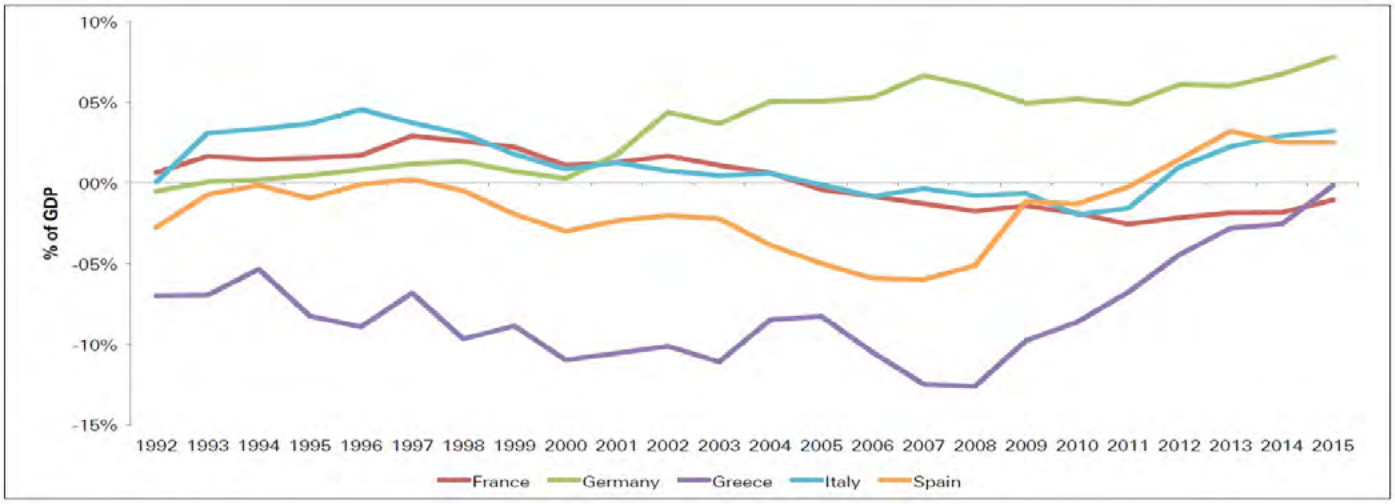

Διάγραμμα 6. Εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών ως % του ΑΕΠ

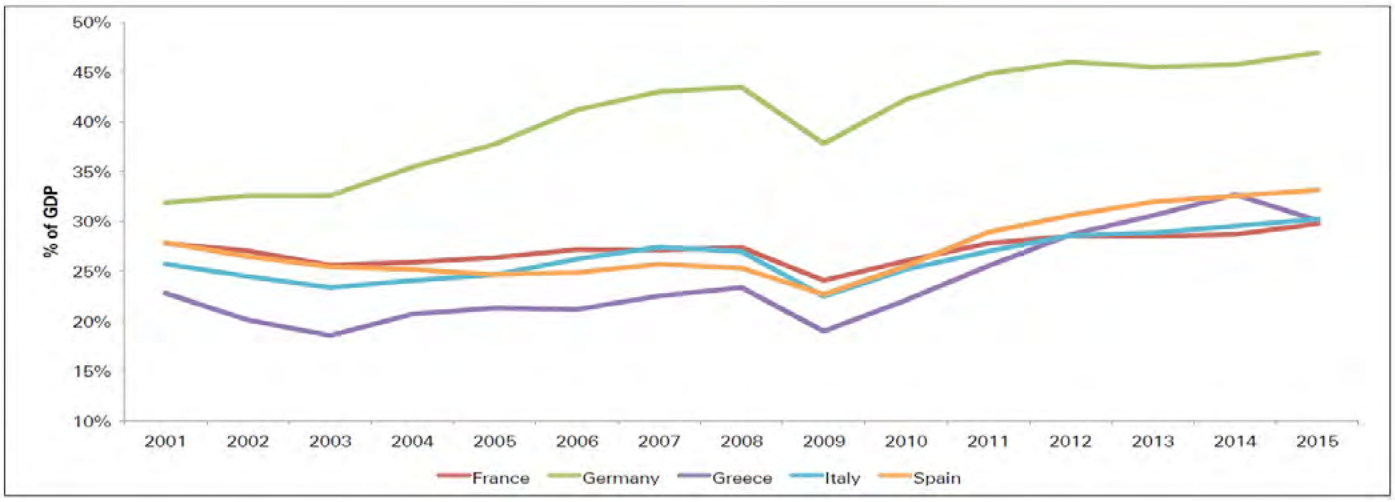

Το αντεστραμμένο είδωλο του γερμανικού θριάμβου είναι η εμφάνιση μιας εσωτερικής περιφέρειας στην Ευρωζώνη τη δεκαετία του 2000 - εδώ εκπροσωπείται από την Ισπανία και την Ελλάδα – η οποία έχει αντιμετωπίσει τεράστια ελλείμματα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, καθώς και στο εμπορικό ισοζύγιο. Οι πολιτικές της λιτότητας και της περιστολής των μισθών που αναγκάστηκε να υιοθετήσει η περιφέρεια από το 2010, κατ' εντολή της Γερμανίας, έχουν σταθεροποιήσει κάπως τις εξωτερικές συναλλαγές της περιφέρειας, όπως προκύπτει από τα Διαγράμματα 4 και 5. Η ανάκαμψη της εθνικής ανταγωνιστικότητας, που απεικονίζεται στο Διάγραμμα 1, έχει πράγματι επιτρέψει στην Ισπανία και την Ελλάδα να κλείσουν τα εξωτερικά τους κενά.

Ο μηχανισμός σταθεροποίησης, ωστόσο, ήταν κατά κύριο λόγο η κατάρρευση των εισαγωγών λόγω της πτώσης της εγχώριας ζήτησης, και όχι η σοβαρή αύξηση των εξαγωγών. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 6, στην περίπτωση της Ελλάδας, όπου η προσαρμογή ήταν η πλέον βίαιη, οι εξαγωγές δεν έδειξαν κανένα δυναμισμό. Πράγματι, καταδεικνύεται ότι η ελληνική ένταξη στην ΟΝΕ ήταν μια αποτυχία, από πολλές απόψεις. Η Ισπανία έχει καλύτερες επιδόσεις στην παγκόσμια αγορά, αλλά το γεγονός αυτό δεν μπορεί να αλλάξει καθοριστικά την κατεύθυνση της ισπανικής οικονομίας. Οι περιφερειακές οικονομίες, εν ολίγοις, είναι παγιδευμένες στο υφεσιακό κλουβί της ΟΝΕ και αδυνατούν να ανταγωνιστούν σε παγκόσμιο επίπεδο, παρά την πτώση του ευρώ.

Κεφάλαιο 5. Η τεράστια συσσώρευση ιδιωτικού και δημοσίου χρέους

Για τις χώρες της περιφέρειας, η πιο πιεστική πλευρά των αυξανόμενων εξωτερικών ανισορροπιών της δεκαετίας του 2000, ήταν η αύξηση του χρέους. Οι μορφές που πήρε αυτό το χρέος ποικίλουν μεταξύ των περιφερειακών χωρών και εξαρτώνται κυρίως από μια σειρά εγχώριων οικονομικών και πολιτικών παραγόντων. Ωστόσο, είναι αναμφισβήτητο ότι η μεγαλύτερη αύξηση αφορά στο ιδιωτικό χρέος. [13]

Το Διάγραμμα 7 καταδεικνύει την πορεία του χρέους των μη χρηματοπιστωτικών παραγόντων της οικονομίας, δηλαδή, των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι το χρέος που δημιουργείται από χρηματοπιστωτικούς παράγοντες -κυρίως από τις τράπεζες- είναι ακόμη πιο σημαντικό από εκείνο των μη χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων, όπως θα δούμε στα επόμενα κεφάλαια. Το χρέος των μη χρηματοπιστωτικών παραγόντων, ωστόσο, αντανακλά την επίδραση των πιστωτικών σχέσεων στους παραγωγικούς συντελεστές της οικονομίας, και γι' αυτό είναι κρίσιμης σημασίας, για τη συνέχεια της ανάλυσης. Παρεμπιπτόντως, είναι εσφαλμένο να αναμένουμε ότι η συσσώρευση εξωτερικού χρέους, λόγω της απώλειας ανταγωνιστικότητας, θα λάβει αποκλειστικά τη μορφή εταιρικού χρέους (χρέους των εισαγωγέων). Η απώλεια της εθνικής ανταγωνιστικότητας προϋποθέτει ασφαλώς αύξηση των εισαγωγών, αλλά η χρηματοδότηση των εισαγωγών μπορεί να διαβεί ποικίλα, έμμεσα και παρεκκλίνοντα μονοπάτια μέσω του εγχώριου χρηματοπιστωτικού συστήματος. Η εθνική ανταγωνιστικότητα είναι ένα συνολικό αποτέλεσμα και η πτώση της αντιστοιχεί σε αύξηση των υποχρεώσεων που μπορούν να εμφανιστούν με διάφορους τρόπους.

Κατά τη δεκαετία του 2000 υπήρξε μια πραγματική έκρηξη του ισπανικού ιδιωτικού χρέους, η οποία ήταν άμεσο αποτέλεσμα της «φούσκας» στην αγορά ακινήτων που συνέβη στη χώρα τα χρόνια που ακολούθησαν την ένταξη στην ΟΝΕ. Το ιδιωτικό χρέος αυξήθηκε σημαντικά και στην Ελλάδα, όπου δεν υπήρξε «φούσκα» στην αγορά ακινήτων, ωστόσο τα νοικοκυριά και οι επιχειρήσεις φορτώθηκαν με χρέη. Όπως είναι αναμενόμενο, το αντίστροφο ισχύει για τη Γερμανία: οι μη χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις, απολαμβάνοντας ένα μεγάλο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα, συσσώρευσαν κέρδη και δεν είχαν κανένα λόγο να αυξήσουν τα χρέη τους, ιδίως ενόψει των αδύναμων επενδύσεων, όπως θα καταδειχτεί παρακάτω.

Μετά το ξέσπασμα της κρίσης του 2007-09 και ειδικότερα μετά την κρίση της Ευρωζώνης το 2010, το ιδιωτικό χρέος μειώθηκε ως ποσοστό του ΑΕΠ, καθώς τόσο οι περιφερειακές οικονομίες όσο και αυτές του πυρήνα, αντιμετωπίζουν παρατεταμένη ύφεση και αδύναμη ανάπτυξη. Η μείωση των ιδιωτικών πιστώσεων υπήρξε, όντως, ένας από τους λόγους για την αδυναμία της πραγματικής ζήτησης, που σημάδεψε την Ευρώπη από το 2010. Εξαίρεση αποτελεί η Γαλλία, όπου το ιδιωτικό χρέος συνέχισε να αυξάνεται.

13 Το στοιχείο αυτό τεκμηριώθηκε στο Lapavitsas *et al.* (2010b) με τη λεπτομερή εξέταση του χρέους πολλών περιφερειακών χωρών της ΟΝΕ.

Διάγραμμα 7. Ιδιωτικό χρέος (μη χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις και νοικοκυριά)

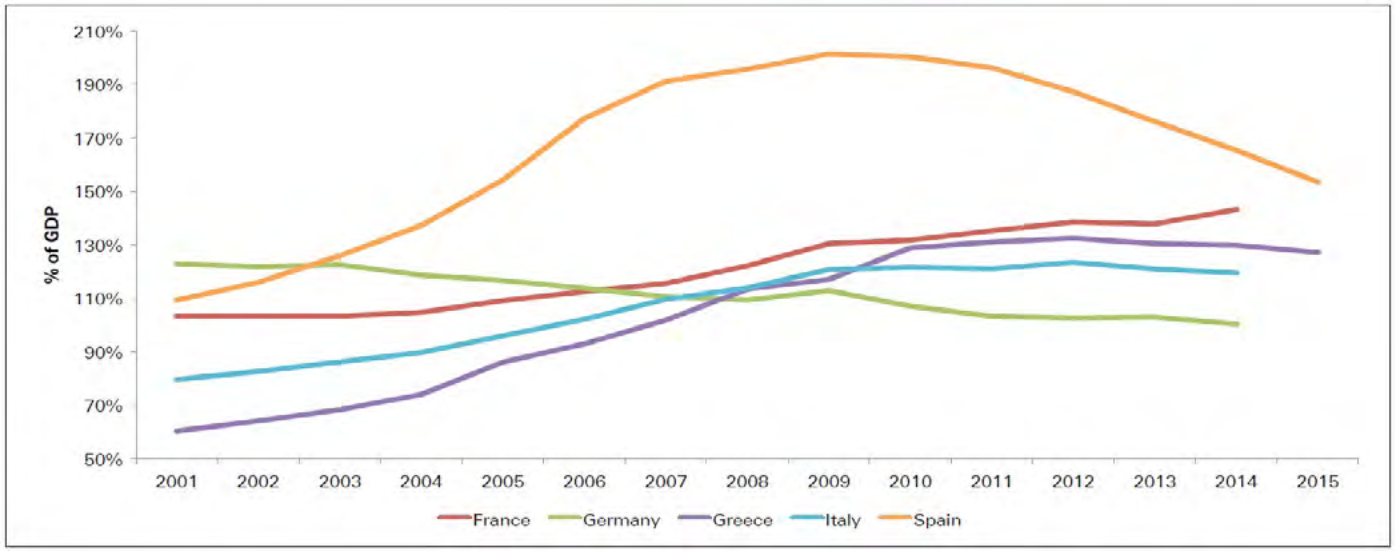

Σε αντίθεση με το ιδιωτικό χρέος, το δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ, είτε μειώθηκε είτε παρέμεινε σταθερό, κατά το μεγαλύτερο μέρος της δεκαετίας του 2000. Η κρίση δεν προκλήθηκε από την μεγέθυνση του δημόσιου χρέους. Όπως φαίνεται στο Σχ. 8, το δημόσιο χρέος αυξήθηκε μετά από το ξέσπασμα της κρίσης του 2007-09 και ιδιαίτερα μετά την κρίση της Ευρωζώνης, το 2010.

Διάγραμμα 8. Δημόσιο χρέος

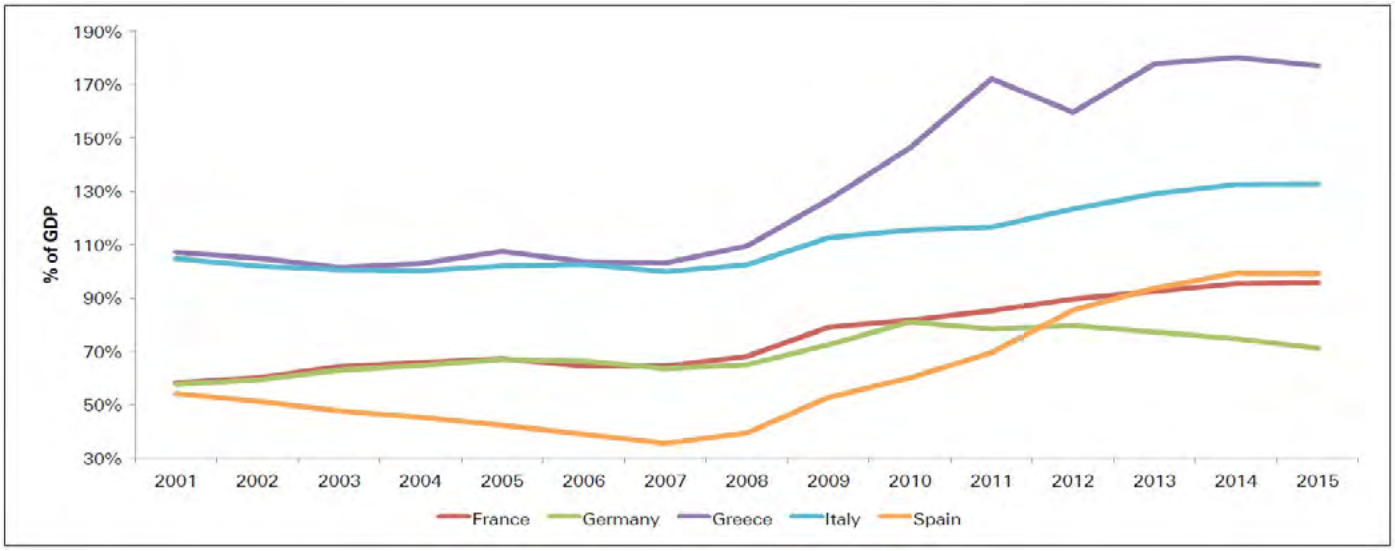

Πρέπει να σημειωθεί ότι η Ελλάδα και η Ιταλία είχαν ιστορικά υψηλά ποσοστά δημόσιου χρέους, τα οποία ήταν εν μέρει αποτέλεσμα των προβληματικών φοροεισπρακτικών πρακτικών τους. [14] Στην Ελλάδα, το δημόσιο χρέος αυξήθηκε ραγδαία ως ποσοστό του ΑΕΠ μετά το 2008, και μέχρι το 2015 είχε φθάσει σε μη βιώσιμα επίπεδα. Το ιταλικό δημόσιο χρέος έχει επίσης αυξηθεί σταθερά, αλλά σε αντίθεση με το ελληνικό χρέος μεγάλο μέρος του οφείλεται στην εγχώρια αγορά, πράγμα που το καθιστά λιγότερο πιεστικό για την οικονομία. Ο βαθύτερος μετασχηματισμός, ωστόσο, έχει συμβεί στο ισπανικό δημόσιο χρέος, το οποίο ήταν παραδοσιακά πολύ χαμηλό, γεγονός που αντανακλά εν μέρει τη συντηρητική δημοσιονομική πολιτική των διαδοχικών ισπανικών κυβερνήσεων. Η ταχεία αύξηση του ισπανικού δημόσιου χρέους είναι ένα άμεσο αποτέλεσμα της μετακύλισης του χρέους των ιδιωτικών χρηματοοικονομικών εταιρειών (των τραπεζών) στο δημόσιο χρέος. Στην Ισπανία,

14 Για περισσότερες παρατηρήσεις σχετικά με το ελληνικό δημόσιο χρέος και την πορεία του βλ. Nikiforos, Papadimitriou and Zezza (2016).

αυτός ο τρόπος αντιμετώπισης του χρέους που συσσωρεύτηκε από τον ιδιωτικό τομέα είχε ως αποτέλεσμα την μεταφορά τεράστιου βάρους του χρέους στον δημόσιο τομέα.

Η συσσώρευση του χρέους στην Ευρωζώνη έχει γίνει πιο σύνθετη λόγω μιας περαιτέρω εξέλιξης που συνδέεται με την Ευρωζώνη, αλλά σχετίζεται μόνο έμμεσα με την απώλεια της ανταγωνιστικότητας. Η εφαρμογή κοινής νομισματικής πολιτικής και η συνακόλουθη δημιουργία μιας ομοιογενούς διατραπεζικής αγοράς σε όλη την Ευρωζώνη σήμαινε ότι τα ονομαστικά επιτόκια συνέκλιναν προς το ίδιο επίπεδο, κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1990, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 9. Να σημειωθεί ακόμη ότι, η κρίση έχει και πάλι οδηγήσει σε σημαντικές αποκλίσεις των ονομαστικών επιτοκίων καθώς ο τραπεζικός χώρος της ΟΝΕ ολοένα κατακερματίζεται.

Διάγραμμα 9. Ονομαστικά επιτόκια

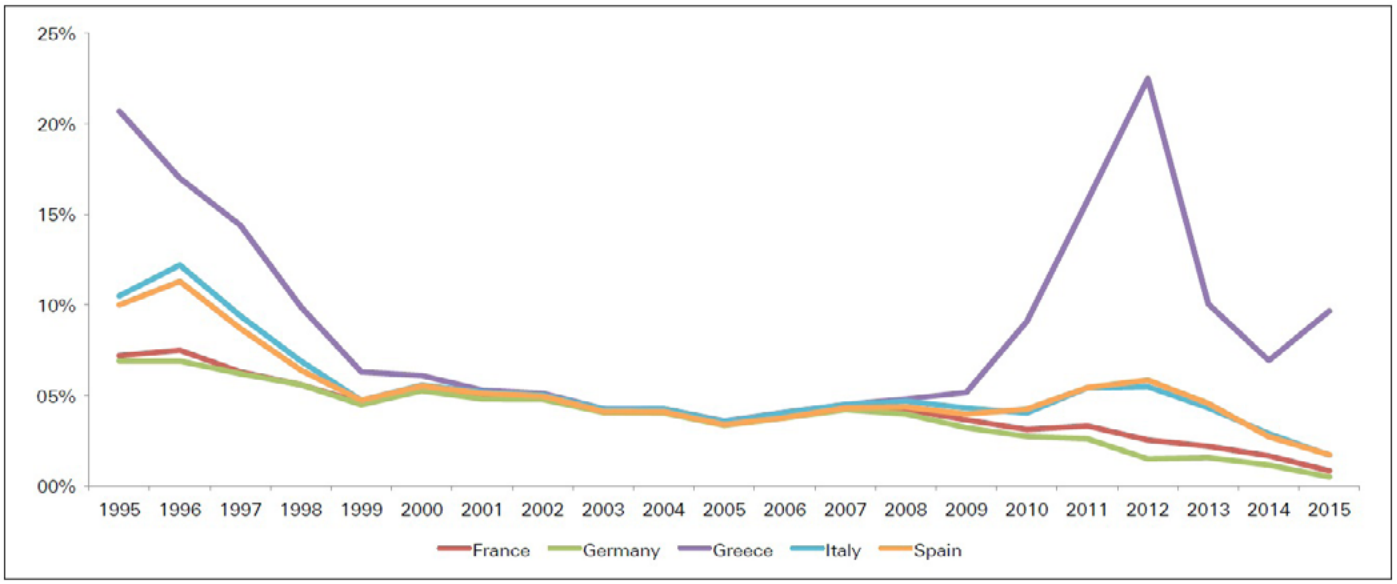

Η σύγκλιση των ονομαστικών επιτοκίων χαμήλωσε με πρωτοφανή τρόπο τα επιτόκια στην περιφέρεια. Είναι κρίσιμο να σημειωθεί, ωστόσο, ότι τα πραγματικά επιτόκια δεν συγκλίνουν το ίδιο, λόγω της απόκλισης του πληθωρισμού, που σχετίζεται στενά με τις διαφορές στο ονομαστικό μοναδιαίο κόστος εργασίας. Έτσι, τα πραγματικά επιτόκια στη Γερμανία και τη Γαλλία παρέμειναν υψηλότερα από ό,τι στην Ισπανία και την Ελλάδα τη δεκαετία του 2000, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 10.

Διάγραμμα 10. Πραγματικά επιτόκια

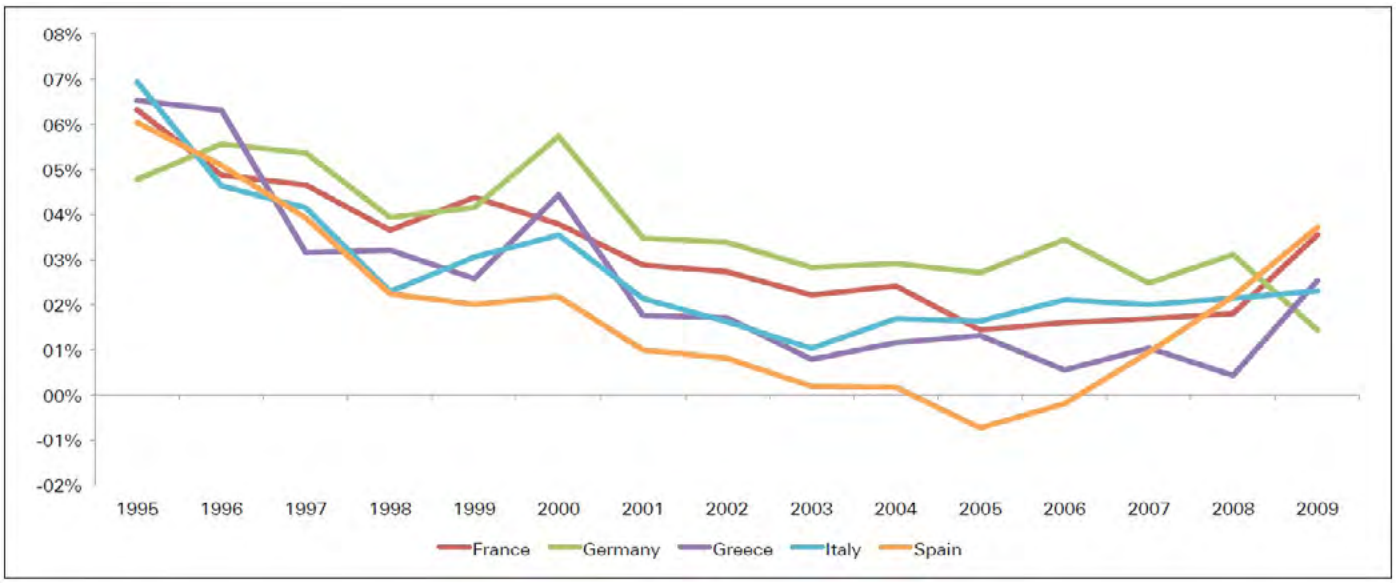

Η εμφάνιση χαμηλότερων πραγματικών επιτοκίων στις χώρες της περιφέρειας κατά την δεκαετία του 2000 είναι σημαντική αν εκτιμηθεί σε συνάρτηση με μια εναλλακτική ερμηνεία της κρίσης της Ευρωζώνης, η οποία έχει προσελκύσει την ιδιαίτερη προσοχή ετερόδοξων οικονομολόγων που θέλουν να αντιταχθούν στις πολιτικές της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Με λίγα λόγια, το επιχείρημα είναι ότι η κρίση έχει προκληθεί από τη σημαντική αύξηση της εγχώριας ζήτησης στην περιφέρεια, που οδήγησε σε εξωτερικά ελλείμματα και οφείλεται στην εισροή ξένων δανειακών κεφαλαίων, τα οποία αναζητούσαν υψηλότερες αποδόσεις στην περιφέρεια, ενθαρρύνοντας έτσι την αύξηση των πιστώσεων. [15] Ο ισχυρισμός αυτός μοιάζει φαινομενικά ριζοσπαστικός, δεδομένου ότι απορρίπτει τα επιχειρήματα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με την ανταγωνιστικότητα - μάλιστα φαίνεται να παρακάμπτει ακόμα και την χρήση της έννοιας της ανταγωνιστικότητας - και επιρρίπτει μεγάλο μέρος της ευθύνης για την κρίση, στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα και τις πρακτικές δανεισμού τους. [16] Δυστυχώς, το επιχείρημα αυτό είναι παραπλανητικό τόσο από θεωρητική όσο και από εμπειρική άποψη.

Βεβαίως, υπήρξε ροή κεφαλαίων από τον πυρήνα προς την περιφέρεια, αλλά αυτό ήταν το αποτέλεσμα βαθύτερων διεργασιών της οικονομίας, με κυριότερο, τα εξωτερικά ελλείμματα που δημιουργήθηκαν λόγω της απώλειας της ανταγωνιστικότητας. Την ίδια στιγμή, τα χαμηλότερα ονομαστικά και πραγματικά επιτόκια στην περιφέρεια σε συνδυασμό με την αυξημένη ικανότητα των περιφερειακών τραπεζών για την απόκτηση ρευστότητας στις ομοιογενείς διατραπεζικές αγορές της ΟΝΕ - εν μέρει με τη μεσολάβηση της ΕΚΤ - πράγματι οδήγησε σε τεράστια μεγέθυνση της εγχώριας πίστωσης, η οποία πήρε τη μορφή «φούσκας» στην αγορά ακινήτων στην Ισπανία. Ωστόσο, δεν υπήρξε καμία χρηματοοικονομική «φούσκα» στην Ελλάδα, παρότι η εγχώρια πίστωση επεκτάθηκε ταχύτατα.

Για την Ισπανία και την Ελλάδα η δεκαετία του 2000 ήταν μια περίοδος πιστωτική επέκτασης, καθώς τα νοικοκυριά και οι εργαζόμενοι εισήλθαν στο πεδίο των επίσημων πιστώσεων κυρίως με την μορφή στεγαστικών και καταναλωτικών δανείων. Ωστόσο, η ταχεία ανάπτυξη της πίστωσης είχε εγχώριες πηγές, και δεν ξεκίνησε από την εισροή ξένων δανειακών κεφαλαίων σε αναζήτηση υψηλότερων αποδόσεων. Θα ήταν παράλογο για το ιδιωτικό δανειακό κεφάλαιο να εγκαταλείψει τα υψηλότερα πραγματικά επιτόκια στον πυρήνα αναζητώντας χαμηλότερα πραγματικά επιτόκια στην περιφέρεια. Οι ξένες τράπεζες σίγουρα δάνεισαν τις περιφερειακές χώρες και οι ροές ήταν σημαντικές, αλλά η διαδικασία ήταν πολύ πιο έμμεση και είχε να κάνει κυρίως με το δανεισμό προς το κράτος, όπως συνέβη στην Ελλάδα, ή σε ιδιωτικές τράπεζες, όπως συνέβη στην Ισπανία, αν και οι ελληνικές τράπεζες δανείστηκαν επίσης σε μεγάλο βαθμό από το εξωτερικό. Αυτός ο δανεισμός, ωστόσο, ήταν μια αντανάκλαση της υφιστάμενης αδυναμίας των οικονομιών αυτών να ανταγωνιστούν, η οποία αναλύθηκε παραπάνω, και οι οποίες άρα έπρεπε να χρηματοδοτήσουν τα εξωτερικά τους ελλείμματα μέσω ξένων εισροών.

Στην Ελλάδα, ειδικότερα, η επέκταση της συνολικής ζήτησης, τη δεκαετία του 2000, εξαρτήθηκε βεβαίως από την πιστωτική επέκταση, που όμως προήλθε από τις εγχώριες τράπεζες οι οποίες στηρίχθηκαν στη διεθνή αγορά χρήματος και στην ΕΚΤ, για την παροχή ρευστότητας. Επιπλέον, και όπως θα φανεί αναλυτικά στο δεύτερο μέρος της παρούσας μελέτης, η πιστωτική επέκταση σημειώθηκε την ώρα που κατέρρεε δραματικά η συνολική εγχώρια αποταμίευση. Η καθαρή εθνική αποταμίευση στην Ελλάδα υπήρξε συστηματικά αρνητική, από την είσοδο της χώρας στην Ευρωζώνη. Έτσι, ο εξωτερικός δανεισμός ήταν σημαντικός για τη στήριξη της ανάπτυξης και των επενδύσεων της χώρας, τη δεκαετία του 2000. Οι εισροές κεφαλαίων από το εξωτερικό ήταν μια αντανάκλαση της αδυναμίας της εγχώριας οικονομίας, όχι η αιτία της.

15 Οι εν λόγω πρόσφατες προσεγγίσεις από τους Storm and Naastepad (2015). Υπήρξαν και αρκετοί άλλοι, μεταξύ αυτών και οι Milios and Sotiropoulos (2010) στην Ελλάδα, που αποτελούν και το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού τού αστήριχτου ισχυρισμού.

16 Θα πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι υπάρχουν επίσης και ισχυρά επιχειρήματα από την πλευρά των ορθόδοξων οικονομολόγων, που επιρρίπτουν την ευθύνη για την κρίση στην ανάπτυξη της εγχώριας ζήτησης στην περιφέρεια, και όχι στην ανταγωνιστικότητα, δείτε Wyplosz (2013).

Όταν ο εξωτερικός δανεισμός δεν ήταν πλέον δυνατός, καθώς ξέσπασε η κρίση «αιφνίδιας στάσης», η υποβόσκουσα αδυναμία της Ελλάδας έγινε εμφανής και η οικονομία κατέρρευσε τη δεκαετία του 2010. [17]

Η αντιμετώπιση του δημόσιου χρέους ήταν ένα από τα κύρια μελήματα της πολιτικής της ΕΕ μετά το ξέσπασμα της κρίσης, έστω και αν το δημόσιο χρέος δεν ήταν η αιτία της κρίσης. Οι πολιτικές λιτότητας έχουν στόχο τον έλεγχο του δημοσίου χρέους, ενώ και η κατεύθυνση και ο συνδυασμός των πολιτικών έχουν καθοριστεί από την υποτιθέμενη ανάγκη να καταστεί το δημόσιο χρέος βιώσιμο. Έχει σημασία να τονίσουμε ότι, η πραγματική επιβάρυνση του χρέους για τις χώρες της περιφέρειας, δεν είναι απλά ο όγκος των πόρων που καταβάλλονται στους δανειστές σε ετήσια βάση, και συνήθως μεταφέρονται σε δανειστές του εξωτερικού, αλλά και η ίδια η υιοθέτηση των πολιτικών λιτότητας που καθοδηγείται από τη λογική της εξυπηρέτησης του χρέους. Το κόστος αυτών των καταστροφικών μακροοικονομικών πολιτικών είναι εμφανέστερο στην Ελλάδα, αλλά υπήρξε επίσης σημαντικό και για άλλες χώρες της ΟΝΕ. Ένα ακόμη μέτρο της αποτυχίας της Ευρωζώνης είναι η εμφάνιση μη βιώσιμων επιπέδων του δημόσιου χρέους σε πολλές περιφερειακές χώρες, αλλά και σε χώρες του πυρήνα, παρά την υιοθέτηση μακροοικονομικών πολιτικών που φαινομενικά αποσκοπούν στη συγκράτηση του δημόσιου χρέους.

Να σημειωθεί, τέλος, ότι τα ιστορικά χαμηλά επιτόκια, ως αποτέλεσμα της ένταξης στην ΟΝΕ, επέτρεψαν στο ελληνικό κράτος να αλλάξει τη σύνθεση του δημόσιου χρέους τη δεκαετία του 2000. [18] Όταν το 2010 ξέσπασε η κρίση της Ευρωζώνης, μεγάλος όγκος του ελληνικού δημόσιου χρέους οφειλόταν σε ξένους δανειστές, σε αντίθεση με το ιταλικό δημόσιο χρέος. Το 2010, οι ξένοι δανειστές της Ελλάδας ήταν ως επί το πλείστον ιδιωτικές τράπεζες στη Γερμανία, τη Γαλλία και αλλού στην Ευρωζώνη. Οι πολιτικές που επιβλήθηκαν στη χώρα από την ΕΕ και καθιερώθηκαν μέσω των άκαμπτων προαπαιτούμενων που συνόδευαν τα κεφάλαια «διάσωσης», τη δεκαετία του 2010, επέτρεψαν στους ξένους ιδιώτες δανειστές να απαλλαγούν από την έκθεσή τους στην Ελλάδα με ελάχιστες απώλειες. Το ελληνικό δημόσιο χρέος μεταφέρθηκε σε ξένους δημόσιους δανειστές, δηλαδή, κατά κύριο λόγο στους νέους θεσμούς που δημιουργήθηκαν από την Ευρωζώνη για την αντιμετώπιση της κρίσης, συμπεριλαμβανομένου του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας. Το αποτέλεσμα ήταν η πλήρης υποταγή της χώρας στους δανειστές, όσον αφορά στην οικονομική πολιτική, αλλά όλο και περισσότερο και από την άποψη της εσωτερικής πολιτικής της, και της γεωπολιτικής θέσης της. Δεν είναι υπερβολή, να θεωρήσουμε την Ελλάδα ως μια μορφή νεο-αποικίας εντός της ΟΝΕ, ενός καθεστώτος υποτέλειας που αποκαλύφθηκε ξεκάθαρα, το 2015, όταν η υποτιθέμενη ριζοσπαστική κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ ήρθε στην εξουσία, μόνο και μόνο για να υιοθετήσει τις ίδιες πολιτικές, μέσα σε επτά μήνες από την εκλογή της.

Εν ολίγοις, οι περιφερειακές χώρες έχουν συσσωρεύσει χρέος –είτε σε ιδιωτική είτε σε δημόσια μορφή -καθώς οι οικονομίες τους έχουν χάσει την μάχη του ανταγωνισμού εντός της Ευρωζώνης, εξαιτίας της εξαιρετικά μεγάλης συγκράτησης των γερμανικών μισθών. Η παρουσία του ιδιωτικού και του δημόσιου χρέους έχει αποτελέσει εμπόδιο τόσο για την ανάκαμψη όσο και για την ανάπτυξη στο εσωτερικό της Ευρωζώνης. Η αδυναμία της ΟΝΕ να αντιμετωπίσει το συσσωρευμένο χρέος αντανακλά, επίσης, την αδυναμία της να αποκαταστήσει αποφασιστικά την ανταγωνιστικότητα. Αυτό αποτελεί μια πλευρά της ιστορικής αποτυχίας της νομισματικής ένωσης, όπως φαίνεται με περισσότερες λεπτομέρειες παρακάτω.

Η άλλη όψη της αύξησης του περιφερειακού χρέους ήταν η ανάδειξη της Γερμανίας σε σημαντικό δανειστή, τόσο στην Ευρώπη όσο και σε ολόκληρο τον κόσμο. Το Διάγραμμα

17 Βλ. Μαριόλης (2016) για μια πλήρη ανάλυση της αδυναμίας της συνολικής αποταμίευσης στην Ελλάδα. Βλ επίσης Lapavitsas *et al.* (2010b). Στοιχεία για το σύνολο της ελληνικής αποταμίευσης μπορείτε να βρείτε στην ενότητα 9.2 της παρούσας μελέτης.

18 Βλ. Lapavitsas *et al.* (2010b).

11 καταδεικνύει το ιστορικό άλμα των πλεονασμάτων των εμπορικών και τρεχουσών συναλλαγών της Γερμανίας μετά την εισαγωγή του ευρώ, τα οποία επέφεραν τεράστια βελτίωση στην καθαρή διεθνή επενδυτική θέση της χώρας. Η θέση αυτή ορίζεται βασικά ως το απόθεμα των διεθνών περιουσιακών στοιχείων που κατέχουν οι παράγοντες της εθνικής οικονομίας μείον το απόθεμα των εγχώριων περιουσιακών στοιχείων που κατέχονται από ξένους παράγοντες. Η Γερμανία έχει συσσωρεύσει τεράστιες απαιτήσεις απέναντι σε ξένες χώρες μέσω των εξαγωγών και του δανεισμού της. Μετά την εισαγωγή της στην ΟΝΕ, η Γερμανία έχει αναδειχθεί σε κυρίαρχο δανειστή της Ευρώπης και σημαντικό δανειστή για τον υπόλοιπο κόσμο. Αυτό είναι το πραγματικό θεμέλιο της Γερμανικής πολιτικής ισχύος στο εσωτερικό της ΕΕ.

Διάγραμμα 11. Γερμανικό ισοζύγιο πληρωμών

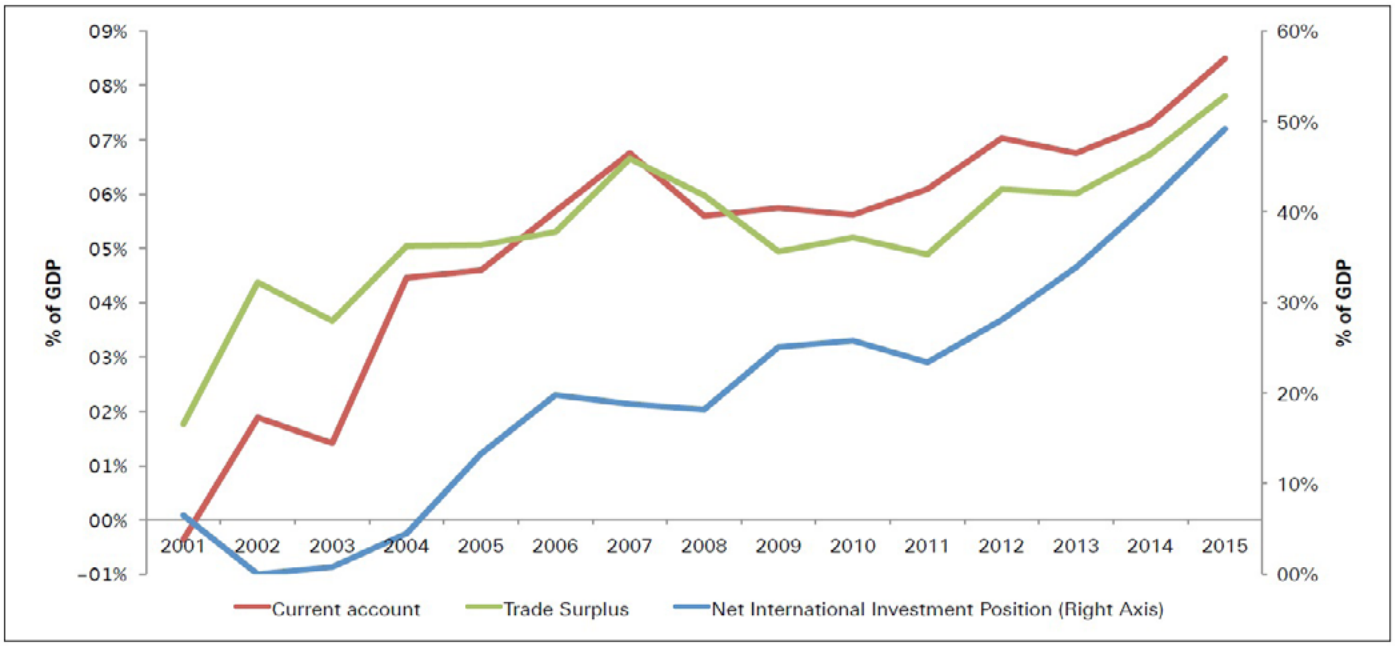

Στα τέλη της δεκαετίας του 2000, η περιφέρεια βρέθηκε σε εξαιρετικά επισφαλή θέση καθώς τα εξωτερικά ελλείμματα ήταν τεράστια και το χρέος είχε συσσωρευτεί με πρωτοφανείς τρόπους. Η παγκόσμια κρίση του 2007-9 άναψε τη φωτιά και η Ευρωζώνη τυλίχτηκε στις φλόγες το 2010. Η κρίση ξέσπασε με τους κλασικούς τρόπους που παρατηρήθηκαν στις αναπτυσσόμενες χώρες, τις δεκαετίες του 1980 και 1990. Η εμφάνιση τεράστιων ελλειμμάτων στο εμπορικό ισοζύγιο και στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών σε συνδυασμό με τη συσσώρευση του ιδιωτικού και του δημόσιου χρέους είχε δημιουργήσει ασταθείς συνθήκες για τις διεθνείς ροές κεφαλαίων προς την περιφέρεια. Όταν η παγκόσμια οικονομία εισήλθε σε συγχρονισμένη ύφεση το 2008-9, ως αποτέλεσμα της οικονομικής κατάρρευσης στις ΗΠΑ, ο δημόσιος τομέας των περιφερειακών χωρών άρχισε να καταγράφει ουσιώδη πρωτογενή ελλείμματα.

Όπως καταδεικνύεται στο Σχ.12, η αύξηση των δημοσίων ελλειμμάτων ήταν αποτέλεσμα της κρίσης και όχι η αιτία της. Η φορολογία εισοδήματος μειώθηκε ενώ οι δαπάνες διατηρήθηκαν σε μια προσπάθεια να στηρίξουν τη συνολική ζήτηση ακόμη και στην Ελλάδα, για την οποία τα στοιχεία ήταν λιγότερο αξιόπιστα. Δεν υπήρξε καμία δημόσια «ασωτία» οπουδήποτε στην περιφέρεια, και όντως οι επιδόσεις του ισπανικού κράτους υπήρξαν ακόμη πιο συντηρητικές από εκείνες του γερμανικού κράτους. Ωστόσο, το ισπανικό κράτος δεν κέρδισε κανένα βραβείο για τη δημοσιονομική πειθαρχία του.

Διάγραμμα 12. Πρωτογενές ισοζύγιο ως % του ΑΕΠ, επιλεγμένες χώρες της ΟΝΕ

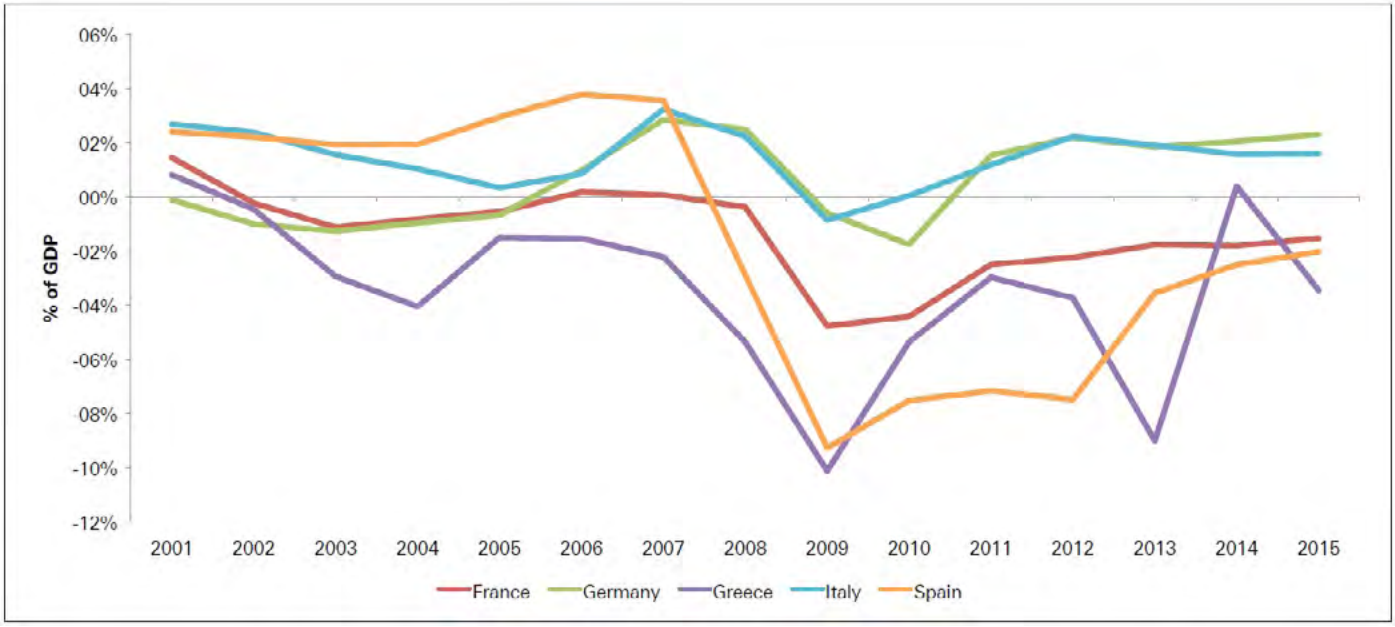

Καθώς τα δημόσια ελλείμματα αυξήθηκαν, έγινε φανερό ότι οι τεράστιοι όγκοι του δημόσιου χρέους στην Ελλάδα, αλλά και του ιδιωτικού χρέους στην Ισπανία και αλλού στην περιφέρεια, θα ήταν αδύνατο να διατηρηθούν μέσω τακτικής πρόσβασης σε ιδιωτικές δανειακές ροές κεφαλαίων. Το αποτέλεσμα ήταν μια απότομη αντιστροφή των ιδιωτικών ροών: ουσιαστικά ο δανεισμός των ιδιωτικών τραπεζών από τον πυρήνα προς την περιφέρεια στέρεψε ξαφνικά. [19] Η Ελλάδα και στη συνέχεια η Πορτογαλία και η Ιρλανδία αποκλείστηκαν από τις χρηματοπιστωτικές αγορές το 2016, αδυνατώντας να δανειστούν και να εξυπηρετήσουν το δημόσιο χρέος τους. Τότε συνέβη μια κρίση «αιφνίδιας στάσης». Η άμεση μορφή της κρίσης της Ευρωζώνης, ως εκ τούτου, ήταν μια κλασική κρίση κεφαλαιακών ροών και διεθνούς εμπορίου, που παρατηρείται στην παγκόσμια αγορά τις τελευταίες τέσσερεις δεκαετίες.

19 Βλ. Lapavitsas *et al.* (2010a).

Υπό κανονικές συνθήκες καπιταλιστικής ανάπτυξης, στο διάστημα της δεκαετίας του 1970, εάν οι ιδιωτικές ροές ιδιωτικών κεφαλαίων στην περιφέρεια είχαν στερέψει, θα υπήρχε κρίση στην αγορά συναλλάγματος, η οποία στη συνέχεια θα είχε αρνητικό αντίκτυπο στην πραγματική οικονομία. Το πρόβλημα, φυσικά, ήταν ότι εντός της Ευρωζώνης δεν υπήρχε συναλλαγματική ισοτιμία για να δεχτεί τις επιπτώσεις του σοκ. Αναπόφευκτα οι οικονομίες και οι κοινωνίες της περιφέρειας θα έπρεπε να υποστούν άμεσα τους κραδασμούς: το άκαμπτο πλαίσιο της ΟΝΕ απέκλειε οποιαδήποτε άλλη επιλογή. Η κατάσταση για την περιφέρεια επιδεινώθηκε αφάνταστα καθώς η αντίδραση της ΕΕ –καθοδηγούμενη εν μέρει από την έλλειψη εκτίμησης του χαρακτήρα της κρίσης και εν μέρει από μια βαθιά απροθυμία να επιβάλει αλλαγές στην Γερμανία– ήταν να επιβάλει περιστολή των μισθών, λιτότητα, απορρύθμιση και ιδιωτικοποιήσεις. Μια κρίση κεφαλαιακών ροών, διεθνούς εμπορίου και εξωτερικού χρέους στην περιφέρεια, μετεξελίχθηκε σε γιγαντιαία καταστροφή για τις περιφερειακές χώρες, ιδιαίτερα για την Ελλάδα. Πριν συζητήσουμε τα αποτελέσματα των πολιτικών της ΕΕ, ωστόσο, είναι απαραίτητο να σκιαγραφήσουμε την κατάσταση του χρηματοπιστωτικού τομέα στην Ευρωζώνη, ιδιαίτερα των τραπεζών.

Κεφάλαιο 7. Η μαύρη τρύπα των τραπεζών

Είναι προφανές ότι, καμία νομισματική ένωση δεν θα μπορούσε να λειτουργήσει σωστά χωρίς κανονιστικές προβλέψεις για την λειτουργία του τραπεζικού συστήματος. Η ΟΝΕ αντιμετώπισε προβλήματα με τη ρύθμιση του τραπεζικού τομέα από την εποχή της ίδρυσής της, λαμβάνοντας ακόμα και μέτρα για μια πιθανή Τραπεζική Ένωση, μετά το ξέσπασμα της κρίσης το 2010. Οι τράπεζες προστατεύτηκαν καθ' όλη τη διάρκεια της κρίσης, σε αντίθεση με τα σκληρά μέτρα που επιβλήθηκαν στα εθνικά κράτη. Ωστόσο, η κατάσταση του τραπεζικού συστήματος στην ευρωζώνη, κυρίως στην περιφέρεια, αλλά και σε χώρες που θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως μέρος του πυρήνα, παραμένει ιδιαίτερα επισφαλής. Σε αντίθεση με την ιδέα της δημιουργίας μίας Τραπεζικής Ένωσης, το τραπεζικό σύστημα στην Ευρωζώνη χαρακτηρίζεται από έντονο κατακερματισμό και επίμονη δυσλειτουργία.

Η ίδρυση της ΟΝΕ κατέστησε επιτακτική τη δημιουργία ενός κανονιστικού πλαισίου, εντός του οποίου οι τράπεζες των κρατών- μελών θα μπορούν να δανείζονται από τη διατραπεζική αγορά, με ίδιους ή παρεμφερείς όρους δανεισμού. Με τη δημιουργία μιας ομοιογενούς διατραπεζικής αγοράς, η ΕΚΤ ήταν σε θέση να ελέγχει την τελική παροχή ρευστότητας προς τις ιδιωτικές τράπεζες, και ως εκ τούτου να επιβλέπει την παροχή του κοινού νομίσματος σε ολόκληρη την ΟΝΕ. Η λειτουργία του τραπεζικού συστήματος, από αυτή την άποψη, ρυθμιζόταν στα πλαίσια της διαδικασίας Lamfalussy, η οποία διήρκεσε μέχρι το 2011, και υποτίθεται ότι είχε ως στόχο τη χρηματοοικονομική ολοκλήρωση στην Ευρώπη.[20] Το κανονιστικό πλαίσιο εστίαζε στην άρση των εμποδίων για τη διασυνοριακή παροχή χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, και προέτασσαν τις συμφωνίες τραπεζικού ελέγχου της Βασιλείας, που είχαν εφαρμοστεί στο διεθνές τραπεζικό σύστημα, από τα τέλη της δεκαετίας του 1980. Η εποπτεία των τραπεζών και η αντιμετώπιση τυχόν τραπεζικής χρεοκοπίας αφέθηκε στη δικαιοδοσία του εκάστοτε κράτους. Το πλαίσιο Lamfalussy καταφανώς απέτυχε μετά το 2010, καθώς ισπανικές, ελληνικές, ιρλανδικές, αλλά και γαλλικές, γερμανικές και άλλες τράπεζες χρειάστηκαν επείγουσα δημόσια στήριξη. Η κρίση της Ευρωζώνης έφερε το τραπεζικό σύστημα των περιφερειακών χωρών, αλλά και ορισμένες μεγάλες τράπεζες χωρών του ευρωπαϊκού πυρήνα, στα πρόθυρα της κατάρρευσης.

Τα πρώτα χρόνια της κρίσης, το πρόβλημα των τραπεζών εντοπίστηκε στη συσσώρευση δημοσίου χρέους που δεν μπορούσε να εξυπηρετηθεί στις ανοικτές αγορές, φέρνοντας στο προσκήνιο τη σχέση μεταξύ τραπεζών και κυρίαρχων κρατών. Το νέο κανονιστικό πλαίσιο που θεσπίστηκε από την ΟΝΕ, μετά το 2011, αποπειράθηκε να αντιμετωπίσει αυτά τα ζητήματα. Ωστόσο, καθώς η κρίση της Ευρωζώνης συνέχισε να εξελίσσεται και να επηρεάζει αρνητικά τις χώρες του πυρήνα, τα προβλήματα των τραπεζών διογκώθηκαν με την συσσώρευση δυσβάστακτου προβληματικού ιδιωτικού χρέους. Υπό αυτό το πρίσμα, το νέο πλαίσιο που υιοθετήθηκε από την ΟΝΕ είναι εξαιρετικά απίθανο να αποδειχθεί επιτυχές. Τη δεκαετία του 2010, το τραπεζικό σύστημα ολόκληρης της Ευρωζώνης, κατακερματίστηκε και δεν έχει καταφέρει να υποστηρίξει την παραγωγή και την απασχόληση.

Πιο συγκεκριμένα και συνοπτικά, το νέο κανονιστικό πλαίσιο της πιθανής Τραπεζικής Ένωσης στοχεύει στην άρση των εμποδίων της τραπεζικής λειτουργίας σε ολόκληρη την ΕΕ, στην επιβολή αποτελεσματικών κανονισμών κεφαλαιακής επάρκειας, στη βελτίωση των εποπτικών μηχανισμών και στη διαχείριση των τραπεζών που χρεοκοπούν. [21] Σκοπός του, είναι η χαλάρωση της σχέσης μεταξύ ιδιωτικών τραπεζών και εθνικών κρατών, για την δημιουργία πιο σταθερών τραπεζών, αποτρέποντας έτσι την επιβάρυνση του δημοσίου με τα κόστη τυχόν τραπεζικής χρεοκοπίας. Ωστόσο, ως βασική αρχή του νέου πλαισίου παραμένει ότι, κανένα κράτος-μέλος δεν θα πρέπει να αναλαμβάνει το κόστος της τραπεζικής χρεοκοπίας

20 Για επίσημη αξιολόγηση βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2007).

21 Βλ. για παράδειγμα τη λεγόμενη Έκθεση των πέντε Προέδρων, Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2015).

άλλου κράτους. Η ΕΕ δημιούργησε τον Ενιαίο Εποπτικό Μηχανισμό και τον Ενιαίο Μηχανισμό Εξυγίανσης για τις τράπεζες, οι οποίοι αναλύθηκαν εν συντομία στο κεφάλαιο 2. Η εποπτεία έχει απομακρυνθεί από τα εθνικά κράτη και έχει περάσει στην ΕΚΤ. Το κόστος της τραπεζικής χρεοκοπίας υποτίθεται ότι θα μεταφερθεί έτσι στους μετόχους, τους ομολογιούχους, ακόμη και τους καταθέτες, πριν εγερθεί οποιαδήποτε αξίωση επί των δημόσιων πόρων.

Δυστυχώς για το νέο πλαίσιο, η πορεία του τραπεζικού τομέα στην ΕΕ, τα χρόνια που ακολούθησαν το ξέσπασμα της κρίσης, ήταν βαθύτατα προβληματική. Οι τράπεζες στην περιφέρεια, αλλά και στον πυρήνα, έχουν χάσει την εμπιστοσύνη των πελατών και ασχολούνται κυρίως με την ενίσχυση των ισολογισμών τους, δηλαδή με τη διαχείριση των ιδιωτικών χρεών χαμηλών αποδόσεων. Με δεδομένη την κατάσταση αδυναμίας των περιφερειακών τραπεζών, ιδιαίτερα στην Ελλάδα και την Ισπανία, αλλά ακόμη περισσότερο λόγω της επισφαλούς κατάστασης των τραπεζών του πυρήνα, μετά από τόσα χρόνια ύφεσης ή ισχνής ανάπτυξης, το νέο πλαίσιο είναι πιθανό να τεθεί σε δοκιμασία στο άμεσο μέλλον. Εάν προκύψει μια κρίση, ο στόχος να επιβληθεί στους καταθέτες το κόστος διάσωσης των τραπεζών, δηλαδή, μείωση της αξίας των καταθέσεων, μέσω ενός «κουρέματος» «bail-in», θα μπορούσε να προκαλέσει σοβαρές πολιτικές εντάσεις στις αντίστοιχες χώρες. Το νέο πλαίσιο στήριξης θα είναι δύσκολο να λειτουργήσει πιο αποτελεσματικά από το παλιό.

Υπό αυτό το πρίσμα, το Διάγραμμα 13 δείχνει την ισχυρή ανάπτυξη και επακόλουθη εξασθένηση του περιφερειακού τραπεζικού τομέα, ως ποσοστό του ΑΕΠ. Να σημειωθεί ότι, το ποσοστό για την Ελλάδα είναι παραπλανητικό λόγω της κατάρρευσης του ΑΕΠ κατά 25% μετά το 2008. Η μεγέθυνση του τραπεζικού τομέα στην περιφέρεια τη δεκαετία του 2000, είναι η άλλη όψη της αύξησης του χρέους που καταδεικνύεται στα Διαγράμματα 7 και 8, και ο βασικός μοχλός της ταχείας μεγέθυνσης του χρηματοπιστωτικού τομέα. Με τη σειρά της, η παρακμή του τραπεζικού συστήματος μετά το 2010, είναι ταυτόχρονα αντανάκλαση και αιτία της βαθιάς κρίσης της περιφέρειας εντός της Ευρωζώνης. Να σημειωθεί, τέλος, η έντονη διαφορά μεταξύ του γαλλικού και γερμανικού τραπεζικού συστήματος μετά την εισαγωγή του ευρώ. Η Γαλλία, ήταν η βασική χώρα ραγδαίας χρηματοπιστωτικής ανάπτυξης στην Ευρώπη, κατά τις τελευταίες τέσσερις δεκαετίες, ενώ στη Γερμανία ο τραπεζικός τομέας αναπτύχτηκε με μικρότερους ρυθμούς και ουσιαστικά συρρικνώθηκε σε σχέση με το ΑΕΠ, κατά τη δεκαετία του 2010. Η σχετική στασιμότητα της εγχώριας ζήτησης, τα υψηλά κέρδη και η ρευστότητα των γερμανικών επιχειρήσεων περιόρισαν το γερμανικό τραπεζικό τομέα στην εγχώρια αγορά. Είναι αξιοσημείωτη, τέλος, η σημαντική μεγέθυνση του ιταλικού τραπεζικού τομέα κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 2000, καθώς και η επακόλουθη στασιμότητα, τη δεκαετία του 2010.

Διάγραμμα 13. Συνολικοί τραπεζικοί ισολογισμοί ως % του ΑΕΠ

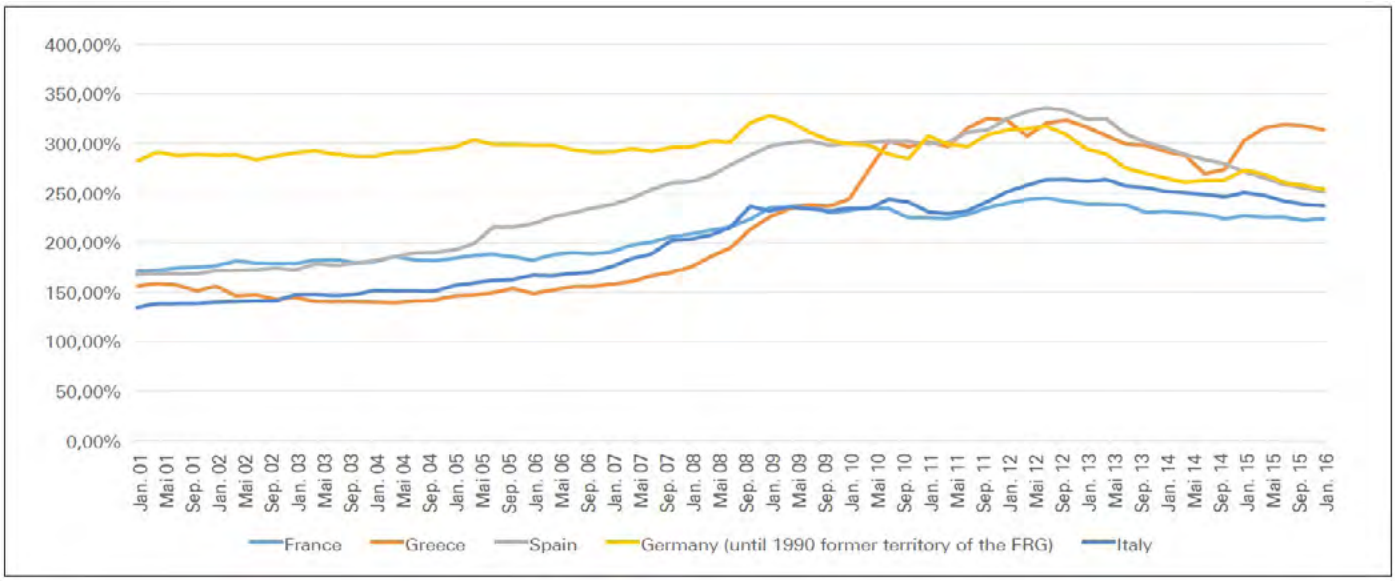

Η απόκλιση του τραπεζικού τομέα μεταξύ των χωρών του πυρήνα και της περιφέρειας, αλλά και μεταξύ των ίδιων των τραπεζών του πυρήνα, είναι εμφανής όσον αφορά τον εγχώριο δανεισμό, όπως φαίνεται στο Σχ. 14. Μετά την εισαγωγή του ευρώ, οι ισπανικές τράπεζες αύξησαν σε υπέρμετρο βαθμό το δανεισμό προς τις επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά - η εγχώρια πιστωτική τραπεζική επέκταση ήταν η πραγματική πηγή της ισπανικής «φούσκας». Η μείωση του ισπανικού τραπεζικού δανεισμού υπήρξε εξίσου ραγδαία μετά το ξέσπασμα της κρίσης, και η συρρίκνωσή του υπήρξε μια από τις κυριότερες πηγές στασιμότητας και ύφεσης στην Ισπανία. Κάτι παρόμοιο συνέβη και στην Ελλάδα, χωρίς όμως την ύπαρξη «φούσκας» πριν την κρίση, και ενώ η δραματική πτώση του ΑΕΠ μετά το ξέσπασμα της κρίσης, έκανε την μείωση της τραπεζικής πίστωσης να μοιάζει λιγότερο σοβαρή. Να σημειωθεί ότι, οι γαλλικές και οι ιταλικές τράπεζες διατήρησαν το επίπεδο του εγχώριου δανεισμού που υπήρχε κατά τη διάρκεια της κρίσης, σε αντίθεση με γερμανικές τράπεζες που μείωσαν το δικό τους. Για άλλη μια φορά είναι προφανές ότι, οι γερμανικές επιχειρήσεις διαθέτουν υψηλή ρευστότητα και επομένως εξαρτώνται λιγότερο από τις τράπεζες. Το εγχώριο περιθώριο κερδών για τις γερμανικές τράπεζες φαίνεται να έχει συρρικνωθεί.

Διάγραμμα 14. Εγχώριος τραπεζικός δανεισμός ως % του ΑΕΠ

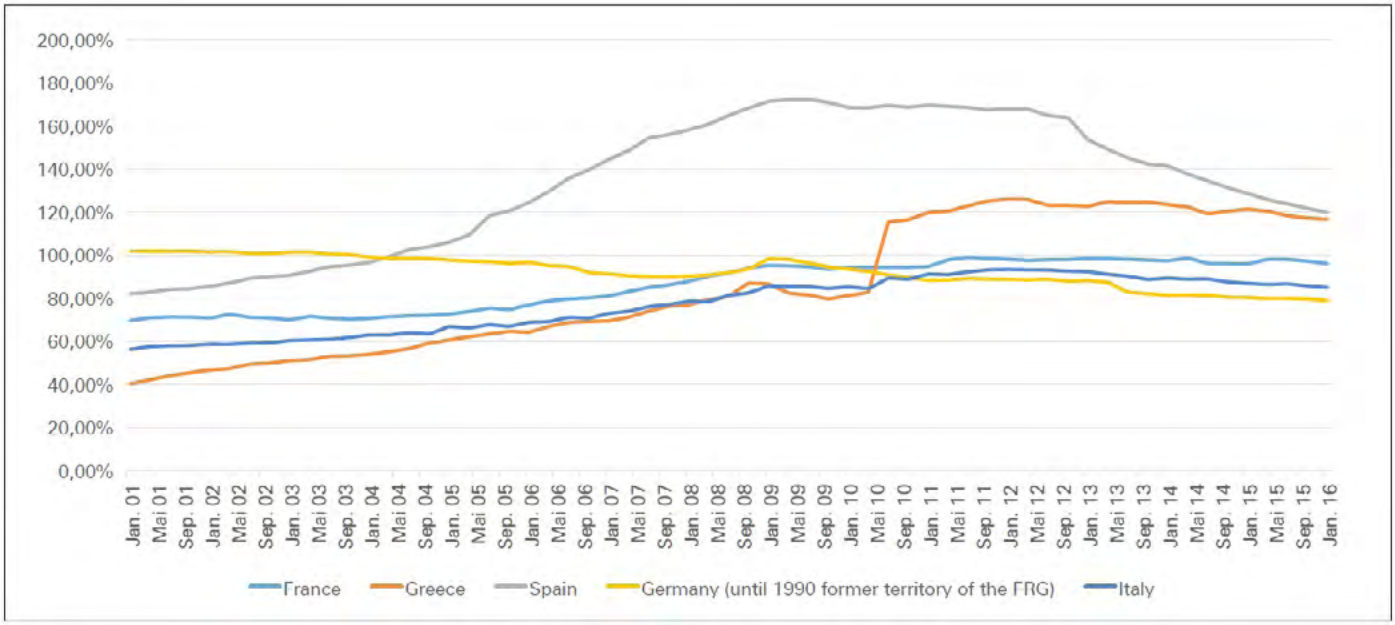

Η αδυναμία και η διεύρυνση των αποκλίσεων μεταξύ των τραπεζών της Ευρωζώνης, ωστόσο, γίνεται όλο και πιο εμφανείς σε σχέση με το παθητικό των ισολογισμών τους. Στο Διάγραμμα 15 καταδεικνύονται οι εγχώριες τραπεζικές καταθέσεις ως % του ΑΕΠ. Στον απόηχο της κρίσης, αμφότερες οι ισπανικές και ελληνικές τράπεζες αντιμετώπισαν σημαντικές απώλειες καταθέσεων, που περιόρισαν τη ρευστότητά τους και τις ανάγκασαν να αναζητήσουν χρηματοδότηση, εξαρτώμενες από αλλοδαπά πιστωτικά ιδρύματα, κυρίως από την ΕΚΤ. Για τις ελληνικές τράπεζες συγκεκριμένα, η απώλεια των καταθέσεων έλαβε καταστροφικές διαστάσεις. Οι γερμανικές τράπεζες, ωστόσο, αντιμετώπισαν πολύ πιο ήπια απώλεια καταθέσεων, ανάλογη με τη συνεχιζόμενη στασιμότητα της εγχώριας γερμανικής οικονομίας. Αντίθετα, οι ιταλικές τράπεζες φαίνεται ότι κατάφεραν να διατηρήσουν την καταθετική τους βάση, ενώ οι γαλλικές τράπεζες επέκτειναν τη δική τους.

Διάγραμμα 15. Εγχώριες τραπεζικές καταθέσεις ως % του ΑΕΠ

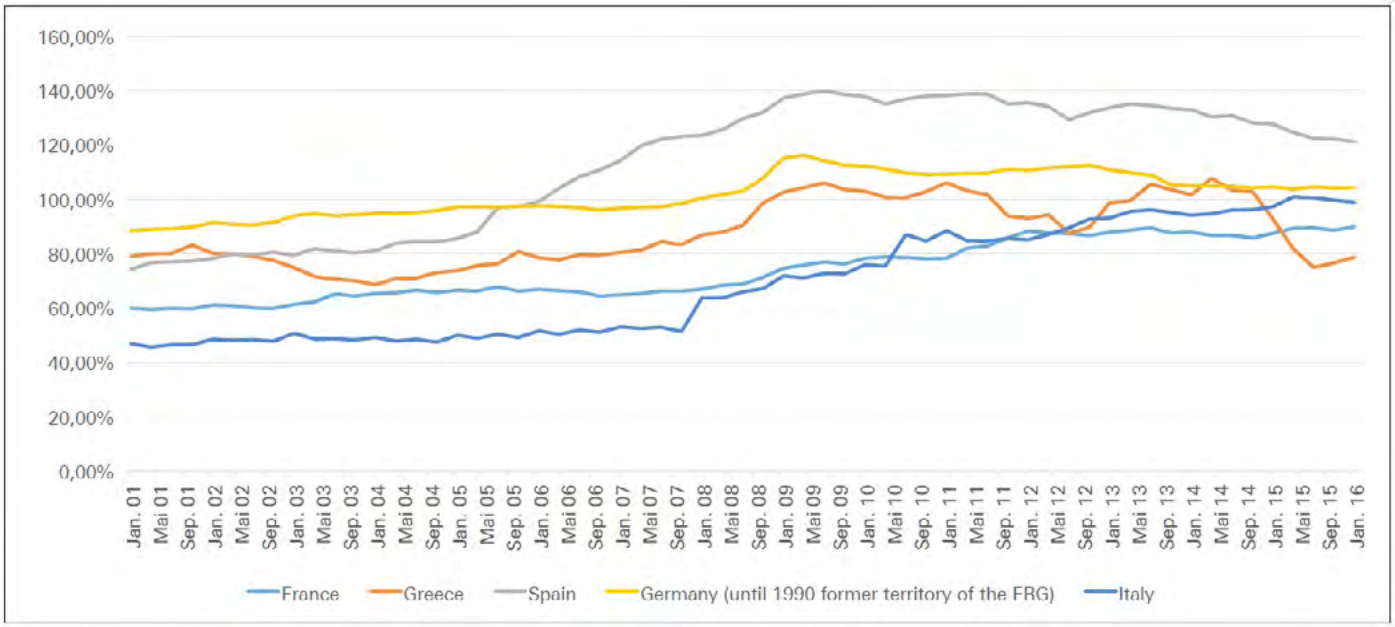

Εν κατακλείδι, οι τράπεζες των κρατών-μελών της Ευρωζώνης εκτέθηκαν στις πιέσεις που παρήγαγε η κρίση, αλλά συνέβαλαν και οι ίδιες στην επιδείνωσή της, περιορίζοντας τον δανεισμό όταν οι ισολογισμοί τους βρέθηκαν φορτωμένοι με προβληματικά δάνεια, κυρίως στην περιφέρεια. Τόσο οι τράπεζες της περιφέρειας όσο και του πυρήνα παρουσίασαν σημαντικές αποκλίσεις στη συμπεριφορά και τις επιδόσεις τους. Οι χώρες που έχουν πληγεί περισσότερο από την απώλεια ανταγωνιστικότητας είναι, επίσης, οι χώρες με τα σοβαρότερα τραπεζικά προβλήματα, τα οποία αντανακλώνται και στους ισολογισμούς των τραπεζών τους. Βεβαίως, οι τράπεζες και της περιφέρειας και του πυρήνα έχουν λάβει μέτρα για τα επισφαλή χρέη, και έχουν ενισχύσει τα κεφάλαιά τους ευθυγραμμιζόμενες με τις οδηγίες της ΕΕ, όμως, εξακολουθούν να βρίσκονται σε επισφαλή κατάσταση, καθώς τα μεγέθη της συνολικής ζήτησης και της παραγωγής παραμείνουν περιορισμένα. Συγκεκριμένα, ο τραπεζικός τομέας της Γερμανίας αλλά και της Ιταλίας φαίνεται να αντιμετωπίζει σημαντικές δυσκολίες, εν μέρει λόγω της συνεχιζόμενης αδυναμίας της εγχώριας αγοράς.

Κεφάλαιο 8. Λιτότητα και νεοφιλελεύθερη προσαρμογή

Από μακροοικονομική άποψη, δεν υπάρχει κανένα μυστήριο σχετικά με τη επίμονη δυσφορία των χωρών της περιφέρειας και την ουσιαστική αποτυχία της Ευρωζώνης μετά το ξέσπασμα της κρίσης, συμπεριλαμβανομένης της καταστροφής που συνέβη στην Ελλάδα. Η μείωση των μισθών, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 11 σε συνδυασμό με τη δημοσιονομική λιτότητα (μείωση των δημοσίων δαπανών και αύξηση των φόρων), όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 12, προκάλεσαν την κατάρρευση της συνολικής ζήτησης επί σειρά ετών. Εν τω μεταξύ, η πιστοληπτική ικανότητα υπέστη διαρκή συρρίκνωση όταν τα επισφαλή χρέη προκάλεσαν μεγάλη αναστάτωση στις περιφερειακές και κεντρικές τράπεζες. Ο συνδυασμός αυτών των παραγόντων αποδείχτηκε μοιραίος στην περίπτωση της Ελλάδας.

Μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα από το ξέσπασμα της κρίσης στην Ευρωζώνη, οι γερμανικής εμπνεύσεως πολιτικές λιτότητας θριάμβευσαν σε ολόκληρη την ΟΝΕ. Η δημοσιονομική συρρίκνωση υπήρξε τεράστια για την Ελλάδα και την Ισπανία, αλλά και αρκετά σημαντική για τη Γαλλία. Στην περίπτωση της Ελλάδας οι κρατικοί προϋπολογισμοί εμφανίζονται τουλάχιστον επεκτατικοί για το μεγαλύτερο διάστημα της δεκαετίας 2000 – 2010. Αντίθετα, στην περίπτωση της Ισπανίας, οι προϋπολογισμοί έχουν σταθερά συντηρητική δομή, και το έλλειμμά τους είναι αποτέλεσμα της κρίσης. Αμέσως μόλις εμφανίστηκε το δημοσιονομικό έλλειμμα στην Ισπανία, το κράτος τήρησε μια ακόμη πιο συντηρητική στάση, παρά το γεγονός ότι δεν αποκλείστηκε από τις χρηματοοικονομικές αγορές, ούτε έλαβε κονδύλια στήριξης από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Θα πρέπει, επίσης, να επισημανθεί ότι και η Ιταλία βρίσκεται υπό καθεστώς συνεχούς δημοσιονομικής στενότητας, εδώ και πολύ καιρό.

Η μοναδική ώθηση για τη συνολική εγχώρια ζήτηση, στην Ευρωζώνη, έχει παρασχεθεί από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, μέσω της Ποσοτικής Χαλάρωσης (QE). Η πολιτική αυτή ξεκίνησε στην Ιαπωνία, τη δεκαετία του 1990, καθώς η χώρα αντιμετώπισε έντονη υποχώρηση της συνολικής ζήτησης, στον απόηχο της τεράστιας «φούσκας», της δεκαετίας του 1980. Μετά την κρίση του 2007-2009, η Κεντρική Ομοσπονδιακή Τράπεζα των ΗΠΑ υιοθέτησε μία εκδοχή της Ποσοτικής Χαλάρωσης που ισοδυναμούσε με την αγορά του δημόσιου χρέους των τραπεζών, από την κεντρική τράπεζα, ενώ μία άλλη εκδοχή της QE εγκρίθηκε τελικά από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα του κ. Μάριο Ντράγκι.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα παρείχε συνεχή ρευστότητα στις τράπεζες μετά το ξέσπασμα της παγκόσμιας κρίσης, αυξάνοντας το μέγεθος του ισολογισμού της, από περίπου 1,5 τρισ. ευρώ το 2008, σε περίπου 2 τρισ. ευρώ το 2011, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 16. Αυτή ήταν μια σχετικά συγκρατημένη αύξηση που αντανακλούσε τη νομική απαίτηση που επιβλήθηκε στην Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα να μην προβεί στην αγορά κρατικών ομολόγων, δεδομένου ότι μια τέτοια ενέργεια θα επέτρεπε ενδεχομένως σε ένα κράτος να χρηματοδοτήσει το χρέος ενός άλλου εντός της ΟΝΕ, έστω και έμμεσα. Αρχικά η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα παρείχε ρευστότητα στις τράπεζες για να αντιμετωπιστούν οι πιέσεις της κρίσης μετά το 2010, αλλά τελικά αγόρασε μόνο ένα μικρό ύψος των κρατικών ομολόγων που εξέδωσαν η Ελλάδα, η Ισπανία και η Ιταλία στις δευτερογενείς αγορές, το 2010-2011. Παρόλα αυτά, το 2012, ο Μάριο Ντράγκι δήλωσε πως θα έκανε «ό,τι χρειαζόταν» για την διάσωση του ευρώ. Αυτό σύντομα ερμηνεύτηκε ως μια πιο γενναιόδωρη παροχή ρευστότητας στις τράπεζες, μεγεθύνοντας τον ισολογισμό της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας από 2 τρισ. ευρώ το 2011 σε 3 τρισ. ευρώ, το 2012-13. Το μεγαλύτερο μέρος αυτής της ρευστότητας πήρε και πάλι τη μορφή μακροπρόθεσμων δανείων προς τις τράπεζες, αλλά περιλάμβανε, επίσης, την επέκταση του προγράμματος αγοράς κρατικών ομολόγων από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, στο πλαίσιο του Προγράμματος Οριστικών Νομισματικών Συναλλαγών.

Διάγραμμα 16. Στοιχεία ενεργητικού στον ισολογισμό της ΕΚΤ

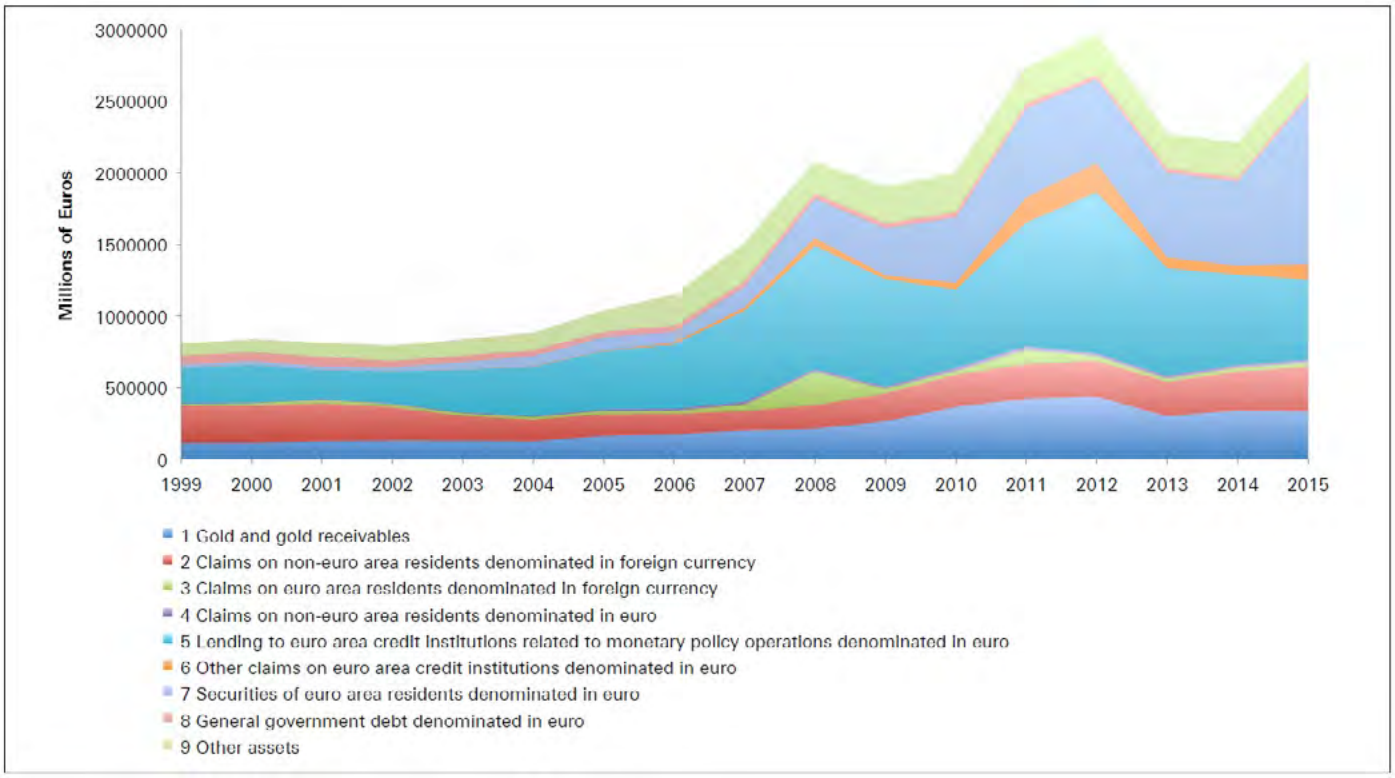

Η πραγματική στροφή προς την Ποσοτική Χαλάρωση, ωστόσο, σημειώθηκε τον Μάρτιο του 2015, με το Πρόγραμμα Αγοράς Τίτλων του Δημοσίου Τομέα, και ενώ η ύφεση και η στασιμότητα έπληττανσταδιακά την οικονομία της Ευρωζώνης. Ο Μάριο Ντράγκι έχει δρομολογήσει ένα πρόγραμμα αγοράς δημόσιων χρηματοπιστωτικών περιουσιακών στοιχείων, που μεγέθυνε και πάλι τον ισολογισμό της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας από σχεδόν 2 τρισ. ευρώ, το 2014 (ύψος στο οποίο είχε μέχρι τότε μειωθεί) σε 3 τρισ., το 2016. Οι τράπεζες μπόρεσαν να πουλήσουν κρατικά ομόλογα στην ΕΚΤ προκειμένου να εξασφαλίσουν πολύ φθηνή παροχή ρευστότητας. Η πολιτική της Ποσοτικής Χαλάρωσης ώθησε τα επιτόκια σε πολύ χαμηλά επίπεδα για τις τράπεζες, καθιστώντας ουσιαστικά ελεύθερη την ρευστότητα, όπως προκύπτει ξεκάθαρα από το Διάγραμμα 9.

Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα αγοράζει κρατικά ομόλογα ανάλογα προς το μέγεθος των κρατών-μελών της, με αποτέλεσμα ο μεγαλύτερος όγκος των αγορών να προέρχεται από τη Γερμανία και τη Γαλλία. Έτσι, τα επιτόκια δανεισμού για το γερμανικό κράτος έπεσαν σε εξαιρετικά χαμηλά επίπεδα. Εν τω μεταξύ, όπως ήδη καταδείχτηκε πιο πάνω, η συναλλαγματική ισοτιμία του ευρώ κινείται καθοδικά, ειδικά σε σχέση με το δολάριο και το κινεζικό γουάν. Με άλλα λόγια, ο κατεξοχήν ωφελημένος από το πρόγραμμα της ποσοτικής χαλάρωσης, είναι, μέχρι στιγμής, η Γερμανία. Η παροχή εξαιρετικά φθηνής ρευστότητας προς τις τράπεζες είχε πολύ χαμηλό αντίκτυπο στη συνολική ζήτηση, σε ολόκληρη την Ευρώπη. Τα κεφάλαια φαίνεται να σπαταλήθηκαν για την απόκτηση χρηματοπιστωτικών περιουσιακών στοιχείων, και όχι προς όφελος των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών.

Τα εγχώρια συστατικά στοιχεία της συνολικής ζήτησης δεν αφήνουν καμία αμφιβολία για τα αίτια της οικονομικής επιβράδυνσης της ΟΝΕ, όπως καταδείχθηκε και στα Διαγράμματα 4, 5 και 6, που αφορούν στις διεθνείς συναλλαγές. Το Διάγραμμα 17 σκιαγραφεί τη μείωση των επενδύσεων που προέκυψε από την εφαρμογή των πολιτικών λιτότητας στην ΟΝΕ, μετά το ξέσπασμα της κρίσης του 2007-09, στην Ευρώπη. Στην περίπτωση της Ελλάδας και της Ισπανίας η κάμψη εξελίχθηκε σε κατάρρευση, η οποία για την Ελλάδα ειδικότερα, συνιστά μια ιστορική οπισθοδρόμηση της οικονομίας της. Όμως, οι επενδύσεις υποχώρησαν και στην Ιταλία, συντελώντας στην επίμονη αδυναμία της οικονομίας στο πλαίσιο της ΟΝΕ. Θα πρέπει

να επισημανθεί ότι, οι επενδύσεις ήταν χαμηλές στη Γερμανία, καθ' όλη αυτή την περίοδο. Για άλλη μια φορά, είναι προφανές ότι η γερμανική κυριαρχία επί της ΟΝΕ και της ΕΕ, στηρίζεται στη συγκράτηση των ονομαστικών μισθών, αντί για τη βελτίωση της παραγωγικότητας. Ας σημειωθεί, τέλος, ότι η Γαλλία κατάφερε τουλάχιστον να διατηρήσει σταθερά τα επίπεδα των επενδύσεων, όλο αυτό το διάστημα. Η κατάρρευση ή αδυναμία των επενδύσεων είναι η σημαντικότερη αιτία των ισχνών οικονομικών επιδόσεων της ΟΝΕ τα τελευταία χρόνια.

Διάγραμμα 17. Επενδύσεις ως % του ΑΕΠ

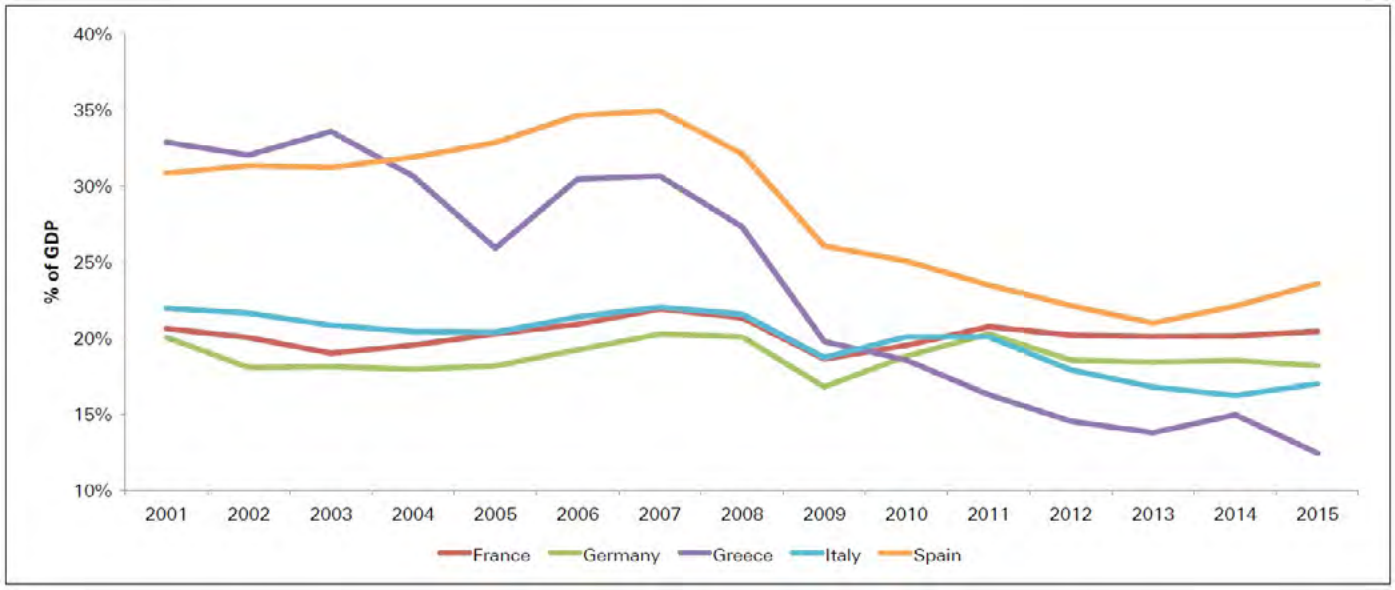

Η κατανάλωση δεν ήταν σε θέση να καλύψει τη διαφορά που προκλήθηκε από μια τέτοια συνεχιζόμενη μείωση των επενδύσεων, όπως καταδεικνύεται στο Διάγραμμα 18. Δύο είναι τα σημεία που ξεχωρίζουν: πρώτον, η κατανάλωση στη Γερμανία παραμένει σε χαμηλά επίπεδα και επιβεβαιώνει την αδυναμία της γερμανικής εγχώριας ζήτησης, ενώ παράλληλα αναδεικνύει την «νεο-μερκαντιλιστική» στάση της Γερμανίας, η οποία επιδιώκει, αποκλειστικά, την ανάπτυξη μέσω του εξωτερικού εμπορίου. Δεύτερον, η κατανάλωση είχε πάντα εξαιρετική βαρύτητα για την Ελλάδα, γεγονός που αντανακλά την ιδιαιτέρως προβληματική αναπτυξιακή πορεία που ακολουθεί η χώρα εδώ και δεκαετίες. Η ενίσχυση της ελληνικής κατανάλωσης, μετά το 2009, οφείλεται αποκλειστικά στην κατάρρευση του ΑΕΠ, καθώς η χώρα οδηγούνταν σε κατακόρυφη πτώση.

Διάγραμμα 18. Κατανάλωση ως % του ΑΕΠ

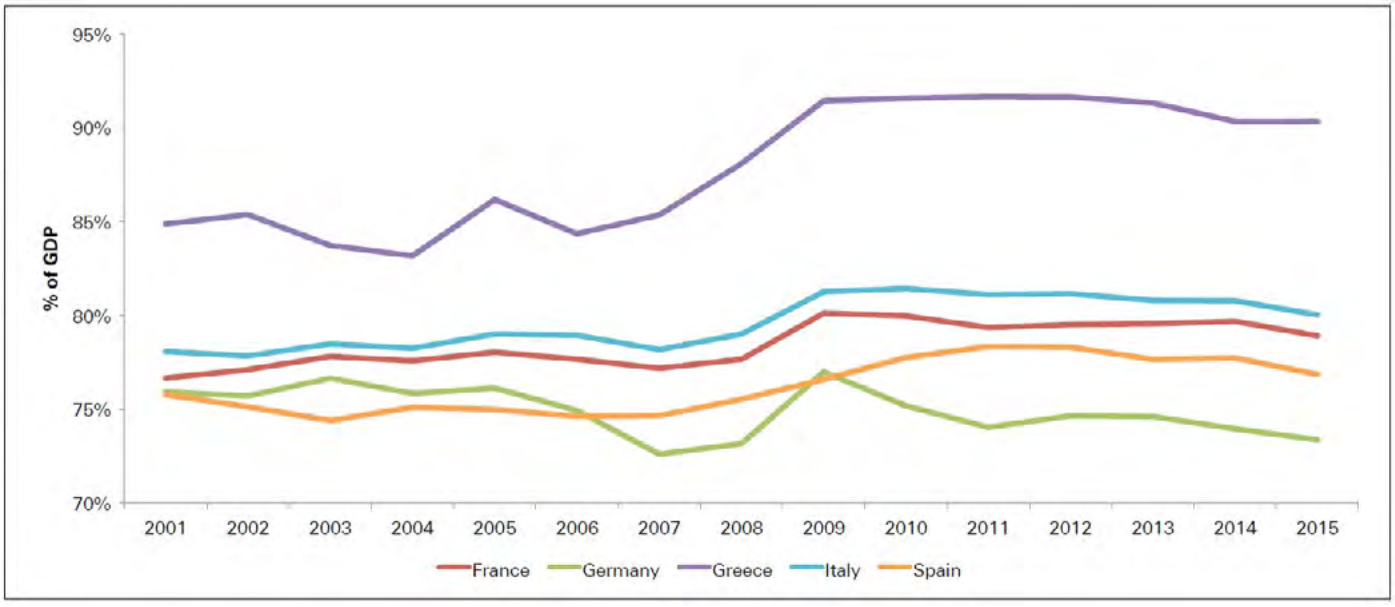

Ο αντίκτυπος της χαμηλής εγχώριας ζήτησης στην απασχόληση ήταν καταστροφικός, ακόμη κι αν παραγνωρίσουμε τη συγκράτηση των μισθών. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 19, η ανεργία αυξήθηκε ραγδαία τόσο στην Ισπανία όσο και στην Ελλάδα, φτάνοντας σε πρωτοφανή επίπεδα, ιδίως μεταξύ των νέων. Και οι δύο χώρες μπήκαν σε μια πορεία καταστροφής του εργατικού τους δυναμικού, ειδικά εάν λάβουμε υπόψη τη μετανάστευση των καλά εκπαιδευμένων νέων. Οι επιπτώσεις της φτώχειας εξαιτίας των υψηλών ποσοστών ανεργίας είναι τεράστιες, ιδίως αν υπολογίσουμε την κατάρρευση των δημοσίων υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας, όπου η λιτότητα έχει εξαπλωθεί. Ωστόσο, να επισημάνουμε ότι η ανεργία στη Γερμανία μειώθηκε σημαντικά. Η «συμφωνία με τον διάβολο» που συνήψαν τα γερμανικά συνδικάτα, οι εργοδοσία και η κυβέρνηση, στα τέλη της δεκαετίας του 1990, τηρήθηκε πιστά. Παρόλα αυτά, οι συνθήκες εργασίας, η κοινωνική ασφάλιση, και, φυσικά, οι μισθοί των Γερμανών εργαζομένων στο σύνολό τους, σίγουρα δεν βελτιώθηκαν κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Αντίθετα, για ευρύτερα στρώματα των Γερμανών εργαζομένων οι συνθήκες επιδεινώθηκαν αισθητά, με τις συμβάσεις αορίστου χρόνου, την επισφαλή απασχόληση, και τις γενικότερες καταστροφές τις οποίες επέφεραν οι πολιτικές που υιοθετήθηκαν, από τα τέλη της δεκαετίας του 1990.

Διάγραμμα 19. Δείκτης ανεργίας

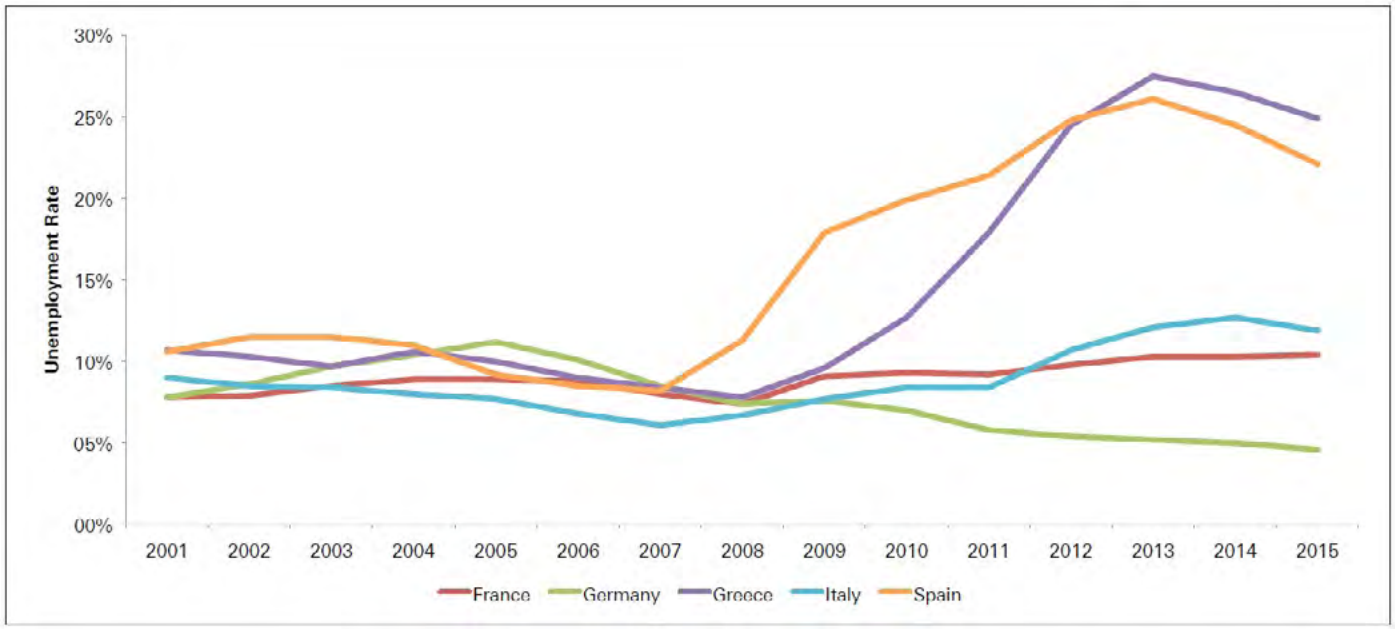

Σε αυτό το πλαίσιο, οι προοπτικές ανάπτυξης για τις περιφερειακές χώρες είναι ιδιαίτερα περιορισμένες. Η υποχώρηση της συνολικής ζήτησης και η διαρκής ανεπάρκεια του τραπεζικού συστήματος σε αρκετές χώρες της Ευρώπης, καθιστούν εξαιρετικά απίθανη την ταχεία αύξηση της παραγωγής στο άμεσο μέλλον. Το Δημοσιονομικό Σύμφωνο μαζί με την υποτιθέμενη Τραπεζική Ένωση λειτουργούν, βραχυπρόθεσμα, ως ένα «σιδερένιος κλωβός» ύφεσης. Η αντίληψη ότι, η παραγωγικότητα και η ανάπτυξη θα μπορούσαν πραγματικά να ενισχυθούν με βιώσιμο τρόπο, μέσα από νεοφιλελεύθερες «μεταρρυθμίσεις», συμπεριλαμβανομένης της περαιτέρω απορρύθμισης της αγοράς εργασίας, των ιδιωτικοποιήσεων, και της απελευθέρωσης άλλων αγορών, αποτελεί απλά ένα ιδεολόγημα χωρίς εμπειρικό ή θεωρητικό υπόβαθρο. Στο δεύτερο μέρος της παρούσας μελέτης, και κυρίως στο κομμάτι όπου εξετάζεται η περίπτωση της Ελλάδας, καταδεικνύεται ότι οι «διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις», ειδικά στην αγορά εργασίας, οδηγούν σε επιδείνωση των συνθηκών εργασίας και σε μείωση των μισθών των εργαζομένων. Επιπλέον, δεν υφίστανται αξιόπιστα αποδεικτικά στοιχεία που να υποστηρίζουν ότι οι ιδιωτικοποιήσεις ή η απελευθέρωση των αγορών θα οδηγούσαν σε σταθερούς ρυθμούς αύξησης της παραγωγικότητας και της ανάπτυξης.

Εν κατακλείδι, το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα της Γερμανίας είναι σταθερά εδραιωμένο

στο πλαίσιο της ΟΝΕ, και συμβάλλει στην επιδείνωση των εξωτερικών λογαριασμών των περιφερειακών χωρών καθώς και στην υπονόμευση των χωρών του πυρήνα της Ευρωζώνης. Η ΟΝΕ ακολουθεί σήμερα μια πορεία, η οποία υπαγορεύεται από την πολιτική και οικονομική ηγεσία της Γερμανίας στην Ευρώπη. Αποτελεί καθαρή ψευδαίσθηση η προσδοκία για μια αλλαγή πορείας της ΟΝΕ, δεδομένης της ιεραρχικής και άκαμπτης φύσης της πολιτικής και των θεσμών της. Το μέλλον διαγράφεται ζοφερό για τις χώρες της περιφέρειας, ενώ το μέλλον των χωρών του πυρήνα σταθερά επιδεινώνεται.

Οι χώρες της περιφέρειας της ΟΝΕ χρειάζονται, επειγόντως, μια τελείως διαφορετική δέσμη πολιτικών τακτικών, οι οποίες να περιλαμβάνουν άρση του περιορισμού στη συνολική ζήτηση και στις εξωτερικές συναλλαγές. Μόνο τότε θα είναι σε θέση να υιοθετήσουν πιο μακροπρόθεσμες πολιτικές, ικανές να επανεξισορροπήσουν τις οικονομίες τους, στην κατεύθυνση της ενίσχυσης της παραγωγικότητας, της αύξησης απασχόλησης και των εισοδημάτων. Είναι προφανές ότι, αυτό μπορεί να συμβεί μόνο εκτός της Ευρωζώνης, όταν οι χώρες αυτές απαλλαγούν από τις οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης ,σχετικά με τις επενδύσεις και το εμπόριο.

Όσον αφορά τις χώρες του πυρήνα, είναι επίσης ζωτικής σημασίας να προτείνουν πολιτικές που θα επιτρέπουν στις οικονομίες της Ευρώπης να αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, μέσα σε ένα περιβάλλον αλληλεγγύης και όχι εθνικού ανταγωνισμού. Για τον σκοπό αυτό είναι αναγκαίο να επιδιωχθεί ο έλεγχος των διακυμάνσεων των συναλλαγματικών ισοτιμιών, των διεθνών ροών κεφαλαίων και των διεθνών πληρωμών. Στο υπόλοιπο της παρούσας μελέτης θα εξεταστούν τα εν λόγω μέτρα και οι πολιτικές, δεδομένου ότι και η μελέτη εστιάζεται κυρίως στις χώρες της περιφέρειας, και ειδικά στην Ελλάδα. Ωστόσο, είναι σαφές ότι δεν είναι αναγκαία μια νομισματική ένωση στην Ευρώπη για να επιτευχθεί η ανάπτυξη μέσω της αλληλεγγύης. Είναι ακόμη πιο σαφές ότι, θα ήταν καταστροφικό να επιμείνουμε σε μια αποτυχημένη νομισματική ένωση, η οποία έχει παγιδεύσει την Ευρώπη και έχει οξύνει τις εθνικές εχθρότητες και διαφορές.

ΜΕΡΟΣ ΙΙ. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ

Το δεύτερο και τρίτο μέρος της παρούσας μελέτης επικεντρώνονται στη δομή, το περιεχόμενο και τις προϋποθέσεις μιας αλλαγής πολιτικής στις περιφερειακές χώρες της ΟΝΕ, εξετάζοντας σε βάθος την οικονομία της Ελλάδας, η οποία έχει δεχτεί το ισχυρότερο πλήγμα από την αποτυχία της Ευρωζώνης. Στο δεύτερο μέρος διαπιστώνεται η τρέχουσα κατάσταση της ελληνικής οικονομίας, και στο τρίτο μέρος εξετάζονται οι παράμετροι μιας ριζικής αλλαγής στην πολιτική.

Για το σχεδιασμό της οικονομικής πολιτικής πρέπει να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη οι ιστορικές και θεσμικές ιδιαιτερότητες της κάθε χώρας, και επομένως το προτεινόμενο ελληνικό πρόγραμμα δεν θα μπορούσε να εφαρμοστεί αλλού. Όμως, η αποτυχία της Ευρωζώνης είναι μια πραγματικότητα που επηρεάζει όλα τα μέλη της, ακόμη και τη Γερμανία. Η ανάλυση μιας εναλλακτικής πορείας για την Ελλάδα παρέχει διδάγματα για την Ισπανία, την Πορτογαλία, την Ιταλία, ακόμη και τη Γαλλία. Κάθε χώρα θα χρειαστεί το δικό της ειδικά προσαρμοσμένο πρόγραμμα, για να βγει από το τέλμα της Ευρωζώνης, αλλά θα υπάρξουν, επίσης, κοινά χαρακτηριστικά, τα οποία θα μπορούσαν να διαπιστωθούν εξετάζοντας την περίπτωση της Ελλάδας.

Οι κραδασμοί που προκλήθηκαν στην Ελλάδα από την κρίση της Ευρωζώνης είναι ιστορικών διαστάσεων και δεν αντανακλούν απλώς την κυκλική προσαρμογή της οικονομίας. Στο δεύτερο μέρος καταδεικνύεται ότι η σύνθεση του εργατικού δυναμικού άλλαξε δραματικά, λόγω της δημιουργίας τεράστιων στρωμάτων ανέργων, αλλά και εργαζομένων με μερική και προσωρινή απασχόληση, και ανασφάλιστη εργασία. Η σπατάλη του υψηλά ειδικευμένου εργατικού δυναμικού είναι πρωτοφανής και μειώνει τις προοπτικές ανάπτυξης της χώρας.

Αποδεικνύεται, επίσης, ότι η ελληνική οικονομία πάσχει από βαθιές αδυναμίες στον τομέα της αποταμίευσης και των επενδύσεων. Συγκεκριμένα, η Ελλάδα καταγράφει αρνητικά ποσοστά καθαρής αποταμίευσης, από την ένταξή της στην ΟΝΕ. Η έλλειψη καθαρής εθνικής αποταμίευσης, αντισταθμίστηκε από την αύξηση του εξωτερικού δανεισμού, για μια μακρά χρονική περίοδο, μέχρι το 2010. Έτσι, η απώλεια ανταγωνιστικότητας τη δεκαετία του 2000, και η υποβόσκουσα αδυναμία της ελληνικής καθαρής αποταμίευσης καλύφτηκαν από τον βαρύ εξωτερικό δανεισμό, γεγονός που διευκόλυνε κάποιες επενδύσεις, προκειμένου να αποφευχθεί η κατάρρευση τη δεκαετία του 2000. Ωστόσο, όταν ξέσπασε η κρίση το 2010, η Ελλάδα αντιμετώπισε έντονες δυσκολίες πρόσβασης σε ξένα κεφάλαια. Η έλλειψη εξωτερικού δανεισμού εκφράστηκε με μια πρωτοφανή κατάρρευση των επενδύσεων, η οποία καταδεικνύεται στο Διάγραμμα 17. Αυτός είναι ο κυριότερος λόγος για το σημαντικό βάθος και την επιμονή της ελληνικής κρίσης, καθώς και για τη μακροχρόνια αδυναμία της ελληνικής οικονομίας.

Επιπλέον, στο δεύτερο μέρος αποδεικνύεται ότι η δομή της ελληνικής οικονομίας παρουσιάζει περαιτέρω μείζονες αδυναμίες. Η ανάπτυξη της Ελλάδας κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών – και ιδιαίτερα από την ένταξή της στην ΕΕ, το 1981 – στηρίχθηκε σε «διεθνώς μη εμπορεύσιμα εμπορεύματα» σε βάρος των «διεθνώς εμπορεύσιμων» αγαθών και υπηρεσιών. Η παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας μπορεί να συγκριθεί με τους ευρωπαϊκούς μέσους όρους μόνο για ορισμένα διεθνώς μη εμπορεύσιμα εμπορεύματα, ιδίως στους τομείς των χρηματοοικονομικών υπηρεσιών, των κατασκευών και του εγχώριου εμπορίου. Μεταξύ των διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών μόνο ο τουρισμός μπορεί να θεωρηθεί αρκετά επιτυχής. Ως εκ τούτου, η χώρα εισήγαγε όλο και μεγαλύτερα ποσοστά προϊόντων υψηλής τεχνολογίας και κατέγραφε χαμηλά ποσοστά στο ενδοκλαδικό εμπόριο σε σύγκριση με άλλα κράτη-μέλη της ΕΕ.

Το αποτέλεσμα ήταν ένα αναπτυξιακό αδιέξοδο: κατά τη διάρκεια των τριών τελευταίων δεκαετιών, η Ελλάδα (όπως και άλλες χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου) ειδικεύτηκε σε προϊόντα χαμηλής και μέσης τεχνολογίας που βασίζονται σε ανειδίκευτη εργασία. Τα προϊόντα αυτά έχουν μια σχετικά χαμηλή συμβολή στην αύξηση της παραγωγικότητας και, ως εκ τούτου, δημιουργούν ένα χαμηλό ενδεχόμενο ανάπτυξης της οικονομίας στο σύνολό της. Κατά συνέπεια, η Ελλάδα μπόρεσε να σημειώσει σχετικά ταχείς ρυθμούς ανάπτυξης μόνο με εξωτερικό δανεισμό, ο οποίος με τη σειρά του περιόρισε την περαιτέρω βελτίωση της παραγωγικότητας και τις δυνατότητες ανάπτυξης. Μετά την ένταξη στην Ευρωζώνη, η χώρα βρέθηκε αντιμέτωπη με την κατάρρευση της ανταγωνιστικότητας, λόγω της συγκράτησης των γερμανικών μισθών, η οποία την οδήγησε σε μια καταστροφική πορεία: το χρέος αυξήθηκε σημαντικά, η ανάπτυξη επιταχύνθηκε και οι υποβόσκουσες αδυναμίες της οικονομίας επιδεινώθηκαν. Όταν ξέσπασε η κρίση στην Ευρωζώνη, η Ελλάδα καταστράφηκε.

Ιδιαίτερα σημαντική, από την άποψη αυτή, ήταν η βαθιά αδυναμία του ελληνικού βιομηχανικού τομέα. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, όταν η εγχώρια ζήτηση αυξήθηκε σε μεγάλο βαθμό, η Ελλάδα αντιμετώπισε ισχυρές «διαρροές» στο εξωτερικό, οι οποίες συνέβαλαν στην αδυναμία του εξωτερικού ισοζυγίου της. Στο δεύτερο μέρος της παρούσας μελέτης καταδεικνύεται ότι η κύρια πηγή αυτών των διαρροών ήταν ο βιομηχανικός τομέας: η ελληνική βιομηχανία εξαρτάται από τις εισαγωγές, γεγονός που αντικατοπτρίζεται επίσης στην αρνητική καθαρή αποταμίευση της χώρας. Επί του παρόντος, η ελληνική βιομηχανία είναι εξαιρετικά αδύναμη από πολλές απόψεις: ακαθάριστη προστιθέμενη αξία, τομεακή καθαρή αποταμίευση, διακλαδικό και ενδοκλαδικό εμπόριο, εξάρτηση από τις εισαγωγές, και ούτω καθεξής. Συγκεκριμένα, όπως παρουσιάζεται στη συνέχεια της μελέτης, δέκα βιομηχανικά προϊόντα είναι οι πραγματικές «μαύρες τρύπες» της ελληνικής οικονομίας όσον αφορά τις διαρροές στο εξωτερικό.

Η καταστροφή που προκλήθηκε από τις στρατηγικές «διάσωσης» μετά το 2010 – με στόχο τη μείωση των δημοσιονομικών δαπανών, την αύξηση των φόρων και τη μείωση των μισθών – συνέβη στο πλαίσιο των διαρθρωτικών αδυναμιών της οικονομίας. Όμως, η Ελλάδα δεν είχε κανέναν έλεγχο επί της νομισματικής πολιτικής και, ως εκ τούτου, καμία συναλλαγματική πολιτική. Επιπλέον, η δημοσιονομική και εισοδηματική πολιτική της καθορίστηκαν από τους δανειστές, μέσω της επιβολής αυστηρής λιτότητας. Τέλος, οι δανειστές επέβαλλαν ιδιωτικοποιήσεις, καθώς και την απορρύθμιση της αγοράς εργασίας και άλλων αγορών. Λαμβάνοντας υπόψη τις διαρθρωτικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας, οι πολιτικές αυτές παγίδευσαν τη χώρα στο «σιδερένιο κλουβί» της ύφεσης. Αντί να βάλουν την Ελλάδα στο δρόμο της ενάρετης ανάπτυξης, η λεγόμενη «εσωτερική υποτίμηση», σε συνδυασμό με τις «διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις», κατάφερε ένα θανάσιμο πλήγμα στην οικονομία, ειδικά στο βιομηχανικό τομέα.

Στο δεύτερο μέρος της μελέτης γίνεται σαφές ότι, για να πετύχει μια βιώσιμη ανάπτυξη η Ελλάδα χρειάζεται μια στοχευμένη αναδιανομή του εισοδήματος, σε συνδυασμό με ένα πρόγραμμα ενίσχυσης της εγχώριας ζήτησης και περιορισμού των διαρροών στο εξωτερικό. Τα μέτρα αυτά είναι αδύνατο να εφαρμοστούν, στο πλαίσιο της ΟΝΕ ή ακόμη και στα πλαίσια των τρεχουσών πολιτικών της ΕΕ. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η Ελλάδα αντιμετωπίζει ένα ζοφερό μέλλον, εκτός κι αν φύγει από την Ευρωζώνη και υιοθετήσει μια ριζικά διαφορετική πολιτική για την αναδιάρθρωση της οικονομίας της.

Κεφάλαιο 9. Η κατάσταση της ελληνικής οικονομίας

Τα δεδομένα της ελληνικής οικονομίας, μετά από οκτώ χρόνια κρίσης (2008-20016) και μετά από έξι χρόνια «διάσωσης» (2010-2016), έχουν ως εξής:

9.1. Η αγορά εργασίας

Η αγορά εργασίας μετά την επιβολή των μνημονίων χαρακτηρίστηκε από την απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων, την εκτόξευση της ανεργίας και τη διόγκωση της μερικής απασχόλησης.

9.1.1. Απορρύθμιση εργασιακών σχέσεων

Με την Πράξη Υπουργικού Συμβουλίου (ΠΥΣ) αρ. 6 της 28.2.2012, Ν. 4093/2012, το γνωστό ως «Μνημόνιο 2» της κυβέρνησης Παπαδήμου και την «Έγκριση Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013 - 2016 - Επείγοντα Μέτρα Εφαρμογής Ν 4046/2012 και του Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013», που ψηφίστηκε από την κυβέρνηση Σαμαρά το φθινόπωρο του 2012, επήλθαν σημαντικότατες τροποποιήσεις στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων, με θεσμικά κυρίαρχη την τροποποίηση του συστήματος καθορισμού των κατωτάτων ορίων των αποδοχών των εργαζομένων όλης της χώρας. Πρόκειται για νόμους που άλλαξαν ριζικά το καθεστώς των εργασιακών σχέσεων και των εργασιακών δικαιωμάτων, επιφέροντας βαρύτατα πλήγματα στους εργαζόμενους και ελευθερία κινήσεων στους εργοδότες.

Μερικές από τις σημαντικότερες ανατροπές στις εργασιακές σχέσεις ήταν:

1. Η μείωση του κατώτερου μισθού από 751 ευρώ μικτά σε 586,05 ευρώ (500 ευρώ καθαρά) και για τους νέους κάτω των 25 ετών σε 510,95 ευρώ (400 καθαρά). Μάλιστα, από 1/1/2017 ο κατώτερος μηνιαίος μισθός θα ορίζεται μονομερώς από τον εκάστοτε Υπουργό Εργασίας και όχι με Εθνική Γενική Συλλογική Σύμβαση Εργασίας (ΕΓΣΣΕ).

2. Η κατάργηση της αρχής επεκτασιμότητας των συλλογικών συμβάσεων εργασίας (ΣΣΕ). Οι κλαδικές ΣΣΕ δεν επεκτείνονται πλέον στα μη μέλη των συμβαλλόμενων εργοδοτικών οργανώσεων, ενισχύοντας τον αθέμιτο ανταγωνισμό ανάμεσα σε δεσμευόμενες και μη δεσμευόμενες από ΣΣΕ επιχειρήσεις που θα αρκούνται στα νόμιμα κατώτατα όρια.

3. Η κατάργηση της αρχής της ευνοϊκότερης ρύθμισης, δηλαδή της ισχύος της ευνοϊκότερης ΣΣΕ σε περίπτωση που για τον ίδιο εργαζόμενο έχουμε συρροή εφαρμογής ΣΣΕ διαφόρων επιπέδων (επιχειρησιακή, κλαδική κλπ). Με αυτό τον τρόπο επιτρέπεται η εφαρμογή δυσμενέστερων συλλογικών ρυθμίσεων σε επιχειρησιακό επίπεδο.

4. Η υπαγωγή στους όρους της ΕΓΣΣΕ εξαρτάται αποκλειστικά από την ιδιότητα μέλους του εργοδότη στις συμβαλλόμενες εργοδοτικές οργανώσεις, και όχι από το εάν και ο μισθωτός είναι μέλος κάποιας συνδικαλιστικής οργάνωσης. Συνεπώς, ο εργαζόμενος βρίσκεται στο έλεος των προθέσεων του εργοδότη, αν ο εργοδότης δεν είναι μέλος των εργοδοτικών οργανώσεων.

5. Ο περιορισμός του ανώτατου αριθμού μισθών (μισθοί 12 μηνών) που καταβάλλονται με βάση την προϋπηρεσία στον ίδιο εργοδότη για μισθωτούς που μέχρι τις 12.11.2012

δεν είχαν συμπληρώσει 16 έτη προϋπηρεσίας.

6. Η απασχόληση προσωπικού κατά τις ώρες μη λειτουργίας των εμπορικών καταστημάτων.

7. Η κατάργηση της «μετενέργειας» μετά την οποία ο μισθός κάθε εργαζομένου, ανεξάρτητα με την προϋπηρεσία του, μπορεί να επαναπροσδιοριστεί από «μηδενική» βάση και με σημείο εκκίνησης τον εκάστοτε κατώτατο μισθό που προβλέπει η ΕΓΣΣΕ και όχι την τελευταία κλαδική σύμβαση ή την ευνοϊκότερη επιχειρησιακή που έχει υπογραφεί. [22]

8. Η άρνηση των εργοδοτικών φορέων να υπογράφουν συλλογικές συμβάσεις εργασίας δεν αντιμετωπίζεται με την προσφυγή των συνδικάτων στη διαιτησία (Οργανισμός Μεσολάβησης και *Διαιτησίας* - ΟΜΕΔ), αφού αυτό προϋποθέτει, πλέον, την υποχρεωτική συναίνεση της εργοδοτικής πλευράς, εξέλιξη που διαιωνίζει τα αδιέξοδα και ωθεί στην ατομική διαπραγμάτευση.

Η απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων που προκλήθηκε από τα μνημόνια, σε συνδυασμό με την συντριβή της συνολικής ζήτησης λόγω της λιτότητας, οδήγησε σε καταλυτικές εξελίξεις στην απασχόληση μετά το 2008-2009.

9.1.2. Αύξηση της ανεργίας και της μερικής απασχόλησης

Η πρώτη και κυριότερη εξέλιξη ήταν η κατακόρυφη αύξηση της ανεργίας σε πρωτοφανή επίπεδα, όπως αναλύθηκε στο Πρώτο Μέρος της μελέτης αυτής. Παράλληλα όμως αυξήθηκε με ταχύτατους ρυθμούς και το ποσοστό των εργαζόμενων με «ευέλικτη» μορφή απασχόλησης. Το ποσοστό των υποαπασχολούμενων αυξήθηκε επίσης ταχύτατα. Εν ολίγοις, εκτός από το τεράστιο ποσοστό ανέργων, στην Ελλάδα υπάρχει και ένας πολύ μεγάλος και συνεχώς αυξανόμενος αριθμός εργαζομένων με προβληματικές εργασιακές σχέσεις.

Συγκεκριμένα, το 4ο τρίμηνο του 2009 το εργατικό δυναμικό της χώρας ήταν 4.500.000, με 525.000 ανέργους. [23] Η εικόνα αυτή το 3ο τρίμηνο του 2016, μετά από 7 χρόνια μνημονίων, «διάσωσης» και «μεταρρυθμίσεων», διαμορφώθηκε ως εξής: 1.085.000 άνεργοι με 3.715.000 απασχολούμενους. Πολλοί από τους απασχολούμενους το 2015 ήταν στην ουσία «τεχνητά απασχολούμενοι»-εργάζονταν δηλαδή με προγράμματα ολιγόμηνης απασχόλησης, χωρίς πλήρη εργασιακά δικαιώματα και χωρίς να εκπροσωπούνται σε καμία συνδικαλιστική οργάνωση. Στους ανέργους θα πρέπει να προστεθούν και κάποιες χιλιάδες αυτοαπασχολούμενων που δεν καταγράφονται και πιθανότατα υποαπασχολούνται.

Πιο συγκεκριμένα, το ποσοστό των εργαζομένων στο σύνολο του πληθυσμού ηλικίας 15-64 ετών βαίνει μειούμενο από το 2008 και έπειτα. [24] Μεγαλύτερη ήταν η μείωση την διετία 2011-2012, όταν το ποσοστό των εργαζομένων μειώθηκε κατά 8,3%, με αποτέλεσμα το 2012 η Ελλάδα να έχει το μικρότερο ποσοστό εργαζομένων στο σύνολο του ενεργού πληθυσμού στην ΕΕ. Η πτώση συνεχίστηκε και το 2013 με αποτέλεσμα να εργάζονται λιγότεροι από τους μισούς κατοίκους της χώρας της ηλικιακής ομάδας 15-64 ετών (48,8% έναντι 65% στην ΕΕ). Από το 2014 και μετά η Ελλάδα παρουσιάζει μια ισχνή αύξηση στο ποσοστό των εργαζομένων ξεπερνώντας ελαφρά το 50%. Παρ' όλα αυτά εξακολουθεί να εμφανίζει το μικρότερο ποσοστό

22 Δηλαδή η παράταση ισχύος μίας ΣΣΕ μέχρι να καταρτισθεί νέα περιορίζεται από 6μηνο σε 3μηνο. Με τη λήξη της ισχύουν μονομερώς ως νόμιμες αποδοχές μόνο ο βασικός μισθός και τα επιδόματα τριετίας, σπουδών, τέκνων και ανθυγιεινής εργασίας.

23 Βλ. ΕΛΣΤΑΤ, http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SJO02/- Κατάσταση απασχόλησης και ποσοστό ανεργίας (Ιανουάριος 2004 - Ιούλιος 2016)

24 Βλ. EUROSTAT, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Employment_statistics, {Table 2: Employment rates for selected population groups, 2004–14}

εργαζομένων στην Ε.Ε με μεγάλη διαφορά από την δεύτερη χειρότερη (Ιταλία) που βρίσκεται κοντά στο 57%.

Με τη σχετική σταθεροποίηση της ελληνικής οικονομίας μετά το 2013, η άνοδος της ανεργίας άρχισε να ανακόπτεται και σταδιακά παρατηρήθηκε ελαφρά μείωση. Τον Ιούνιο του 2016 το εποχιακά διορθωμένο ποσοστό ανεργίας στην Ελλάδα ανερχόταν στο 23,4%, [25] ενώ το 1ο τετράμηνο του 2014 είχε φτάσει στο 27,8%. [26] Αν και οι άνεργοι έχουν μειωθεί το 1ο τρίμηνο του 2016 κατά περίπου 150 χιλιάδες από το 1ο τρίμηνο του 2014, ο αριθμός των απασχολούμενων έχει αυξηθεί μόλις κατά 100 χιλιάδες, δηλαδή περίπου κατά 2 ποσοστιαίες μονάδες. [27] Η απόκλιση οφείλεται πιθανότατα στη μετανάστευση μεγάλου μέρους του ενεργού πληθυσμού, συμπεριλαμβανομένης της καλά εκπαιδευμένης νεολαίας.

Να σημειωθεί ακόμη ότι στην Ελλάδα η ανεργία έχει σημαντικά διαρθρωτικά χαρακτηριστικά που την κάνουν διαφορετική από την υπόλοιπη ΕΕ. Πιο συγκεκριμένα, παρουσιάζει μεγάλη διαφοροποίηση ως προς το φύλο καθώς είναι αρκετά υψηλότερη στις γυναίκες σε σύγκριση με την υπόλοιπη ΕΕ. Επιπλέον, μεγάλες διαφοροποιήσεις στα ποσοστά ανεργίας εμφανίζονται και ως προς το επίπεδο εκπαίδευσης των ανέργων στην Ελλάδα σε σύγκριση με την υπόλοιπη Ε.Ε.. Η Ελλάδα είναι η μοναδική χώρα στην Ε.Ε. που το ποσοστό ανεργίας των αποφοίτων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ξεπερνά αυτό των αποφοίτων πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ πολύ κοντά βρίσκεται και το ποσοστό ανεργίας των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Στην υπόλοιπη Ε.Ε. το ποσοστό των ανέργων αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είναι περίπου το 1/3 και το 1/2 αντίστοιχα του ποσοστού των ανέργων αποφοίτων πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. [28]

Πρέπει επίσης να τονιστεί ότι εκτός από τη τεράστια αύξηση του ποσοστού ανεργίας, στη διάρκεια της κρίσης σημειώθηκαν μεταβολές και στη διάρθρωση της απασχόλησης. Σύμφωνα με τις τριμηνιαίες εκθέσεις εργατικού δυναμικού της ΕΛ.ΣΤΑΤ το 4ο τρίμηνο του 2009 το μερίδιο των μερικώς απασχολούμενων στο σύνολο των εργαζόμενων ήταν μόλις 6,2%, ενώ το 48,5% κατέφυγε σε αυτή την επιλογή γιατί δυσκολευόταν να βρει εργασία πλήρους απασχόλησης. [29] Δύο χρόνια αργότερα, το 4ο τρίμηνο του 2011 η οικονομική ύφεση και η αύξηση της ανεργίας επέφερε αύξηση του ποσοστού μερικής απασχόλησης στο 7,1% καθώς και σχετική αύξηση των εργαζόμενων που αδυνατούσαν να βρουν πλήρη απασχόληση στο 58,3%. [30] Μετά την ψήφιση του τρίτου μνημονίου και των εφαρμοστικών νόμων το 1ο τρίμηνο του 2016, το ποσοστό της μερικής απασχόλησης διογκώθηκε στο 9,8% και το ποσοστό των μερικώς απασχολούμενων που αδυνατούν να βρουν εργασία πλήρους απασχόλησης εκτοξεύθηκε στο 69,1%. [31]

---

25 Βλ. ΕΛΣΤΑΤ, http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SJO02/2016-M06, {Κατάσταση απασχόλησης και ποσοστό ανεργίας (Ιανουάριος 2004 - Ιούλιος 2016)}

26 Βλ. ΕΛΣΤΑΤ, http://www.statistics.gr/el/statistics?p_p_id=documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_Mr0GiQJSgPHd&p_p_lifecycle=2&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_cacheability=cacheLevelPage&p_p_col_id=column-2&p_p_col_count=4&p_p_col_pos=3&_documents_WAR_publicatio, {Σύγκριση προηγούμενων και αναθεωρημένων εκτιμήσεων Έρευνας Εργατικού Δυναμικού}

27 Βλ. ΕΛΣΤΑΤ, http://www.statistics.gr/el/statistics?p_p_id=documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_Mr0GiQJSgPHd&p_p_lifecycle=2&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_cacheability=cacheLevelPage&p_p_col_id=column-2&p_p_col_count=4&p_p_col_pos=3&_documents_WAR_publicatio, {07. Απασχολούμενοι 15+ (είδος απασχόλησης (πλήρης-μερική)) (1ο Τρίμηνο 2001 - 2ο Τρίμηνο 2016)}

28 Βλ. EUROSTAT, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Unemployment_statistics, {Figure 9: Unemployment rates (among persons aged 25-64 years) by level of educational attainment, 2015 (%)}

29 Βλ. ΕΛΣΤΑΤ, http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SJO01/2009-Q4, {19. Απασχολούμενοι 15+ με πλήρη ή μερική απασχόληση (λόγοι που απασχολούνται μερικώς, φύλο, ομάδες ηλικιών) }

30 Βλ. ΕΛΣΤΑΤ, http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SJO01/2011-Q4, {19. Απασχολούμενοι 15+ με πλήρη ή μερική απασχόληση (λόγοι που απασχολούνται μερικώς, φύλο, ομάδες ηλικιών) }

31 Βλ. ΕΛΣΤΑΤ, http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SJO01/2016-Q1, {19. Απασχολούμενοι 15+ με πλήρη ή μερική απασχόληση (λόγοι που απασχολούνται μερικώς, φύλο, ομάδες ηλικιών) }

Αντίστοιχα είναι και τα στοιχεία του πληροφοριακού συστήματος του Υπουργείου Εργασίας, "ΕΡΓΑΝΗ". [32] Το μερίδιο των νέων συμβάσεων εργασίας μερικής απασχόλησης ή εκ περιτροπής εργασίας (ευέλικτων μορφών εργασίας) στο σύνολο των συμβάσεων αυξάνεται συνεχώς. Ενώ το ποσοστό των νέων προσλήψεων πλήρους απασχόλησης ήταν 54,18% το 1ο εξάμηνο του 2014, το 1ο εξάμηνο του 2016 μειώθηκε στο 48,44%. Αντιθέτως το ποσοστό των συμβάσεων μερικής απασχόλησης αυξήθηκε από 33,94% σε 37,51% και το ποσοστό των συμβάσεων εκ περιτροπής εργασίας από 11,87% σε 14,05%. [33]

Αξίζει να σημειωθεί ότι το ποσοστό των υποαπασχολούμενων (δηλαδή των εργαζόμενων που εργάζονται σε καθεστώς μερικής απασχόλησης, ενώ θα επιθυμούσαν να εργάζονται σε καθεστώς πλήρους απασχόλησης) στο σύνολο των εργαζόμενων για το 2015 στην Ελλάδα ήταν κοντά στο 7% (ενώ ήταν περίπου 5% για την ΕΕ συνολικά), ποσοστό που την κατατάσσει στη τρίτη υψηλότερη θέση στην ΕΕ, μετά την Κύπρο και την Ισπανία, όπως δείχνει το Διάγραμμα 20. [34]

Διάγραμμα 20. Υποαπασχολούμενοι μερικής απασχόλησης εργαζόμενοι ως % της συνολικής απασχόλησης

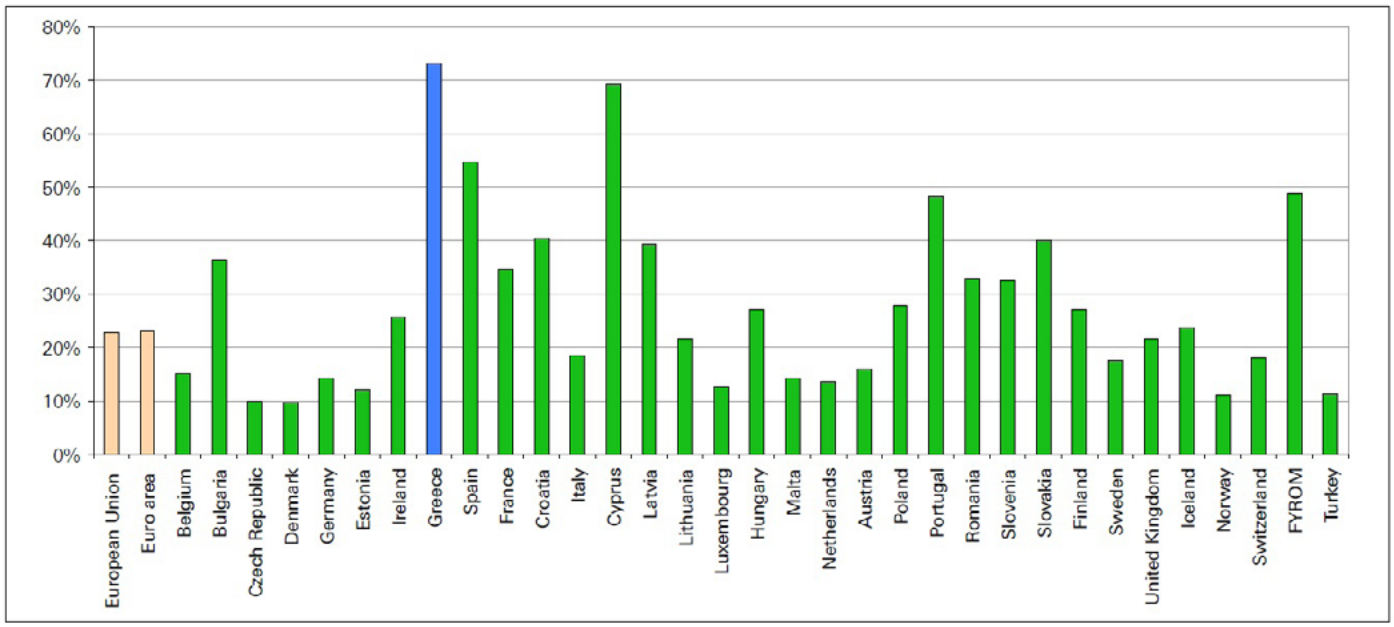

Πηγή: Στοιχεία EUROSTAT

Το ίδιο έτος, το μερίδιο των υποαπασχολούμενων στο σύνολο των μερικώς απασχολούμενων ξεπέρασε το 70%, ποσοστό που κατατάσσει την Ελλάδα στην πρώτη θέση στις χώρες της ΕΕ, όταν ο αντίστοιχος μέσος όρος δεν ξεπερνά το 25%, όπως δείχνει το διάγραμμα 21. Παρόμοιο, τέλος, ήταν και το πρόβλημα της αδήλωτης εργασίας. Αν και είναι δύσκολο να συλλεχθούν έγκυρα στοιχεία για την ανασφάλιστη εργασία, το 2013 το 40,5% των εργαζόμενων στις επιχειρήσεις της χώρας ήταν αδήλωτο και σχεδόν οι μισοί εργοδότες δεν δήλωναν τους εργαζομένους τους. [35]

32 Βλ. ΕΡΓΑΝΗ, http://www.ypakp.gr/uploads/docs/9817.pdf

33 Ως εκ περιτροπής απασχόληση θεωρείται η απασχόληση κατά λιγότερες ημέρες την εβδομάδα η κατά λιγότερες εβδομάδες τον μήνα η κατά λιγότερους μήνες το έτος ή και συνδυασμός αυτών κατά πλήρες ημερήσιο ωράριο εργασίας.

34 Βλ. EUROSTAT, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Underemployment_and_potential_additional_labour_force_statistics
{figure 2a: Underemployed part-time workers Persons aged 15-74, all countries, EA-19 and EU-28, annual average, 2015}

35 Για περαιτέρω ανάλυση, βλ. Καψάλης (2015).

Διάγραμμα 21. Υποαπασχολούμενοι μερικής απασχόλησης εργαζόμενοι ως % των εργαζομένων με μερική απασχόληση

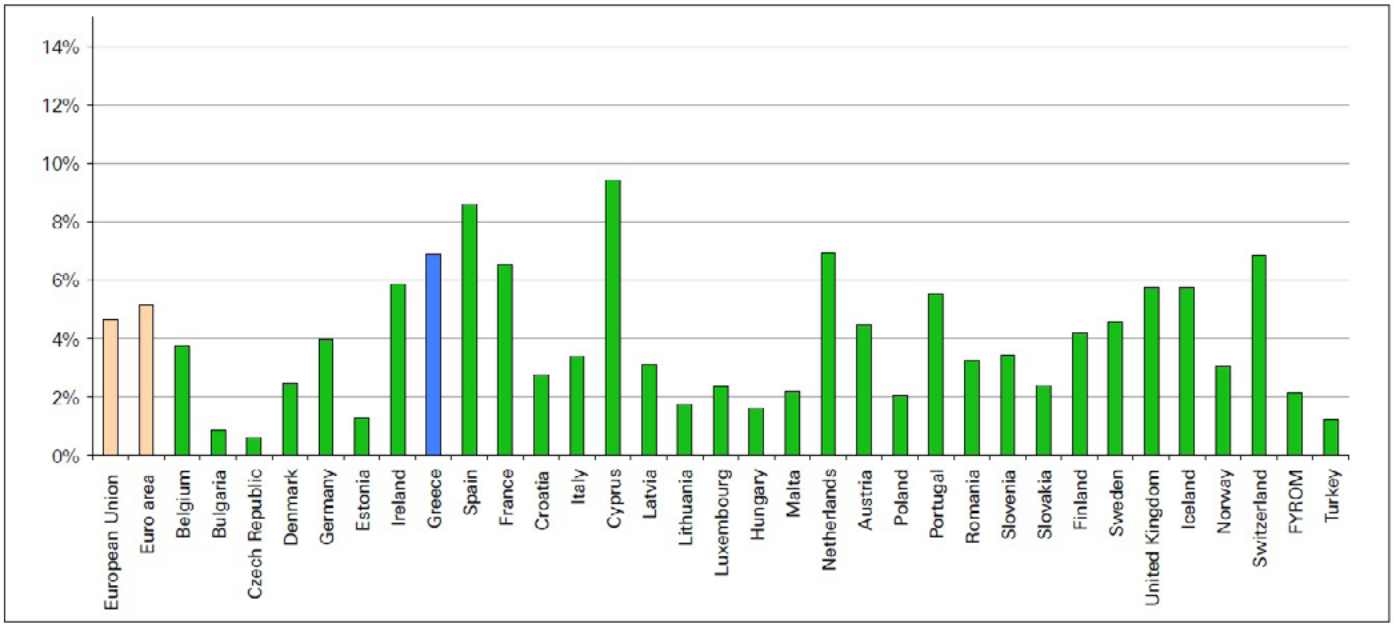

Πηγή: Στοιχεία EUROSTAT

Είναι εμφανές ότι η αναδιάρθρωση στην αγορά εργασίας και η μεγαλύτερη ευελιξία δεν έφερε σύγκλιση με την υπόλοιπη ΕΕ, αλλά απλώς επιδείνωσε τις συνθήκες εργασίας. Το ποσοστό των εργαζομένων στην Ελλάδα που συνάπτουν συμβάσεις μερικής απασχόλησης είναι πολύ υψηλότερο από το μέσο όρο της ΟΝΕ αλλά και της ΕΕ. Ακόμη, ενώ το μεγαλύτερο μέρος των συμβάσεων μερικής απασχόλησης στην ΕΕ συνάπτεται κυρίως από μητέρες ή φοιτητές, στην Ελλάδα συνάπτεται από εργαζόμενους που αδυνατούν να βρουν εργασία πλήρους απασχόλησης και να συντηρήσουν αξιοπρεπώς την οικογένειά τους.

Το πρόβλημα που αντιμετωπίζει η χώρα και η κοινωνία είναι τεράστιο. Για να αρχίσει η ανεργία να μειώνεται συστηματικά και για να βελτιωθούν ουσιαστικά οι όροι απασχόλησης των εργαζομένων, θα πρέπει να σημειωθούν ρυθμοί αύξησης του ΑΕΠ άνω του 2%. Ενδεικτικά, η εντός περιόδου 5 ετών συμπίεση της ανεργίας στο ποσοστό του 10% προαπαιτεί μέσο ετήσιο ρυθμό αύξησης του ΑΕΠ κατά 5.4% και δημιουργία 181 χιλ. θέσεων εργασίας ανά έτος. [36]

Αυτές οι εκτιμήσεις ενσωματώνουν την περίπτωση ετήσιας μείωσης του διαθέσιμου εργατικού δυναμικού, λόγω μετανάστευσης, με ρυθμό 1% (δηλαδή, όσο, περίπου, και της περιόδου της *μαζικής* μετανάστευσης, 1961-1971) καθώς και την περίπτωση ετήσιας αύξησης της μέσης παραγωγικότητας της εργασίας με ρυθμό 3% (δηλαδή, όσο και της περιόδου 1995-2004). Δεν χρειάζεται να σταθούμε στο τι σημαίνουν για την χώρα υψηλότεροι ρυθμοί μείωσης του εργατικού δυναμικού (και, μάλιστα, υψηλής εξειδίκευσης). Από την άλλη πλευρά, χαμηλότεροι ρυθμοί αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας αποτελούν πηγή αστάθειας για την ευρωζωνική, κυρίως, ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας και, άρα, για τον εξωτερικό της τομέα. Έχει εκτιμηθεί, μάλιστα, ότι, παρά την ταχεία αύξηση της παραγωγικότητας, κατά τη χρονική περίοδο 1995-2004, το *απόλυτο* ύψος της ήταν το δεύτερο χειρότερο στην Ευρωζώνη το 2004. Σε κάθε περίπτωση, τα εμπειρικά δεδομένα όλης της εντός-ευρώ περιόδου δείχνουν ένα μάλλον υψηλό συντελεστή συσχέτισης, της τάξης του 86%, μεταξύ ποσοστιαίων ρυθμών μεταβολής του ΑΕΠ και του ποσοστού απασχόλησης της εργασίας της ελληνικής οικονομίας. [37]

36 Βλ. Μαριόλης (2016α, Δοκίμιο 24).
37 Βλ. Κανελλόπουλος (2016, σελ. 32).

9.2. Αποταμίευση και επενδύσεις

Μετά την είσοδο στην ΕΕ, η ακαθάριστη εθνική αποταμίευση στην ελληνική οικονομία βαίνει συνεχώς μειούμενη, ενώ μετά την είσοδο στην ΟΝΕ καταρρέει, όπως δείχνει το Διάγραμμα 22. Το κενό της αποταμίευσης ως προς με την ακαθάριστη εθνική επένδυση γίνεται τεράστιο μετά την είσοδο της χώρας στην ΟΝΕ. Όμως, μετά την είσοδο στην ΟΝΕ, η ετήσια καθαρή εθνική αποταμίευση είναι συστηματικά *αρνητική* (από το έτος 1960, για το οποίο υπάρχουν συμβατά στατιστικά στοιχεία, έως τη στιγμή της εισόδου ήταν μόνο θετική). Η ελληνική οικονομία είναι η μοναδική της Ευρωζώνης με αυτό το γνώρισμα. Αυτό σημαίνει ότι, εάν η ελληνική οικονομία ήταν κλειστή ως προς την διεθνή οικονομία, εάν, δηλαδή, δεν διευρυνόταν παραλλήλως ο εξωτερικός δανεισμός της, θα είχε ταχέως εισέλθει σε οξεία κρίση αναπαραγωγής.

Διάγραμμα 22. Ακαθάριστη εθνική αποταμίευση και επένδυση στην ελληνική οικονομία, 1981-2010

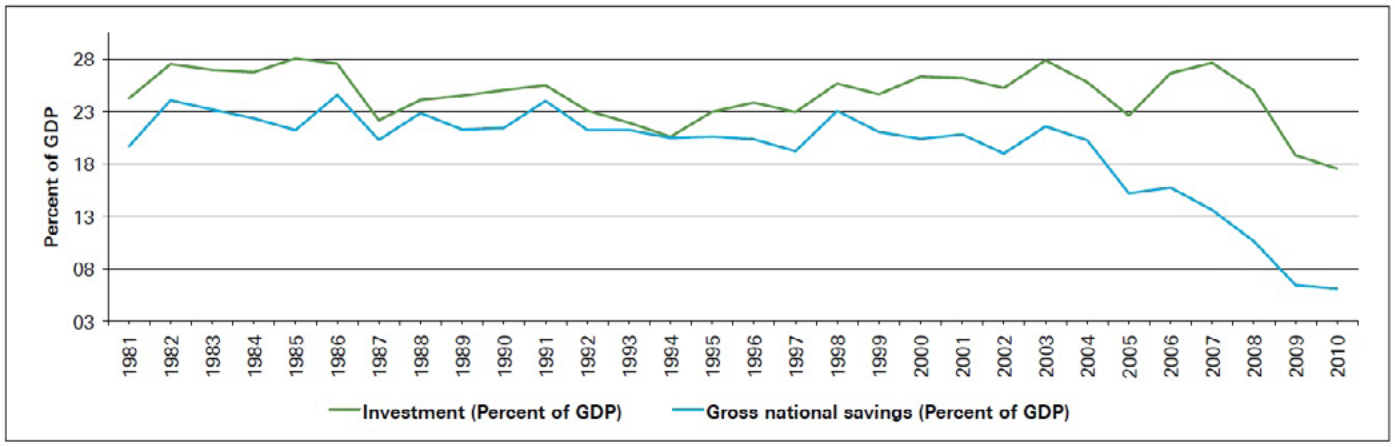

Πηγή: IMF

Η κατάρρευση της εθνικής αποταμίευσης της Ελλάδας και της περιφέρειας σε σχέση με τις χώρες του κέντρου, αλλά και ολόκληρης της ΟΝΕ, φαίνεται επίσης στο διάγραμμα 23. Η κατάρρευση της εθνικής αποταμίευσης είναι αντανάκλαση των διεθνών ελλειμμάτων των χωρών αυτών και της αδυναμίας τους να ανταγωνιστούν διεθνώς εντός της ΟΝΕ.

Διάγραμμα 23. Ακαθάριστη εθνική αποταμίευση ως ποσοστό του ΑΕΠ στην ελληνική και άλλες οικονομίες της ΟΝΕ, 2000-2010

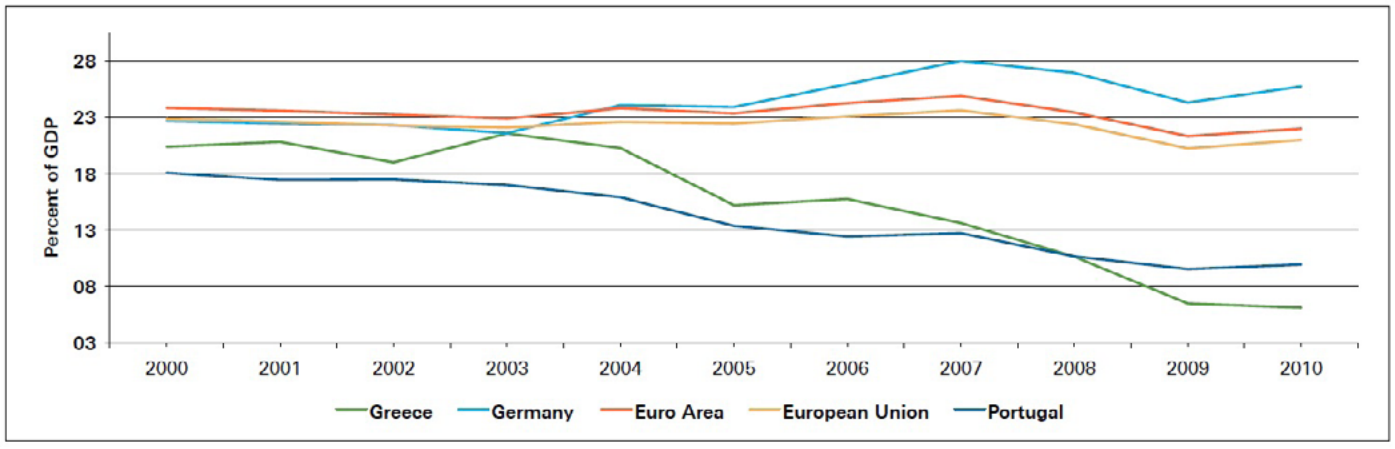

Πηγή: IMF

Ειδικότερα, σύμφωνα με στοιχεία και εκτιμήσεις της ΕΛΣΤΑΤ, οι αθροιστικές καθαρές

αποταμιεύσεις της περιόδου 2008-2014 ανέρχονται σε μείον 145.9 δισ. ευρώ (ετήσιος μέσος όρος: μείον 20.8 δισ. ευρώ). Οι καθαρές επενδύσεις εμφανίζουν έντονη κάμψη μετά το έτος 2008, και καθίστανται αρνητικές από το έτος 2011: μείον 5.7 δισ. το 2011, μείον 12.5 δισ. το 2012, μείον 13.9 δισ. το 2013, μείον 10.9 δισ. το 2014 (ετήσιος μέσος όρος: μείον 10.7 δισ. ευρώ). Η αρνητικότητα των καθαρών επενδύσεων αποτελεί νέο ποιοτικό δεδομένο με πολλαπλές συνεπαγωγές, διότι δηλώνει ότι το οικονομικό σύστημα έχει εισέλθει σε διαδικασία *φθίνουσας* αναπαραγωγής.

Σύμφωνα με εκτιμήσεις του Olenev, οι οποίες βασίζονται σε «υπόδειγμα χρονολογημένου αποθέματος κεφαλαίου» (*vintage capital model*), η μέση ηλικία του αποθέματος κεφαλαίου στην ελληνική οικονομία αρχίζει να αυξάνεται από έτος 2007, ενώ το δυνητικό προϊόν της αρχίζει να μειώνεται από το έτος 2013. [38] Για την αντιμετώπιση του συμπτώματος, και δεδομένης της συμμετοχής της χώρας στην Ευρωζώνη, ο συγγραφέας προτείνει την αύξηση της φορολογίας επί των αποθεμάτων κεφαλαίου μεγάλης ηλικίας.

Πρέπει να τονιστεί ότι χωρίς υψηλά θετική καθαρή εθνική αποταμίευση δεν είναι δυνατόν να μειωθούν τα δημοσιονομικά ελλείμματα ούτε να υπάρξει οικονομική μεγέθυνση, εκτός εάν αυτή βασίζεται στον συνεχή εξωτερικό δανεισμό. Αλλά η συντηρούμενη μέσω εξωτερικού δανεισμού μεγέθυνση ήταν, ακριβώς, το κύριο γνώρισμα του υποδείγματος «ισχυρή Ελλάδα μέσα σε μία ισχυρή Ευρώπη», το οποίο ήδη κατέρρευσε: κατά την περίοδο 2000-2010, ο αθροιστικός καθαρός εξωτερικός δανεισμός της χώρας ανήλθε στο 148% των αθροιστικών καθαρών επενδύσεων.[39] Η απώλεια εθνικής ανταγωνιστικότητας και η εμφάνιση τεραστίων εξωτερικών ελλειμμάτων της «ισχυρής Ελλάδας» βρήκε την αντανάκλασή της στη διόγκωση του εξωτερικού χρέους

9.3. Δημόσια οικονομικά

Η σκληρή δημοσιονομική πολιτική στο πλαίσιο της λιτότητας επέφερε ταχύτατη και βίαιη μεταστροφή των κρατικών ελλειμμάτων. Σύμφωνα με στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, το έλλειμμα της Γενικής Κυβέρνησης μειώθηκε, από τα 36 δισ. ευρώ (16% του ΑΕΠ), το 2009, στα 6 δισ. ευρώ (4% του ΑΕΠ), το 2014: οι δαπάνες μειώθηκαν από τα 125 δισ. (54% του ΑΕΠ) στα 88 δισ. (49% του ΑΕΠ), τα έσοδα μειώθηκαν από τα 89 δισ. (38% του ΑΕΠ) στα 82 δισ. (46% του ΑΕΠ), και το πρωτογενές ισοζύγιο μειώθηκε από τα μείον 24 δισ. (-10.5% του ΑΕΠ) στα 0.6 δισ. (0.4% του ΑΕΠ).

Το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης αυξήθηκε από τα 300 δισ. (130% του ΑΕΠ) το 2010 στα 356 δισ. το 2011 (171% του ΑΕΠ). Μετά την απομείωση του 2012 (το περιβόητο *PSI*, Private Sector Involvement) το χρέος έπεσε στα 305 δισ. (157% του ΑΕΠ), αλλά το 2014 ανήλθε, εκ νέου, στα 317 δισ. (177% του ΑΕΠ). Οι προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τα έτη 2016 και 2017 είναι: 321 δισ. ευρώ και 324 δισ. ευρώ, αντιστοίχως. Τον Μάρτιο του 2016 το χρέος της Κεντρικής Διοίκησης βρίσκεται στα 321 δισ. ευρώ: το 69% είναι κυμαινόμενου επιτοκίου (έναντι 38% τον Δεκέμβριο του 2011), το 77% είναι «μη διαπραγματεύσιμο» (έναντι 25% τον Δεκέμβριο του 2011), και το 97% είναι σε ευρώ, ενώ κατά την περίοδο Μάρτιος 2015-Μάρτιος 2016, το πραγματικό επιτόκιο εξαμηνιαίων εντόκων γραμματίων ήταν, κατά μέσο όρο, στο 4% (σύμφωνα με στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ και των Δελτίων του Οργανισμού Διαχείρισης Δημοσίου Χρέους). [40]

38 Βλ. Olenev (2015).

39 Για μία ενδιαφέρουσα ανάλυση της διαχρονικά πτωτικής τάσης των αποταμιεύσεων της ελληνικής οικονομίας, καθώς και των συναρτήσεων και συνεπειών αυτής της τάσης, βλέπε Katsimi and Moutos (2010).

40 Ακόμα και εάν δεν αμφισβητηθούν οι – όχι και τόσο ρεαλιστικές – παραδοχές του ΔΝΤ (ετήσιος ρυθμός ανάπτυξης της οικονομίας 2.8%, πρωτογενές πλεόνασμα 4.2% και μέσο ετήσιο επιτόκιο 3.6%), απαιτούνται περί τα 26 έτη, ούτως ώστε να μειωθεί το δημόσιο χρέος στο επίπεδο της Συνθήκης του Μάαστριχτ, δηλαδή στο 60% του ΑΕΠ (βλ. Λαπαβίτσας, 2014, σσ. 52-56).

Αξίζει να σημειωθεί ότι κατά την περίοδο 2008-2012 τα πιο φτωχά νοικοκυριά έχασαν σχεδόν το 86% του εισοδήματός τους, ενώ τα πλουσιότερα έχασαν το 17%-20%. Η φορολογική επιβάρυνση των φτωχών αυξήθηκε κατά 337%, ενώ των ανωτέρων εισοδηματικά τάξεων αυξήθηκε μόνον κατά 9%. [41] Το έτος 2013, 2,5 εκατ. άτομα βρίσκονταν «κάτω από το όριο της φτώχειας» και 3,8 εκατ. άτομα βρίσκονταν «σε κίνδυνο φτώχειας λόγω υλικών στερήσεων και ανεργίας». Βάσει αυτών και άλλων ομοειδών στοιχείων, η ασκούμενη πολιτική μπορεί να χαρακτηρισθεί ως «πόλεμος εναντίον των φτωχών».

9.4. Εξωτερικές συναλλαγές

Η ισχυρή εσωτερική υποτίμηση (εκτιμάται, σε διάφορες μελέτες, ότι, κατά την περίοδο 2009-2013, οι μέσοι πραγματικοί μισθοί μειώθηκαν κατά 24%) δεν οδήγησε σε ευσταθή και σημαντική άνοδο των εξαγωγών. Μάλιστα, σε σταθερές τιμές του έτους 2010, οι εξαγωγές μειώθηκαν κατά 3,3%, οι εισαγωγές μειώθηκαν κατά 15,5%, ενώ το μερίδιο των εξαγωγών της ελληνικής οικονομίας στις παγκόσμιες εξαγωγές μειώθηκε κατά 9,4% (σύμφωνα με στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας). Επομένως, η παρατηρούμενη βελτίωση του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών οφείλεται, κυρίως, στην καθίζηση των εισαγωγών, η οποία ακολούθησε εκείνη της οικονομικής δραστηριότητας. Η συστηματική αύξηση των εξαγωγών αποτελεί, ωστόσο, όρο συστηματικής αύξησης της εθνικής αποταμίευσης.

Σύμφωνα με στοιχεία και εκτιμήσεις των Εκθέσεων του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδας (ΤτΕ), η «Καθαρή Διεθνής Επενδυτική Θέση» της Ελλάδας, ως ποσοστό του ΑΕΠ, χειροτερεύει συστηματικά έως και το έτος 2014: από το μείον 44% το έτος 2000, έφτασε στο μείον 98% το 2010 και στο μείον 124% ή, σε απόλυτους όρους, μείον 223 δισ. ευρώ το 2013. Το 2014 είναι μείον 222 δισ. ευρώ ή μείον 125,2%, και το 2015 εκτιμάται σε μείον 219 δισ. ευρώ ή μείον 124,8%, ήτοι εμφανίζει «οριακή» βελτίωση. Για το ίδιο έτος, το «Ακαθάριστο Εξωτερικό Χρέος» εκτιμάται στο 251% (238% το 2013 και 239% το 2014), το «Ακαθάριστο Εξωτερικό Χρέος της Γενικής Κυβέρνησης» στο 148,9% (148,5% το 2013 και 149,8% το 2014), και, τέλος, το «Καθαρό Εξωτερικό Χρέος» εκτιμάται στο 138% ή, σε απόλυτους όρους, 242 δισ. ευρώ (133% ή 240 δισ. ευρώ για το 2013 και 134% ή 237 δισ. ευρώ το 2014).[42]

9.5. Δομή της οικονομίας και διεθνές εμπόριο

Τις δεκαετίες που ακολούθησαν την είσοδο της Ελλάδας στην ΕΕ συρρικνώθηκε, από την μία πλευρά, ο τομέας παραγωγής «διεθνώς εμπορεύσιμων εμπορευμάτων» (δηλαδή, εμπορευμάτων για την διεθνή αγορά)-ο οποίος δεν μπόρεσε να επιβιώσει ως είχε στον διεθνή ανταγωνισμό-, και διογκώθηκε, από την άλλη πλευρά, ο τομέας παραγωγής «μη διεθνώς εμπορεύσιμων εμπορευμάτων» (δηλαδή, εμπορευμάτων μόνον για την εγχώρια αγορά).

Ειδικότερα: [43]

41 Βλ. Θεοδοσίου (2015).

42 Η «Καθαρή Διεθνής Επενδυτική Θέση» εκφράζει τις καθαρές υποχρεώσεις των κατοίκων της χώρας έναντι των μη κατοίκων. Το «Ακαθάριστο Εξωτερικό Χρέος» προκύπτει από την «Καθαρή Διεθνή Επενδυτική Θέση» με αφαίρεση των υποχρεώσεων σε μετοχές και χρηματοοικονομικά παράγωγα. Τέλος, το «Καθαρό Εξωτερικό Χρέος» προκύπτει από την «Καθαρή Διεθνή Επενδυτική Θέση» με αφαίρεση της καθαρής θέσης σε μετοχές προερχόμενες από άμεσες επενδύσεις και από επενδύσεις χαρτοφυλακίου, καθώς επίσης και της καθαρής θέσης σε παράγωγα, ειδικά τραβηκτικά δικαιώματα, χρυσό και μετοχές, τα οποία περιλαμβάνονται στα συναλλαγματικά διαθέσιμα.

43 Επίσης, βλέπε, μεταξύ άλλων, Παπάζογλου (2009, 2014), μελέτες που περιέχονται στον τόμο Οικονόμου *et al.* (2010), Economakis *et al.* (2014) και Κωνσταντακοπούλου (2015, κεφ. 2-3). Για ενδιαφέρουσες στατιστικές συσχετίσεις ανάμεσα στα εξωτερικά ισοζύγια της ελληνικής οικονομίας και σε εκείνα των υπολοίπων εθνικών οικονομιών της Ο.Ν.Ε., καθώς επίσης και εμπορικού ισοζυγίου (αγαθών και υπηρεσιών)-ποσοστού ανεργίας-

1. Η ελληνική οικονομία χαρακτηρίζεται από συγκριτικά χαμηλότερη παραγωγικότητα στον τομέα παραγωγής διεθνώς εμπορεύσιμων εμπορευμάτων, ενώ η παραγωγικότητά της είναι αντίστοιχη του ευρωπαϊκού μέσου όρου μόνον στον τομέα παραγωγής μη διεθνώς εμπορεύσιμων εμπορευμάτων (ιδίως, στους κλάδους των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, των κατασκευών και του εσωτερικού εμπορίου).

2. Η αύξηση του ελληνικού ΑΕΠ πριν το ξέσπασμα της κρίσης προερχόταν πρωτίστως από την ανάπτυξη του τομέα των μη διεθνώς εμπορεύσιμων εμπορευμάτων, ενώ οι κλάδοι του άλλου τομέα ήταν στάσιμοι (επί τρεις δεκαετίες) ή αναπτύσσονταν με αργούς ρυθμούς (όπως, για παράδειγμα, ο τουρισμός).

3. Η μεταβολή των σχέσεων ανάμεσα στους τομείς της ελληνικής οικονομίας λειτούργησε ανατροφοδοτικά στην περαιτέρω μείωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας και συνέβαλε, έτσι, στη δημιουργία εξωτερικών ελλειμμάτων και, μέσω *αυτών*, στη δημιουργία δημοσίων ελλειμμάτων («δίδυμα ελλείμματα»). [44] Επίσης, έχει απαλείψει εκ των προτέρων τις όποιες πιθανότητες επιτυχίας μίας πολιτικής «εσωτερικής υποτίμησης» (ιδίως, μάλιστα, όταν αυτή είναι «οριζόντιας» μορφής και, ταυτοχρόνως, λαμβάνει χώρα σε καθεστώς «μη-τέλειου ανταγωνισμού»).

4. Στις εισαγωγές σημειώνεται συνεχής άνοδος του μεριδίου των «προϊόντων υψηλής τεχνολογίας», ενώ για τις εξαγωγές ισχύει μάλλον το αντίθετο. Επίσης, η ελληνική οικονομία χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερα χαμηλό ποσοστό διεθνούς ενδοκλαδικού/ ενδοεμπορευματικού εμπορίου ως προς τα υπόλοιπα μέλη της Ευρωζώνης, πράγμα που έχει αρνητική σημασία, διότι η ανάπτυξη του ενδοεμπορευματικού εμπορίου:

   (i) σχετίζεται με την ύπαρξη «εσωτερικών οικονομιών κλίμακας» και όχι με τα «συγκριτικά πλεονεκτήματα κόστους», όπως συμβαίνει γενικά με το διακλαδικό/ διαεμπορευματικό εμπόριο,

   (ii) αφορά, κατά κανόνα, στα σύνθετα βιομηχανικά αγαθά και εντάσεως υψηλής τεχνολογίας και εξειδικευμένης εργασίας εμπορεύματα, και, έτσι,

   (iii) αντιστοιχεί σε οικονομίες με υψηλό τεχνολογικό επίπεδο.

Τέλος, επειδή συχνά ακούγονται διάφορες «θεωρίες αποβιομηχάνισης», είναι σκόπιμο να αναφερθεί η διεξοδική μελέτη των Felipe *et al.*, η οποία εξετάζει 5107 εμπορεύματα και 124 εθνικές οικονομίες κατά την περίοδο 2001-2007. [45] Η μελέτη συμπεραίνει ότι:

1. Τα περισσότερο σύνθετα εμπορεύματα παράγονται στους κλάδους των μηχανών, χημικών και μετάλλων, ενώ τα λιγότερο σύνθετα παράγονται στους κλάδους των πρώτων υλών, ξυλείας, κλωστοϋφαντουργίας και αγροτικών προϊόντων.

2. Οι τέσσερις – αντιστοίχως – περισσότερο σύνθετες εθνικές οικονομίες του διεθνούς συστήματος είναι: Ιαπωνία, Γερμανία, Σουηδία και Ελβετία, ενώ οι λιγότερο σύνθετες είναι: Καμπότζη, Παπούα Νέα Γουινέα, Νιγηρία και Αϊτή. Από τις πρώτες είκοσι περισσότερο σύνθετες οικονομίες (όπου στις δύο τελευταίες θέσεις βρίσκονται η Σιγκαπούρη και το Ισραήλ), οι δεκατρείς ανήκουν στην ΕΕ και οι δεκαέξι στη «Δύση». Από τις πρώτες δέκα, οι οκτώ ανήκουν στην ΕΕ και οι εννέα στη «Δύση». Η Ελλάδα βρίσκεται στην 51η θέση, μεταξύ Ινδίας-Κίνας και Πορτογαλίας-Ουρουγουάης, ενώ η Βουλγαρία βρίσκεται στην 47η θέση και η Βενεζουέλα στην 43η θέση.

ρυθμού μεγέθυνσης (περίοδος 1981-2011) και εμπορικού ισοζυγίου-πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας (περίοδος 1994-2011) της ελληνικής οικονομίας, βλέπε Βαβούρας (2013, κεφ. 9 και 13).

44 Βλ. Aliber (2010, 2011) και Μαριόλης (2011, Δοκίμιο 9).

45 Βλ. Felipe *et al.* (2012).

3. Οι κύριοι εξαγωγείς των περισσότερο σύνθετων εμπορευμάτων είναι οικονομίες υψηλού εισοδήματος. Το αντίθετο ισχύει για εξαγωγείς των λιγότερο σύνθετων εμπορευμάτων.

4. Το μερίδιο των περισσότερο σύνθετων εμπορευμάτων στις εξαγωγές μίας εθνικής οικονομίας σχετίζεται ευθέως με το ύψος του εισοδήματός της. Το μερίδιο των λιγότερο σύνθετων εμπορευμάτων συνδέεται αντιστρόφως με το ύψος του εισοδήματός της.

9.6. Αναπτυξιακό αδιέξοδο

Κάθε εθνική οικονομία διέπεται από την ακόλουθη διαδικασία «κυκλικής θετικής ανάδρασης»: Η αύξηση του εγχωρίου προϊόντος συνεπάγεται την αύξηση της παραγωγικότητας, επειδή ενεργοποιούνται αύξουσες αποδόσεις κλίμακας («Νόμος του Verdoorn»). Η αύξηση της παραγωγικότητας, με τη σειρά της, συνεπάγεται την αύξηση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της οικονομίας. Έτσι, ακολουθεί αύξηση των εξαγωγών, η οποία επιφέρει επιπλέον αύξηση του εγχωρίου προϊόντος μέσω, τουλάχιστον, τόνωσης της ζήτησης.

Από την άλλη πλευρά, οι «Νόμοι Μεγέθυνσης-Εκβιομηχάνισης του Kaldor» υποστηρίζουν ότι, για μια εθνική οικονομία, οι ποσοστιαίοι ρυθμοί μεταβολής τόσο της παραγωγής όλων των μη βιομηχανικών τομέων όσο και των παραγωγικοτήτων όλων των τομέων σχετίζονται σημαντικά και θετικά με τον ποσοστιαίο ρυθμό μεταβολής της παραγωγής του βιομηχανικού τομέα της. [46]

Τέλος, οι οικονομίες του ευρωπαϊκού «Νότου», γενικά, και η ελληνική οικονομία, ειδικότερα, είναι εξειδικευμένες σε εμπορεύματα χαμηλής εισοδηματικής ελαστικότητας ζήτησης, δηλαδή στα «παραδοσιακά ή εντάσεως φυσικών πρώτων υλών, χαμηλής/μέσης τεχνολογίας και ανειδίκευτης εργασίας» εμπορεύματα. Ως ποσοστά του αλλοδαπού και του ημεδαπού εισοδήματος, οι αλλοδαπές και οι ημεδαπές δαπάνες για αυτά τα εμπορεύματα μάλλον κατέρχονται, παρά ανέρχονται, καθώς τα αντίστοιχα εισοδήματα ανέρχονται («καμπύλη Engel»). Πρόκειται, λοιπόν, για εμπορεύματα, των οποίων το ειδικό βάρος απομειώνεται καθώς οι οικονομίες αναπτύσσονται.

Στη βάση αυτή είναι πιθανό να έχει δημιουργηθεί ένας φαύλος κύκλος σωρευτικής αιτιότητας για τον ευρωπαϊκό Νότο, και αντιστοίχως ένας ενάρετος κύκλος για τον ευρωπαϊκό Βορρά. Χωρίς εξωτερικό δανεισμό, ο Νότος μπορεί να μεγεθυνθεί μόνον με συγκριτικά χαμηλούς ρυθμούς, πράγμα που έχει αρνητικό αντίκτυπο στην παραγωγικότητά του και, άρα, στη διεθνή ανταγωνιστικότητά του, και αυτό, με τη σειρά του, τον ωθεί εκ νέου στο ήδη διαμορφωμένο πρότυπο διεθνούς εξειδίκευσης. [47]

Ειδικότερα, έχει εκτιμηθεί ότι, άνευ εξωτερικού δανεισμού και εντός της Ευρωζώνης, η ελληνική οικονομία δεν μπορεί να μεγεθυνθεί με ρυθμό υψηλότερο από το 60% του μέσου ρυθμού μεγέθυνσης του συνόλου των εμπορικών εταίρων της. [48] Αυτό σημαίνει ότι για να υπερβεί ο ρυθμός μεγέθυνσης της – εντός Ευρωζώνης – ελληνικής οικονομίας το προαναφερθέν κρίσιμο, για την μείωση της ανεργίας, όριο του 2%, θα πρέπει ο μέσος ρυθμός μεγέθυνσης των εμπορικών εταίρων της να υπερβεί το 3.3%, ενώ για να αγγίξει ο ρυθμός μεγέθυνσης της ελληνικής οικονομίας το 5.4%, θα πρέπει ο μέσος ρυθμός μεγέθυνσης των εμπορικών εταίρων της να βρίσκεται στο 9%.

46 Για τον παλιότερο και τον νεότερο έλεγχο ισχύος αυτών των νόμων για την ελληνική οικονομία (1960-2007), βλέπε Drakopoulos and Theodosiou (1991) και Katrakilidis *et al.* (2013), αντιστοίχως.

47 Βλέπε και την πρόσφατη εμπειρική μελέτη των Simonazi *et al.* (2013).

48 Βλ. Μαριόλης (2016α, Δοκίμιο 24).

Κατά την περίοδο 2001-2008, ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεγέθυνσης τόσο της ελληνικής όσο και της παγκόσμιας οικονομίας ήταν, περίπου, 4%. Βάσει του συντελεστή 60%, έπεται ότι, χωρίς εξωτερικό δανεισμό, ο ρυθμός μεγέθυνσης της ελληνικής οικονομίας θα ήταν 2.4%. Δηλαδή, το 40% (= (4% – 2.4%)/4%) του πραγματοποιημένου ρυθμού μεγέθυνσής της προέκυψε από τον εξωτερικό δανεισμό. Για το έτος 2016, οι τρέχουσες προβλέψεις της Παγκόσμιας Τράπεζας για ρυθμούς μεγέθυνσης είναι: 2.4% για την παγκόσμια οικονομία, 1.7% για τις ανεπτυγμένες οικονομίες, 1.6% για την Ευρωζώνη και 3.5% για τις αναπτυσσόμενες οικονομίες. Συνεπώς, ακόμα και εάν παραβλέψουμε άλλους ανασταλτικούς παράγοντες, οι αναπτυξιακές προοπτικές της ελληνικής οικονομίας κάθε άλλο παρά είναι ενθαρρυντικές.

9.7. Τραπεζικό σύστημα

Δεδομένης της συνολικής εικόνας της εθνικής οικονομίας, αλλά και της διαχρονικής εξέλιξης των εθνικών καθαρών αποταμιεύσεων, των καθαρών επενδύσεων και των ελλειμμάτων τρεχουσών συναλλαγών, το συμπέρασμα προκύπτει αβίαστα για το ελληνικό τραπεζικό σύστημα. Το τραπεζικό σύστημα ουσιαστικά είναι ένας διαμεσολαβητικός μηχανισμός χρηματοδότησης των ιδιωτικών επενδύσεων και των δημοσίων ελλειμμάτων, μέσω των εθνικών ιδιωτικών αποταμιεύσεων, αλλά και του εξωτερικού δανεισμού. Σε μια οικονομία, όπως η ελληνική, το τραπεζικό σύστημα αναπόφευκτα θα βρίσκεται σε καθεστώς δυναμικής αστάθειας, η οποία θα μετατρέπεται σε κατάρρευση όταν εκδηλωθεί δημοσιονομική κρίση και, εν συνεχεία, ανακοπεί η ροή του εξωτερικού δανεισμού.

Σύμφωνα με στοιχεία και εκτιμήσεις της Τράπεζας της Ελλάδας και της Ελληνικής Ένωσης Τραπεζών (2013), οι τραπεζικές καταθέσεις (ημεδαπών νοικοκυριών και επιχειρήσεων) ακολούθησαν έντονα πτωτική τάση κατά την περίοδο Δεκέμβριος 2009-Ιούνιος 2012, από τα 237,8 δισ. ευρώ στα 150,6 δισ. ευρώ (30 δισ. άμεση εκροή καταθέσεων στην αλλοδαπή, 40 δισ. διαρροή μέσω των ελλειμμάτων του εξωτερικού τομέα, και 17 δισ. «αποθησαυρισμός» στην ημεδαπή και παράνομη εκροή προς την αλλοδαπή). Οι καταθέσεις σταθεροποιήθηκαν στην περιοχή των 160-164 δισ. ευρώ κατά την περίοδο 2013-2014. Τέλος, μειώθηκαν εκ νέου κατά την περίοδο Ιανουάριος 2015-Μάιος 2016, από τα 148 δισ. ευρώ στα 121,7 δισ. ευρώ.

Αναπόφευκτα, κατά την περίοδο 2008-2011, ο λόγος των δανείων προς τις καταθέσεις των εμπορικών τραπεζών αυξήθηκε κατά πάνω από 40%, ήτοι από 92% σε 130%. Παράλληλα, η συμβολή των καταθέσεων του ημεδαπού ιδιωτικού τομέα στην συνολική ρευστότητα του τραπεζικού συστήματος μειώθηκε από 76% σε 49%. Η κατάρρευση της ρευστότητας των ελληνικών τραπεζών επέφερε εκτεταμένη αύξηση της χρηματοδότησής τους από την ΕΚΤ και τον «Έκτακτο Μηχανισμό Ρευστότητας (ELA)»: 4 δισ. ευρώ τον Ιανουάριο του 2008 έναντι 130 δισ. ευρώ τον Δεκέμβριο του 2011. Από τότε το ύψος της χρηματοδότησης από το Ευρωσύστημα κινήθηκε αντιστρόφως, σε γενικές γραμμές, ως προς την διαχρονική πορεία των καταθέσεων.[49]

Έπειτα, λοιπόν, από μία κάμψη, κατά την περίοδο Σεπτεμβρίου 2011-Νοεμβρίου 2012, το μέσο διαφορικό επιτόκιο χορηγήσεων – καταθέσεων ακολούθησε ανοδική τροχιά, η οποία ανάγεται στην αισθητά πιο γρήγορη μείωση του μέσου επιτοκίου καταθέσεων. [50] Τον Φεβρουάριο του 2016, το μέσο διαφορικό επιτόκιο βρίσκεται στο 4,42% (= 4,91% – 0,49%). Πιο συγκεκριμένα, το μέσο επιτόκιο των καταναλωτικών δανείων χωρίς καθορισμένη διάρκεια είναι 14,66%. Για επιχειρηματικά δάνεια χωρίς συγκεκριμένη διάρκεια το μέσο επιτόκιο είναι 6,05%. Για δάνεια συγκεκριμένης διάρκειας και κυμαινόμενου επιτοκίου είναι 4,97%, ενώ των επαγγελματικών δανείων είναι 7,44%. Τα επίπεδα αυτά δεν ανταποκρίνονται ούτε στις αναπτυξιακές προοπτικές της ελληνικής οικονομίας ούτε στην ανάγκη αύξησης της ενεργού

49 Για την ανάλυση της συγκυρίας, βλέπε Lapavitsas *et al.* (2011, ch. 4).
50 Αναλυτικά, βλέπε Γεωργικόπουλος (2016, σσ. 67-69).

ζήτησης.

Τέλος, κατά την περίοδο 2008-2015 έλαβε χώρα, ως αναμενόταν, σημαντική συγκεντροποίηση του τραπεζικού συστήματος: το σύνολο των πιστωτικών ιδρυμάτων μειώθηκε από 66 σε 40, οι εμπορικές τράπεζες από 19 σε 8, και οι εγχώριες εμπορικές τράπεζες από 11 σε 7, στις 4 μεγαλύτερες εκ των οποίων (στις λεγόμενες συστημικές) αντιστοιχεί το 98,6% του συνολικού ενεργητικού των εμπορικών τραπεζών. Μετά την 3η, εσπευσμένη και ιδιάζουσα (υπό τους όρους του νέου Μνημονίου), ανακεφαλαιοποίηση των τραπεζών (Νοέμβριος 2015), η χρηματιστηριακή τους αξία υποχώρησε από τα 34 δισ. ευρώ (στα μέσα του 2014) στα 1 δισ. ευρώ, και το Δημόσιο απώλεσε, ουσιαστικά, ό,τι είχε συνεισφέρει στις προηγούμενες ανακεφαλαιοποιήσεις, ενώ η συμμετοχή του στο νέο μετοχικό κεφάλαιό τους συρρικνώθηκε δραματικά: 2,7% στην Eurobank (από 35%), 11% στην Alpha Bank (από 66%), 26% στην Τράπεζα Πειραιώς (από 67%) και 35% στην Εθνική Τράπεζα (από 57%), ήτοι η πλειοψηφία των μετοχών πέρασε σε διεθνή ιδιωτικά χέρια.

Κεφάλαιο 10. Οι διαρροές της ελληνικής οικονομίας στον εξωτερικό τομέα

Όσο περισσότερο η αναπαραγωγή μιας εθνικής οικονομίας είναι εξαρτημένη από τον υπόλοιπο κόσμο, τόσο περισσότερο μια αύξηση της συνολικής ζήτησης -είτε εγχώριας, είτε από το εξωτερικό- για τα εμπορεύματα που αυτή παράγει, διαρρέει προς τις υπόλοιπες εθνικές οικονομίες. Το αποτέλεσμα της διαρροής είναι ότι η αύξηση της ζήτησης δεν μετατρέπεται πλήρως σε αύξηση της εγχώριας παραγωγής και, άρα, του εισοδήματος. Δεν αποκλείεται μάλιστα να υπάρξουν και περιπτώσεις μείωσης της εγχώριας παραγωγής, αν η διαρροή είναι μεγάλη.

Ο προσδιορισμός των εμπορευματικών διαρροών («*leakages*») στον εξωτερικό τομέα της ελληνικής οικονομίας έχει μεγάλη σημασία, πρώτον, για την πληρέστερη ανάλυση της κατάρρευσης της οικονομίας μετά το 2010 και, δεύτερον και σημαντικότερο, για την ανάλυση των επιπτώσεων μιας εναλλακτικής πολιτικής εκτός ΟΝΕ, η οποία θα στηρίζεται στην τόνωση της ζήτησης.

Στο μέρος αυτό της μελέτης παρατίθενται τα χαρακτηριστικά των διαρροών της ελληνικής οικονομίας, για το έτος 2010. [51] Για την αναλυτική ανάδειξή τους χρησιμοποιήθηκε ο Πίνακας Προσφοράς και Χρήσεων (Supply and Use Table – SUT) καθώς και ένα σύστημα δώδεκα αριθμητικών δεικτών για κάθε ένα από τα εξήντα τρία (63) εμπορεύματα του συστήματος, όπως εξηγείται στο Παράρτημα Ι.

Από τα πενήντα δύο (52) διεθνώς εμπορεύσιμα εμπορεύματα της ελληνικής οικονομίας, είκοσι τρία εμπορεύματα (ή 23/52 = 44%) εμφανίζουν «αποκαλυπτόμενο συγκριτικό πλεονέκτημα» («revealed comparative advantage»): δύο εμπορεύματα του Πρωτογενή τομέα, τρία του τομέα της Βιομηχανίας και δεκαοκτώ του τομέα των Υπηρεσιών (δύο εκ των οποίων υπάγονται στον Δημόσιο τομέα). Όλα είναι θετικής ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας, σε υλικούς όρους.

Ένδεκα εξ αυτών εμφανίζουν ελλειμματικά εμπορικά ισοζύγια, ο μέσος δείκτης των οποίων είναι, ωστόσο, αισθητά μικρότερος από τον αντίστοιχο μέσο δείκτη εμπορικού ισοζυγίου του συστήματος και, ταυτοχρόνως, χαρακτηρίζονται από χαμηλούς δείκτες αποκαλυπτόμενου συγκριτικού πλεονεκτήματος, με την σχετική εξαίρεση των εμπορευμάτων «Προϊόντα φυτικής και ζωικής παραγωγής, θήρας και συναφών δραστηριοτήτων» (εμπόρευμα 1) και «Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου» (εμπόρευμα 10). Παρατηρείται, ωστόσο, ότι αυτά τα εμπορεύματα, δηλαδή αποκαλυπτόμενου συγκριτικού πλεονεκτήματος και, ταυτοχρόνως, ελλειμματικού εμπορικού ισοζυγίου, εμφανίζουν υψηλό δείκτη ενδοεμπορευματικού εμπορίου, γεγονός που δεν αποκλείεται να υποδηλώνει ότι πρόκειται για κατηγορία εμπορευμάτων διακριτής ποιότητας, η οποία θα μπορούσε να αποτελέσει πηγή ωφελειών για την ελληνική οικονομία.

Από τα εμπορεύματα που εμφανίζουν αποκαλυπτόμενο συγκριτικό *μειονέκτημα*, ένα είναι του Πρωτογενή τομέα, δεκαεννέα της Βιομηχανίας και εννέα των Υπηρεσιών. Το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου τους είναι αισθητά μεγαλύτερο από τον μέσο όρο του συστήματος (κατά 132%, σύμφωνα με τους σχετικούς δείκτες) και ο δείκτης ενδοεμπορευματικού εμπορίου τους είναι αρκετά χαμηλότερος από τον μέσο όρο του συστήματος (κατά 30%). Τέλος, δεν βρέθηκε εμπόρευμα, το οποίο να εμφανίζει αποκαλυπτόμενο συγκριτικό μειονέκτημα και, ταυτοχρόνως, πλεονασματικό εμπορικό ισοζύγιο.

Στον Πίνακα 1 απεικονίζεται η κατηγοριοποίηση των διεθνώς εμπορεύσιμων εμπορευμάτων της ελληνικής οικονομίας βάσει συγκριτικού πλεονεκτήματος/μειονεκτήματος και πλεονασματικού/ελλειμματικού εμπορικού ισοζυγίου («product mapping scheme»). [52] Η

51 Για την πλήρη ανάλυση βλέπε Μαριόλης (2016β, Mariolis, 2016)

52 Βλ. Widodo (2008).

εξέταση των ευρημάτων δείχνει ότι αξιοσημείωτα υψηλό δείκτη ενδοεμπορευματικού εμπορίου εμφανίζουν, πλην των εμπορευμάτων της Κατηγορίας ΙΙ, τα ακόλουθα τέσσερα εμπορεύματα της Κατηγορίας Ι: 15 («Βασικά μέταλλα»), 31 («Υπηρεσίες χερσαίων μεταφορών και μεταφορών μέσω αγωγών»), 33 («Υπηρεσίες αεροπορικών μεταφορών») και 48 («Υπηρεσίες διαφήμισης και έρευνας αγοράς»). Τέλος, αναφέρεται ότι, στις έως σήμερα διαθέσιμες εμπειρικές μελέτες αυτού του είδους, για διάφορες εθνικές οικονομίες και χρονικές περιόδους, οι Κατηγορίες ΙΙ και ΙΙΙ ανιχνεύονται ως σχετικά μικρότερου πλήθους εμπορευμάτων και τείνουν να θεωρούνται μεταβατικού χαρακτήρα, με τα περισσότερα εμπορεύματα να συσσωρεύονται, συνήθως, στις Κατηγορίες Ι και ΙV.

Πίνακας 1. Κατηγοριοποίηση των διεθνώς εμπορεύσιμων εμπορευμάτων της ελληνικής οικονομίας βάσει αποκαλυπτόμενου συγκριτικού πλεονεκτήματος/μειονεκτήματος και πλεονασματικού/ελλειμματικού εμπορικού ισοζυγίου

Κατηγορία Ι ***ΑΣΠ* και *ΠΕΙ***	**Κατηγορία ΙΙ** ***ΑΣΠ* και *ΕΕΙ***
Εμπορεύματα 3, 15, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 48, 55, 56 [Πλήθος = 12]	Εμπορεύματα 1, 10, 35, 39, 40, 45, 46, 47, 49, 53, 61 [Πλήθος = 11]
Κατηγορία ΙΙΙ ***ΑΣΜ* και ΠΕΙ**	**Κατηγορία ΙV** ***ΑΣΜ* και *ΕΕΙ***
Εμπορεύματα [Πλήθος = 0]	Εμπορεύματα 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 26, 34, 37, 38, 41, 42, 50, 58, 59, 62 [Πλήθος = 29]

Σημειώσεις: (i). Το σύμβολο «ΑΣΠ (ΑΣΜ)» δηλώνει «αποκαλυπτόμενο συγκριτικό πλεονέκτημα (μειονέκτημα)». (ii). το σύμβολο «ΠΕΙ (ΕΕΙ)» δηλώνει «πλεονασματικό (ελλειμματικό) εμπορικό ισοζύγιο». (iii). Τα εμπορεύματα δηλώνονται με αριθμούς, οι οποίοι αντιστοιχούν σε εκείνους του Παραρτήματος Ι.

Αποδεικνύεται, περαιτέρω, ότι η ελληνική οικονομία είναι ισχυρά εξαρτημένη από τις εισαγωγές μεγάλου τμήματος *βιομηχανικών*, ιδίως, εμπορευμάτων, τόσο σε συνολικούς όρους όσο και σε όρους αθροίσματος ενδιάμεσης ανάλωσης και ακαθάριστου σχηματισμού κεφαλαίου, δηλαδή μέσων παραγωγής. Η εξάρτησή της αντανακλάται στην αρνητικότητα της συνολικής καθαρής αποταμίευσης της Ελλάδας. Ταυτόχρονα, περιορίζει τις δυνατότητες μεγέθυνσης *μέσω* πολιτικών τόνωσης της ενεργού ζητήσεως, ανεξαρτήτως του πόσο καλά σχεδιασμένες και επιτυχημένες είναι αυτές.

Ειδικότερα, ο τομέας της Βιομηχανίας συνιστά τον «αδύναμο κρίκο» της οικονομίας, και αυτό όχι μόνον λόγω της χαμηλής συμμετοχής του στη συνολική ακαθάριστη προστιθέμενη αξία της οικονομίας, σε σχέση με τον τομέα των Υπηρεσιών (17.9% της Βιομηχανίας έναντι 79.7% των Υπηρεσιών) ή/και του ελλείμματος εξαγωγών-εισαγωγών, αλλά από κάθε άποψη.

Τα *ιδιαίτερα* γνωρίσματα του τομέα της Βιομηχανίας (σε μέσους όρους των δεικτών των εμπορευμάτων του) έχουν ως εξής:

- Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του (σε υλικούς όρους) είναι αρνητική. Εκείνες του Πρωτογενούς τομέα και των Υπηρεσιών είναι θετικές.

- Οι ακαθάριστες αποταμιεύσεις του (σε υλικούς όρους) είναι σημαντικά αρνητικές. Εκείνες του Πρωτογενούς τομέα είναι θετικές, ενώ εκείνες των Υπηρεσιών είναι αρνητικές, αλλά καθίστανται θετικές εάν παραβλέψουμε το εμπόρευμα 34 («Υπηρεσίες αποθήκευσης και

υποστήριξης των μεταφορών»), το οποίο χαρακτηρίζεται από εξαιρετικά υψηλή, για τα δεδομένα αυτού του τομέα, αρνητικότητα αποταμιεύσεων.

- Εμφανίζει αποκαλυπτόμενο συγκριτικό μειονέκτημα (οι άλλοι δύο τομείς εμφανίζουν αποκαλυπτόμενο συγκριτικό πλεονέκτημα).

- Ο δείκτης ενδοεμπορευματικού εμπορίου του, είναι μικρότερος από εκείνον της οικονομίας συνολικά κατά 19%. Οι δείκτες των άλλων δύο τομέων είναι μεγαλύτεροι κατά 19% και 14%, αντιστοίχως.

- Ο δείκτης αυτάρκειάς του, είναι σημαντικά μικρότερος από εκείνον της συνολικής οικονομίας. Συγκεκριμένα, ο δείκτης της Βιομηχανίας είναι μικρότερος κατά 47%, ο δείκτης του Πρωτογενούς τομέα είναι μικρότερος κατά 14%, ενώ εκείνος των Υπηρεσιών είναι μεγαλύτερος κατά 33%. Ωστόσο, ο εν λόγω δείκτης του Πρωτογενούς τομέα καθίσταται μεγαλύτερος από εκείνον του συστήματος (όπως και από εκείνον των Υπηρεσιών), όταν παραβλέψουμε το εμπόρευμα 32 («Υπηρεσίες πλωτών μεταφορών») των Υπηρεσιών, το οποίο εμφανίζει εξαιρετικά υψηλή τιμή για αυτόν το δείκτη.

- Ο δείκτης συνολικής εξάρτησής του από εισαγωγές είναι μεγαλύτερος από εκείνον της συνολικής οικονομίας κατά 107%. Ο δείκτης του Πρωτογενούς τομέα είναι μικρότερος κατά 65%, ενώ των Υπηρεσιών κατά 68%.

- Ο δείκτης εξάρτησης των μέσων παραγωγής του από εισαγωγές είναι μεγαλύτερος του 100%. Αυτό συνεπάγεται ότι, με – υποθετικά – αμετάβλητες την συνολική τελική καταναλωτική δαπάνη και τις εξαγωγές της οικονομίας σε βιομηχανικά εμπορεύματα, μία αύξηση της δαπάνης της οικονομίας για ενδιάμεση ανάλωση και ακαθάριστο σχηματισμό κεφαλαίου σε βιομηχανικά εμπορεύματα, οδηγεί σε *μείωση* της ακαθάριστης εγχώριας παραγωγής βιομηχανικών εμπορευμάτων. Οι δείκτες των άλλων δύο τομέων είναι σημαντικά μικρότεροι του 100%.

Στον Πίνακα 2 παρατίθενται οι μέσες τιμές των δεικτών ενδοεμπορευματικού εμπορίου (ΔΕΝΕ), αυτάρκειας (ΔΑ), συνολικής εξάρτησης από εισαγωγές (ΔΣΕ) και εξάρτησης των μέσων παραγωγής από εισαγωγές (ΔΕΜΠ) για τους τρεις βασικούς τομείς και την συνολική οικονομία (ΣΟ).

Πίνακας 2. Οι δείκτες (%) ενδοεμπορευματικού εμπορίου, αυτάρκειας και εξάρτησης για τους τρεις βασικούς τομείς και την συνολική οικονομία

	ΔΕΝΕ	**ΔΑ**	**ΔΣΕ**	**ΔΕΜΠ**
Πρωτογενής	58.4	103.6	13.7	33.6
Βιομηχανία	39.8	63.8	46.8	114.9
Υπηρεσίες	56.2	160.5 (96.9)	7.2	11.8
ΣΟ	49.2	121.0 (84.4)	22.6	52.8

Σημείωση: Οι εντός παρενθέσεως τιμές προκύπτουν μετά την αφαίρεση του εμπορεύματος 32 («Υπηρεσίες πλωτών μεταφορών»), το οποίο εμφανίζει εξαιρετική υψηλή τιμή ΔΑ, ήτοι 2385%.

Δέκα εμπορεύματα της Βιομηχανίας και ένα των Υπηρεσιών εμφανίζουν ιδιαίτερα κακές τιμές για όλους τους δείκτες και, έτσι, συνιστούν τις *κύριες διαρροές*, ή «μαύρες τρύπες», στον εξωτερικό τομέα της ελληνικής οικονομίας. Παρατίθενται τον Πίνακα 3 μαζί με,

αντιπροσωπευτικά, τις τιμές των ΔΕΝΕ, ΔΑ, ΔΣΕ, ΔΕΜΠ: μόνον δύο από αυτά, δηλαδή τα εμπορεύματα 4 («Προϊόντα εξορυκτικής και λατομικής δραστηριότητας») και 34 («Υπηρεσίες αποθήκευσης και υποστήριξης των μεταφορών») εμφανίζουν ΔΕΠΜ μικρότερο του 100%. Επίσης, σε χρηματικούς όρους, οι εισαγωγές σε αυτά τα εμπορεύματα αποτελούν το 667% των εξαγωγών τους και το 66% των συνολικών εισαγωγών της οικονομίας, ενώ οι εξαγωγές τους αποτελούν μόλις το 18% των συνολικών εξαγωγών αυτής. Τέλος, όλα αυτά τα εμπορεύματα υπάγονται στην Κατηγορία IV του Πίνακα 1 και, ειδικότερα, αποτελούν το 38% (= 11/29) αυτής. Έπεται, λοιπόν, ότι τουλάχιστον τα εννέα από αυτά τα έντεκα εμπορεύματα, δηλαδή εκείνα με ΔΕΜΠ μεγαλύτερο του 100%, θα έπρεπε να αποτελέσουν άμεσο στόχο βιομηχανικής πολιτικής.[53]

Πίνακας 3. Οι κύριες εμπορευματικές διαρροές στον εξωτερικό τομέα της ελληνικής οικονομίας και οι δείκτες τους

Α/Α	Εμπόρευμα	ΔΕΝΕ	ΔΑ	ΔΣΕ	ΔΕΜΠ
4	Προϊόντα εξορυκτικής και λατομικής δραστηριότητας	3.9	14.1	87.7	87.7
5	Τρόφιμα, ποτά και προϊόντα καπνού	47.4	82.7	25.1	125.8
6	Κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα, είδη ένδυσης, γουναρικά και είδη δέρματος	37.5	44.9	71.7	1071.1
11	Χημικές ουσίες και προϊόντα	32.5	36.5	78.8	127.1
12	Βασικά φαρμακευτικά προϊόντα και σκευάσματα	30.5	35.0	79.3	247.3
17	Ηλεκτρονικοί υπολογιστές, ηλεκτρονικά και οπτικά προϊόντα	0	5.6	94.4	108.2
18	Ηλεκτρολογικός εξοπλισμός	68.0	62.2	78.0	113.0
20	Μηχανοκίνητα οχήματα, ρυμουλκούμενα και ημιρυμουλκούμενα	4.0	15.1	86.7	193.2
21	Λοιπός εξοπλισμός μεταφορών	27.1	6.9	110.5	124.1
22	Έπιπλα και προϊόντα λοιπών μεταποιητικών δραστηριοτήτων	14.7	46.3	58.3	107.5
34	Υπηρεσίες αποθήκευσης και υποστήριξης των μεταφορών	22.0	34.0	75.3	79.0

Με την «οριακή» εξαίρεση του εμπορεύματος 15 («Βασικά μέταλλα»), όλα τα υπόλοιπα εμπορεύματα της Κατηγορίας I του Πίνακα 1, δηλαδή, ένα εμπόρευμα του Πρωτογενούς τομέα, ένα της Βιομηχανίας και εννέα των Υπηρεσιών, εμφανίζουν τιμές για τους ΔΑ (χωρίς το εμπόρευμα 32 – βλέπε Πίνακα 2), ΔΣΕ και ΔΕΜΠ, οι οποίες είναι καλύτερες από εκείνες του συνολικού συστήματος. Έτσι, αυτά τα έντεκα εμπορεύματα δύνανται να θεωρηθούν ως τα «εμπορεύματα-κλειδιά» του εξωτερικού τομέα της ελληνικής οικονομίας (παρατίθενται στον Πίνακα 4 μαζί με τις τιμές των προαναφερθέντων τεσσάρων δεικτών). Σε χρηματικούς όρους, οι εισαγωγές σε αυτά τα εμπορεύματα αποτελούν το 5% των εξαγωγών τους και το 1.5% των συνολικών εισαγωγών της οικονομίας, ενώ οι εξαγωγές τους ανέρχονται στο 54% των συνολικών εξαγωγών αυτής.[54]

Πίνακας 4. Τα εμπορεύματα-κλειδιά του εξωτερικού τομέα της ελληνικής οικονομίας

53 Για βασικά διλήμματα, με τα οποία θα ερχόταν – αναπόφευκτα – αντιμέτωπη μία τέτοια πολιτική, βλέπε Μαριόλης (2016β).

54 Περιλαμβανομένου του εμπορεύματος 15, αυτά τα ποσοστά γίνονται: 13%, 4% και 59%, αντιστοίχως. Οι τιμές των τεσσάρων δεικτών του Πίνακα 4 για αυτό το εμπόρευμα είναι: 96.1%, 103.4%, 41.4% και 41.4%.

και οι δείκτες τους

Α/Α	Εμπόρευμα	ΔΕΝΕ	ΔΑ	ΔΣΕ	ΔΕΜΠ
3	Προϊόντα αλιείας και υδατοκαλλιέργειας	43.7	125.4	9.8	26.5
27	Κατασκευές	66.5	101.1	1.1	1.2
28	Υπηρεσίες χονδρικού και λιανικού εμπορίου και υπηρεσίες επισκευής μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών	0	107.1	0	0
29	Υπηρεσίες χονδρικού εμπορίου εκτός των μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών	0	110.5	0	0
30	Υπηρεσίες λιανικού εμπορίου εκτός των μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών	0	110.4	0	0
31	Υπηρεσίες χερσαίων μεταφορών και μεταφορών μέσω αγωγών	88.5	100.6	2.2	8.0
32	Υπηρεσίες πλωτών μεταφορών	0.9	2385.0	10.1	19.3
33	Υπηρεσίες αεροπορικών μεταφορών	83.8	105.2	13.5	34.6
48	Υπηρεσίες διαφήμισης και έρευνας αγοράς	94.4	100.5	3.9	3.9
55	Υπηρεσίες εκπαίδευσης	73.0	100.1	0.1	6.0
56	Υπηρεσίες ανθρώπινης υγείας	73.0	100.1	0.2	7.8

Αναφέρεται, τέλος, ότι εκτός από τα εμπορεύματα της Κατηγορίας Ι, θετικές ακαθάριστες αποταμιεύσεις (σε υλικούς όρους) εμφανίζουν τα διεθνώς εμπορεύσιμα εμπορεύματα: 9 («Εκτυπώσεις και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων»), 19 («Μηχανήματα και είδη εξοπλισμού π.δ.κ.α.»), 37 («Εκδοτικές υπηρεσίες»), 38 («Υπηρεσίες παραγωγής κινηματογραφικών ταινιών»), 40 («Υπηρεσίες προγραμματισμού ηλεκτρονικών υπολογιστών, παροχής συμβουλών»), 45 («Νομικές και λογιστικές υπηρεσίες»), καθώς και τα μη διεθνώς εμπορεύσιμα εμπορεύματα: 23 («Υπηρεσίες επισκευής και εγκατάστασης μηχανημάτων και εξοπλισμού») και 44 («Υπηρεσίες διαχείρισης ακίνητης περιουσίας»).

Κεφάλαιο 11. Η αναγκαιότητα αλλαγής πορείας

Η ελληνική οικονομία έχει παρουσιάσει μια από τις βαθύτερες ιστορικά υφέσεις στα χρονικά της παγκόσμιας οικονομίας. Έχει δεχθεί ένα πραγματικό ιστορικό πλήγμα. Όπως είναι γνωστό, κάθε εθνική οικονομία αποτελείται από τρεις τομείς, τον Ιδιωτικό (επιχειρήσεις και νοικοκυριά), τον Δημόσιο και τον Εξωτερικό τομέα. Όταν, λοιπόν, βρίσκεται σε βαθιά ύφεση, πρέπει ένας, τουλάχιστον, τομέας να λειτουργήσει ως «ατμομηχανή», δηλαδή να καθοδηγήσει την τόνωση της συνολικής ζήτησης. Η τόνωση αυτή επιτυγχάνεται, στην γενική περίπτωση, μέσω δημοσιονομικών, νομισματικών, συναλλαγματικών, εισοδηματικών, εμπορικών (δασμολογικών και μη-δασμολογικών) και διαρθρωτικών πολιτικών.

Η Ελλάδα φυσικά ανήκει στην Ευρωζώνη, γεγονός το οποίο έχει επιφέρει τα εξής αποτελέσματα, από την πλευρά της άσκησης οικονομικής πολιτικής:

- Οι εθνικές αρχές δεν μπορούν να χρησιμοποιήσουν την νομισματική, συναλλαγματική και εμπορική πολιτική, πράγμα που συνεπάγεται σημαντικότατους περιορισμούς και στην άσκηση – οποιασδήποτε – βιομηχανικής πολιτικής.

- Η δημοσιονομική πολιτική περιορίζεται από τα «κριτήρια του Μάαστριχτ» και, γενικότερα, την «αρχιτεκτονική» της Ο.Ν.Ε.. Ο περιορισμός έγινε, ωστόσο, πιο ασφυκτικός μετά την εκδήλωση της κρίσης της Ευρωζώνης το 2010, που οδήγησε στη «Συνθήκη Δημοσιονομικής Σταθερότητας» το 2013.

- Η εισοδηματική πολιτική ασκείται μονομερώς, δηλαδή εις βάρος των μισθωτών, διότι πλέον μόνον οι μισθοί αποτελούν μεταβλητή ελέγχου για τις αρχές οικονομικής πολιτικής

Η πολιτική προσαρμογής της ελληνικής οικονομίας, μετά την εκδήλωση της κρίσης της Ευρωζώνης το 2010, ήταν μια προσπάθεια να αντιμετωπιστεί ένα πλέγμα τεραστίων προβλημάτων της ελληνικής οικονομίας, εκ των οποίων αυτό της διεθνούς ανταγωνιστικότητας κατέχει την κομβική θέση. Η πολιτική που επέβαλε η ΕΕ βασίστηκε σε:

- Αυστηρή συσταλτική δημοσιονομική πολιτική.

- Μονομερή, εις βάρος των μισθωτών, εισοδηματική πολιτική.

- Αποδιάρθρωση της αγοράς εργασίας και του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης, η οποία αποκαλείται «διαρθρωτική πολιτική ή μεταρρύθμιση».

Η πολιτική αυτή επέβλεπε στην σταθεροποίηση του δημοσιονομικού και του εξωτερικού ελλείμματος μέσω της βαθιάς απομείωσης της συνολικής ζήτησης, καθώς και στην περαιτέρω προώθηση της νεοφιλελεύθερης αποδιάρθρωσης των αγορών και του κοινωνικού κράτους. Το πρώτο σκέλος επιβλήθηκε από την πίεση της κρίσης, ενώ το δεύτερο σκέλος βασίστηκε σε μία θεώρηση της κρίσης ως ευκαιρίας για αλλαγή των βασικών οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων στη χώρα, υπέρ του κεφαλαίου και κατά της εργασίας. Αυτή η πολιτική δεν μπορούσε παρά να οδηγήσει και όντως οδήγησε σε:

- Βαθύτατη ύφεση.

- Εκτόξευση της ανεργίας.

- Νέο δανεισμό για την εξυπηρέτηση παλαιότερου δανεισμού.

- Εκποιήσεις και υποθηκεύσεις δημοσίων και ιδιωτικών περιουσιακών στοιχείων.

- Υπερδιόγκωση του ποσοστού των μη εξυπηρετούμενων τραπεζικών δανείων (ιδιωτών και επιχειρήσεων) στα συνολικά τραπεζικά δάνεια.

- Ταχεία μείωση των εισαγωγών ως αποτέλεσμα της συρρίκνωσης του όλου συστήματος.

Κατά συνέπεια, μετά από έξι χρόνια «προσαρμογής» και «διάσωσης» μέσω Μνημονίων:

- Ο Ιδιωτικός τομέας βρίσκεται σε δεινή θέση, αποστραγγίζεται με φόρους, και εμφανίζει, ως *σύνολο*, περιορισμένες προοπτικές κερδοφορίας.

- Ο Δημόσιος τομέας είναι φορτωμένος με χρέη, ενώ αποδιαρθρώνεται περαιτέρω μέσω της ασκούμενης συσταλτικής πολιτικής των «Μνημονίων».

- Παρά την εσωτερική υποτίμηση, η οποία οδηγεί (όταν και όποτε οδηγεί) σε έμμεση και βραδεία αύξηση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας (και όχι, όπως η εξωτερική-νομισματική υποτίμηση, σε άμεση και ταχεία αύξηση αυτής), ο Εξωτερικός τομέας δεν μπόρεσε να ανταποκριθεί.

- Να σημειωθεί ότι κατά την περίοδο 1980-2000, ο μέσος ετήσιος ρυθμός ονομαστικής διολίσθησης της δραχμής ως προς το δολάριο ΗΠΑ ήταν της τάξης του 10% (από 43:1 σε 309:1), ως προς το γερμανικό μάρκο ήταν, επίσης, 10%, ως προς την ιταλική λιρέτα ήταν 6% και, τέλος, ως προς το *ECU* ήταν 8%. Αυτοί οι ρυθμοί δεν απέκλιναν κατά πολύ από τους αντίστοιχους διαφορικούς ρυθμούς πληθωρισμού της ελληνικής οικονομίας και, έτσι, η διεθνής ανταγωνιστικότητα της τελευταίας (σε όρους πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας) παρέμενε εντός αντιστοίχως στενών ορίων διακύμανσης.

- Αντιθέτως, κατά την περίοδο 2002-2008, ο μέσος ετήσιος ρυθμός ονομαστικής *ανατίμησης* του νομίσματος που χρησιμοποιεί η ελληνική οικονομία ως προς το δολάριο ήταν 7%, ενώ ο ετήσιος ρυθμός πληθωρισμού της, όπως και το ονομαστικό μοναδιαίο κόστος εργασίας, ήταν συστηματικά μεγαλύτερος από τον ευρωζωνικό. Τέλος, κατά την περίοδο 1980-2000 το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών της, κυμάνθηκε μεταξύ 0.1% του ΑΕΠ (έτος 1994) και 8% (έτος 2000), ενώ κατά την περίοδο 2002-2008 κυμάνθηκε μεταξύ 7% (έτος 2002) και 15% (έτος 2008), με μέση τιμή το 9%.

- Επειδή πολλά έχουν λεχθεί για την (μη) σημασία μεταβολής της ισοτιμίας της δραχμής, δεν θα ήταν άσκοπο να θυμηθούμε την άποψη τού – μάλλον υπεράνω πάσης υποψίας – Ξενοφώντα Ζολώτα, η οποία διατυπώθηκε στα τέλη Απριλίου του 1989:

> «[Ε]άν μία χώρα λόγω μεγαλυτέρου πληθωρισμού εν σχέσει με τον μέσο πληθωρισμό των ευρωπαϊκών νομισμάτων (περίπου τετραπλάσιος) υφίσταται συνέπειες επί της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας της, θα είναι *αναγκασμένη* να προβεί σε υποτίμηση του νομίσματός της. […] Η πολιτική της *διολίσθησης* του εθνικού μας νομίσματος, κατά τη γνώμη μου, υπήρξε επιτυχής και συντέλεσε στην εξασφάλιση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας με ευνοϊκές επιδράσεις επί του ισοζυγίου πληρωμών. Δύο φορές στο παρελθόν *επιπόλαια* επιχειρηθήκαν, παράλληλα προς τη διολίσθηση, δύο εφάπαξ υποτιμήσεις που είχαν δυσμενείς επιδράσεις και προκάλεσαν δυνατό σοκ στην οικονομία με *φυγή κεφαλαίων*, *κερδοσκοπικές* υψώσεις τιμών κ.λπ. Οι βλαβερές αυτές επιπτώσεις θα είχαν αποφευχθεί εάν διαλέγαμε την μέθοδο της *ταχυτέρας* διολισθήσεως».

Είναι προφανές ότι δεν πρόκειται να υπάρξει ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας εντός αυτού του ασφυκτικού κλωβού «μόνιμης υπότασης» που έχει δημιουργήσει η «διάσωση». Το ζήτημα

της ανάπτυξης πρέπει, επειγόντως, να τεθεί σε τελείως διαφορετική βάση με την υλοποίηση προγράμματος καταλλήλως *στοχευμένης* ανακατανομής και, ταυτοχρόνως, τόνωσης της ζήτησης και, παραλλήλως, *περιορισμού* των διαρροών στον εξωτερικό τομέα. Είναι ακόμη προφανέστερο ότι μια τέτοια πολιτική ανάπτυξης απαιτεί έξοδο από την ΟΝΕ και ανάκτηση της εθνικής κυριαρχίας στη νομισματική πολιτική. Η πολιτική ανάπτυξης, συνεπώς, πρέπει να συναρμόζεται με την πολιτική αντιμετώπισης των φαινομένων και των δυσκολιών της εξόδου από την ΟΝΕ.

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ. ΣΧΕΔΙΑΖΟΝΤΑΣ ΕΝΑ ΝΕΟ ΔΡΟΜΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι, οι μεσοπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες προοπτικές της Ελλάδας θα ήταν αισθητά καλύτερες έξω από την υφεσιακή παγίδα της Ευρωζώνης. Η παραπάνω ανάλυση το έχει αποδείξει περίτρανα. Ωστόσο, η έξοδος από την Ευρωζώνη θα ήταν ένα, βραχυπρόθεσμα, δύσκολο εγχείρημα. Αυτές οι βραχυπρόθεσμες δυσκολίες ήταν η βάση πάνω στην οποία η πολιτική ελίτ στην Ελλάδα διεξήγαγε μια εκστρατεία υπερβολής και φόβου, προκειμένου να εξαναγκάσει τον ελληνικό λαό να αποδεχτεί τα προγράμματα «διάσωσης». Ιδιαίτερα, μετά τη μεταστροφή του ΣΥΡΙΖΑ, το καλοκαίρι του 2015, κυριάρχησε έντονα αντίληψη ότι δεν υπήρχε ορατή εναλλακτική λύση για τη χώρα, ακόμη και αν η στρατηγική «διάσωσης» ήταν απαράδεκτη.

Σε αυτό το μέρος της μελέτης διαπιστώνεται ότι τα βραχυπρόθεσμα προβλήματα της εξόδου από την Ευρωζώνη είναι απολύτως διαχειρίσιμα, εφ' όσον υπάρξει ένας στοιχειώδης σχεδιασμός, προετοιμασία και αποφασιστικότητα. Οι εξόφθαλμες υπερβολές των τελευταίων ετών έχουν δημιουργήσει φόβο, αλλά συνεχίζει να υπάρχει πεδίο για ψύχραιμη συζήτηση. Πάνω απ' όλα, είναι εξαιρετικά σημαντικό να θυμόμαστε ότι οι βραχυπρόθεσμες δυσκολίες δεν είναι ποτέ ένας σοβαρός λόγος για να αποφευχθεί μια πορεία δράσης με μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα οφέλη για την οικονομία και την κοινωνία.

Τα ακριβή βήματα εξόδου από την Ευρωζώνη θα εξαρτηθούν από την πολιτική και κοινωνική ισορροπία δυνάμεων σε κάθε χώρα. Θα πρέπει, ωστόσο, να τονιστεί από την αρχή ένα ζήτημα ζωτικής σημασίας. Ένα «σχέδιο» εξόδου δεν είναι -και δεν θα μπορούσε να είναι- ένας πλήρης κατάλογος όλων των πιθανών ενδεχομένων και αποτελεσμάτων, με τη συνοδεία κατάλληλων πολιτικών μέτρων, όπως συχνά απαιτείται στην Ελλάδα, από όσους υποστηρίζουν τις στρατηγικές διάσωσης. Είναι προφανές ότι είναι αδύνατο να εκπονηθεί ένα τέτοιο σχέδιο, όχι μόνο για την έξοδο από την ΟΝΕ, αλλά και για οποιαδήποτε οικονομική πολιτική. Το «σχέδιο» που χρειάζεται η Ελλάδα ή οποιαδήποτε άλλη χώρα έχει διαφορετικό χαρακτήρα.

Πιο συγκεκριμένα, όπως φαίνεται στο τρίτο μέρος της παρούσας μελέτης, υπάρχουν τρεις μεγάλες κατηγορίες ζητημάτων προς επίλυση, στην περίπτωση της εξόδου της Ελλάδας από την ΟΝΕ. Το πρώτο -και πιο σημαντικό- είναι να εξακριβωθεί η λογική σειρά των βημάτων που πρέπει να πραγματοποιηθούν, προκειμένου να ελαχιστοποιηθεί το κόστος της ανάκτησης της νομισματικής κυριαρχίας. Αυτό είναι το πραγματικό μακροοικονομικό πρόβλημα της εξόδου από την ΟΝΕ, και η απάντηση δίνεται παρακάτω με συγκεκριμένα βήματα. Οι βασικές της παράμετροι είναι γνωστές εδώ και αρκετό καιρό στην Ελλάδα από μια σειρά πηγών. Ωστόσο, η πολιτική αυτή δεν υιοθετήθηκε λόγω ιδιαίτερων οικονομικών συμφερόντων, πολιτικών αμφιταλαντεύσεων και πολιτικής δειλίας.

Το δεύτερο πρόβλημα, και στενά συνδεδεμένο με το πρώτο, είναι η προσέγγιση των λεπτομερειών κάθε βήματος, ιδιαίτερα εκείνων που έχουν να κάνουν με τη σταθεροποίηση των τραπεζών, τον εφοδιασμό σε βασικά αγαθά και τη μείωση των κραδασμών στον παραγωγικό τομέα. Σίγουρα δεν πρόκειται για εύκολο εγχείρημα, αλλά η πορεία του εξαρτάται εξ ολοκλήρου από το πρωταρχικό ζητούμενο, δηλαδή το σχεδιασμό μιας σειράς βημάτων για την έξοδο από την ΟΝΕ. Επίσης, σε αυτή τη μελέτη καταδεικνύεται, ότι θα υπάρξει πολύ μικρός κίνδυνος απότομου– πόσω μάλλον ανεξέλεγκτου- πληθωρισμού μετά την έξοδο. Γίνεται σαφές -όπως φαίνεται παρακάτω- ότι η αναπόφευκτη υποτίμηση του νέου νομίσματος θα έχει έντονα ευεργετική επίδραση στις διεθνείς συναλλαγές της Ελλάδας. Τέλος, η στάση πληρωμών του δημοσίου χρέους και το αίτημα για βαθιά διαγραφή του, θα γλιτώσει ένα σημαντικό όγκο πόρων σε ετήσια βάση, απελευθερώνοντας ταυτόχρονα τη χώρα από τα πολιτικά δεσμά της εξυπηρέτησης του χρέους. Τα βήματα αυτά θα αποτελέσουν τη βάση για την πραγματική αναδιάρθρωση που χρειάζεται η ελληνική οικονομία.

Το τρίτο πρόβλημα, συνεπώς, είναι η σκιαγράφηση της κατάλληλης μεσοπρόθεσμης αναπτυξιακής στρατηγικής για τη χώρα ,η οποία θα εφαρμοστεί ταυτόχρονα με την έξοδο. Η Ελλάδα πρέπει να υιοθετήσει μια πολιτική ενίσχυσης της εγχώριας ζήτησης, ενισχύοντας αρχικά τη δημόσια κατανάλωση και τις δημόσιες επενδύσεις. Το τέταρτο μέρος της μελέτης καταδεικνύει ότι μια σειρά από υπηρεσίες (και όχι βιομηχανικά προϊόντα) είναι ιδιαίτερα κατάλληλες για το σκοπό αυτό. Αποδεικνύεται, επίσης, ότι υπάρχει ένα ευρύτερο φάσμα γεωργικών και βιομηχανικών πρώτων υλών -αλλά και υπηρεσιών- όπου πρέπει να εστιαστούν αρχικά οι πολιτικές για την ενίσχυση των εξαγωγών και τον περιορισμό των εισαγωγών.

Η τόνωση της ζήτησης μέσω της δημοσιονομικής δαπάνης, θα πρέπει να χρηματοδοτηθεί σε πρώτη φάση με την έκδοση χρήματος, αφού αποκατασταθεί η νομισματική κυριαρχία. Ο κίνδυνος πληθωρισμού , όπως έχει ήδη αναφερθεί, είναι ελάχιστος. Η ζήτηση θα πρέπει επίσης να ενισχυθεί με την αναπροσαρμογή του φορολογικού συστήματος σε προοδευτικότερη κατεύθυνση και με τη μείωση της υπέρμετρης επιβάρυνσης που προκάλεσαν οι στρατηγικές «διάσωσης».

Στη βάση αυτή, η Ελλάδα θα πρέπει να υιοθετήσει μια βιομηχανική στρατηγική προκειμένου να αλλάξει τη δομή της οικονομίας της. Στη συνέχεια, αποδεικνύεται ότι υπάρχουν διάφοροι τομείς κατάλληλοι για μια βιομηχανική πολιτική, η οποία θα βελτιώσει την καθαρή αποταμίευση της χώρας, βοηθώντας τη να εισέλθει σε έναν ενάρετο κύκλο ανάπτυξης και απασχόλησης. Ο γεωργικός τομέας θα πρέπει να συνδεθεί στενά με τη βιομηχανία, στην κατεύθυνση μιας τέτοιας στρατηγικής.

Τέλος, είναι σχεδόν περιττό να πούμε ότι μια χώρα, στην τρομερή κατάσταση που βρίσκεται σήμερα η Ελλάδα, χρειάζεται να προβεί σε μεταρρυθμίσεις πέραν του άμεσου αναπροσανατολισμού της οικονομικής πολιτικής. Θα πρέπει να πραγματοποιηθούν μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας, τη δημόσια διοίκηση και άλλους τομείς της κοινωνικής οργάνωσης. Η Ελλάδα χρειάζεται μια συνολική επανεξισορρόπηση της κοινωνίας προς όφελος της μισθωτής εργασίας, των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων και των μικρών και μεσαίων αγροτών. Αυτές οι αλλαγές, δεν μπορούν να εξεταστούν πλήρως στα περιορισμένα όρια αυτής της μελέτης, αλλά η επιθυμητή πορεία καταδεικνύεται σε σημαντικό βαθμό.

Κεφάλαιο 12. Η έξοδος από την ΟΝΕ

Η κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ, που εξελέγη στην Ελλάδα τον Ιανουάριο του 2015, υιοθέτησε ως σύνθημά της την προοπτική της «σκληρής διαπραγμάτευσης» με τους δανειστές και την ΕΕ, προκειμένου να διασφαλίσει την άρση της λιτότητας και των νεοφιλελεύθερων πολιτικών, καθώς και την ουσιαστική ελάφρυνση του χρέους. Διατεινόταν ότι θα τα κατάφερνε σε αυτό το απαιτητικό εγχείρημα, διότι θα είχε τη δημοκρατική εντολή του ελληνικού λαού, και διότι σε αντίθεση με τις προηγούμενες ελληνικές κυβερνήσεις, που ήταν προφανώς δειλές, δεν θα συμβιβαζόταν. Οι δανειστές θα υποχωρούσαν καθώς η πιθανή αναστάτωση που θα εγείρονταν εξαιτίας του ελληνικού πείσματος στις παγκόσμιες χρηματαγορές θα ήταν πολύ μεγάλη. Έτσι ο ΣΥΡΙΖΑ θα επιτύγχανε το αξιοσημείωτο κατόρθωμα της παραμονής της Ελλάδας στην ΟΝΕ, ανατρέποντας πλήρως τις πολιτικές σταθεροποίησης και προσαρμογής της ΕΕ, ενώ θα εξακολουθούσε να λαμβάνει ρευστότητα για τις ελληνικές τράπεζες από την ΕΚΤ, και να χρηματοδοτεί τις ανάγκες του δημοσίου μέσω των ευρωπαίων δανειστών.

Περιττό να ειπωθεί ότι αυτή η προσέγγιση βασίστηκε σε προφανή άγνοια των πολιτικών και οικονομικών δεδομένων της ΟΝΕ, για να μην αναφέρουμε και άλλες σημαντικές θεωρητικές επινοήσεις που έγιναν από τον ΣΥΡΙΖΑ στο όνομα της πολιτικής οικονομίας. Το αναπόφευκτο αποτέλεσμα ήταν μια ολοκληρωτική πολιτική ήττα, η οποία ήταν απόλυτα προβλέψιμη και όντως είχε προβλεφθεί. [55] Από αυτό το ναυάγιο, όμως, αξίζει να διασωθεί ένα σημαντικό πολιτικό συμπέρασμα, ότι δηλαδή μια «σκληρή διαπραγμάτευση» θα ήταν πράγματι εφικτή για την ελληνική κυβέρνηση, υπό την προϋπόθεση ότι θα ήξερε σε τι ακριβώς εναντιώνεται. Το μοναδικό αντικείμενο αυτής της «σκληρής διαπραγμάτευσης», θα ήταν οι όροι εξόδου της Ελλάδας από μια αποτυχημένη νομισματική ένωση που μετατράπηκε σε παγίδα για τις χώρες της περιφέρειας, αλλά σταδιακά και για τις χώρες του πυρήνα. Αυτός παραμένει ακόμα ο μοναδικός λογικός στόχος μιας κυβέρνησης που επιθυμεί να δρομολογήσει μια άλλη πορεία για τη χώρα.

Έχει επανειλημμένα ειπωθεί ότι η αποφασιστικότητα και πυγμή ενός έθνους-κράτους, σε συνδυασμό με την κοινωνική κινητοποίηση και τη στοιχειώδη διεθνή πολιτική στήριξη, θα μπορούσαν να βοηθήσουν την κυβέρνηση, ακόμη και ενός μικρού κράτους, να πετύχει μια συναινετική έξοδο που θα μείωνε τις δυσκολίες της μετάβασης. [56] Η επιμονή με την οποία το ελληνικό πολιτικό σύστημα, συμπεριλαμβανομένης της ηγεσίας του ΣΥΡΙΖΑ, και οι κυρίαρχες πολιτικές ελίτ της χώρας έχουν κρατήσει την Ελλάδα στο αδιέξοδο μονοπάτι της ΟΝΕ είναι πραγματικά εκπληκτική. Μια υπεύθυνη κυβέρνηση, η οποία θα κατανοούσε ποιο είναι το πραγματικό διακύβευμα για τη χώρα και το λαό της, θα είχε επιλέξει προ πολλού τη «σκληρή διαπραγμάτευση» με σκοπό να ξεφύγει από την παγίδα.

Είναι αλήθεια ότι δεν υπάρχει θεσμοθετημένη διαδικασία εξόδου από την ΟΝΕ, αλλά η νομική βάση της Νομισματικής Ένωσης στηρίζεται σε διακρατικές συνθήκες και, επιπλέον, δεν οδηγεί σε παράλληλη έξοδο από την ΕΕ. [57] Η νομοθεσία δεν θα αποτελούσε πρόβλημα για την έξοδο της Ελλάδας ή οποιασδήποτε άλλης περιφερειακής χώρας από την ΟΝΕ. Υπάρχουν, ωστόσο, τρία ζητήματα που θα αποτελούσαν πραγματική δυσκολία και θα απαιτούσαν «σκληρή διαπραγμάτευση». Πρώτον, η διασφάλιση μιας μη-εχθρικής στάσης από τους δανειστές προς την Ελλάδα, σχετικά με την στάση πληρωμών του δημοσίου χρέους, τη βαθιά διαγραφή του, καθώς και τη διαγραφή μέρους του αρχικού κεφαλαίου. Δεύτερον, η εξασφάλιση αδιάλειπτης παροχής ρευστότητας από την ΕΚΤ προς τις τράπεζες, για μια περίοδο περίπου ενός έτους. Τρίτον, η εξασφάλιση υποστήριξης της συναλλαγματικής ισοτιμίας του νέου νομίσματος, ένα

55 Βλ. Flassbeck and Lapavitsas (2015), βιβλίο που δημοσιεύθηκε στα αγγλικά στις 24 Ιανουαρίου, μια ημέρα πριν από την εκλογή της κυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ.

56 Βλ. Λαπαβίτσας και Φλάσμπεκ (2015) και Lapavitsas *et al.* (2016).

57 Βλ. Μηλιαράκης (2015 και 2016).

έργο που θα μπορούσε επίσης να αναλάβει η ΕΚΤ.

Κανένα από αυτά τα εγχειρήματα δεν είναι αδύνατο να επιτευχτεί, δεδομένης της επιδείνωσης της κρίσης στην ΟΝΕ και της εν εξελίξει συζήτησης για το μέλλον της ΕΕ. Υπάρχουν ήδη θεσμικοί μηχανισμοί οι οποίοι θα μπορούσαν να διευκολύνουν τη μετάβαση σε έναν διακανονισμό, όπως η ΕΚΤ και οι «αδρανείς» μηχανισμοί του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος που προηγήθηκε της ΟΝΕ. Μια συναινετική έξοδος από την ΟΝΕ θα ήταν η βέλτιστη λύση για την Ελλάδα και άλλες χώρες της περιφέρειας, και θα αποτελούσε το λιγότερο προβληματικό αποτέλεσμα για την ΕΕ, τόσο μεσοπρόθεσμα όσο και μακροπρόθεσμα.

Ιδιαίτερη σημασία για μια τέτοια πορεία, θα έχει η συμφωνία για καθεστώς «εξαίρεσης» από την ίδια την ΕΕ, μετά την έξοδο από την ΟΝΕ. Η ελληνική κυβέρνηση πρέπει να διαπραγματευτεί την εφαρμογή ενός συστήματος «ρητρών εξαίρεσης», για την άσκηση στοχευμένων πολιτικών ανάπτυξης. Έμφαση πρέπει να δοθεί στην αγροτική και βιομηχανική ανάπτυξη, κυρίως για την κάλυψη των εμπορευματικών διαρροών που αναλύθηκαν παραπάνω. Οι «ρήτρες εξαίρεσης» πρέπει να περιλαμβάνουν όσο το δυνατόν περισσότερες μορφές δασμολογικών και μη δασμολογικών παρεμβάσεων (επιδοτήσεις εξαγωγών, αξίωση ελαχίστου εγχώριου μεριδίου παραγωγής, ποσοστώσεις εισαγωγών, προμήθειες δημοσίου). Οι «εξαιρέσεις» θα μπορούσαν να αντισταθμιστούν, σε ορισμένο βαθμό, με συμφωνίες για μεταφορά τεχνογνωσίας και τεχνολογίας μέσω εγχωρίων συμπαραγωγών με αλλοδαπές επιχειρήσεις. Ένα σύστημα ρητρών εξαίρεσης και συμπαραγωγών προσφέρει επίσης και βάση για χρήση της μεθόδου των «αμοιβαίων δεσμεύσεων» κατά την αναδιάρθρωση του χρέους, δηλαδή αποπληρωμής εξωτερικού χρέους σε εγχώριο νόμισμα και προσυμφωνημένων εισαγωγών από την πλευρά της Ελλάδας.

Στις 22 Ιανουαρίου 2014, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή με ανακοίνωσή της απηύθυνε έκκληση «Για μια Ευρωπαϊκή Βιομηχανική Αναγέννηση», όπου τονίζονται, μεταξύ άλλων, τα εξής: «Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή καλεί τα κράτη- μέλη να αναγνωρίσουν τη ζωτική σημασία της βιομηχανίας για την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας και της αειφόρου ανάπτυξης στην Ευρώπη, καθώς και να συνεκτιμήσουν τα προβλήματα στον τομέα της βιομηχανίας σε όλους τους τομείς πολιτικής. [...] Ο στόχος για την αναζωογόνηση της οικονομίας της ΕΕ, απαιτεί την ενίσχυση των προσπαθειών επανα-βιομηχάνισης ώστε να δοθεί ώθηση στην ανάπτυξη και να επιτευχτεί ο στόχος της Επιτροπής για αύξηση της συνεισφοράς της βιομηχανίας στο ΑΕΠ, σε ποσοστό έως και 20% μέχρι το 2020.» [58] Είναι προφανές ότι αυτό το κείμενο, καθώς και άλλα- περισσότερο τεχνικά- που ακολούθησαν και αναφέρονται στον βιομηχανικό τομέα της ελληνικής οικονομίας, οφείλουν να αποτελέσουν ένα από τα σημεία εκκίνησης των διαπραγματεύσεων σχετικά με το πρόγραμμα βιομηχανικής πολιτικής για την ελληνική οικονομία.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι μια συναινετική έξοδος θα αντιμετώπιζε σημαντικές δυσκολίες από την ΕΕ, ιδιαίτερα εάν η ελληνική κυβέρνηση επέμενε στους ελάχιστους όρους που περιγράφονται παραπάνω, και οι οποίοι έρχονται σε αντίθεση με τις πολιτικές που εφαρμόζονται στην ΕΕ, τις τρεις τελευταίες δεκαετίες. Ωστόσο, μια συναινετική έξοδος δεν είναι σε καμία περίπτωση η μοναδική επιλογή για μια χώρα της περιφέρειας. Ένα κυρίαρχο κράτος διατηρεί το δικαίωμα και την ικανότητα να ενεργεί μονομερώς προκειμένου να προστατεύσει το λαό του. Εάν η ΕΕ αποδεικνύονταν μη συνεργάσιμη, η Ελλάδα ή οποιαδήποτε άλλη χώρα της περιφέρειας θα μπορούσε να δράσει μονομερώς για να ξεφύγει από την παγίδα της ΟΝΕ και να αρχίσει να εφαρμόζει την απαιτούμενη εναλλακτική πολιτική. Αξίζει να σημειωθεί, δεδομένων των συχνών παρερμηνειών, ότι η ανάληψη μονομερούς δράσης δεν σημαίνει εχθρότητα και άρνηση διαπραγμάτευσης με την ΕΕ. Η μονομερής ενέργεια θα καθόριζε μόνο ένα διαφορετικό πλαίσιο, εντός του οποίου η Ελλάδα θα διαπραγματευόταν τις τρέχουσες και μελλοντικές σχέσεις της με τους δανειστές, και την ΕΕ γενικότερα. Πρέπει να τονιστεί ότι μια μονομερής ενέργεια που βασίζεται στην εθνική κυριαρχία θα απαιτούσε

58 Βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2014).

πολιτική νομιμότητα και ενεργή λαϊκή υποστήριξη. Μια τέτοια ενέργεια δεν θα είχε επιτυχία χωρίς λαϊκή συμμετοχή στην εθνική προσπάθεια.

Η μονομερής ενέργεια προκειμένου να διασφαλιστεί η έξοδος από την ΟΝΕ, είναι μια διαδικασία που απαιτεί μια σειρά βημάτων, αρκετά από τα οποία έχουν περιγραφεί αλλού. [59] Αξίζει να ανακεφαλαιώσουμε τα αρχικά βήματα ώστε να δοθούν οι παράμετροι της πολιτικής συζήτησης:

1. Σύμφωνα με την αρχή του Lex Monetae, ένα κυρίαρχο κράτος έχει τη δυνατότητα να επιλέγει το νόμισμα που θα χρησιμοποιεί. Φυσικά, δεν πρέπει να υπάρχει εκ των προτέρων προειδοποίηση για την υιοθέτηση της νέας δραχμής και η αλλαγή του νομίσματος θα πρέπει να υλοποιηθεί μέσα σε ένα Σαββατοκύριακο. Η κυβέρνηση θα πρέπει να ανακοινώσει αμέσως ότι:

   α) Όλες οι εξοφλήσεις του αρχικού κεφαλαίου και οι πληρωμές τόκων για το δημόσιο χρέος εκτός του ελληνικού συστήματος πληρωμών αναστέλλονται.

   β) Αναστέλλεται η συμμετοχή της Ελλάδας στην ΟΝΕ.

   γ) Όλες οι τραπεζικές εργασίες και οι χρηματοπιστωτικές αγορές θα παραμείνουν κλειστές μέχρι νεωτέρας.

   δ)Η Ελληνική Κεντρική Τράπεζα τίθεται υπό τον έλεγχο της κυβέρνησης.

   ε) Ορίζεται Δημόσιος Επίτροπος για όλες τις ιδιωτικές και δημόσιες τράπεζες με ευρύτατη πληρεξουσιότητα.

   στ) Το σύστημα ελέγχου των κεφαλαιακών ροών και των τραπεζικών πράξεων που τέθηκε σε ισχύ το 2015, θα προσαρμοστεί και θα συνεχιστεί για ένα επιπλέον χρονικό διάστημα. [60]

   ζ) Όλοι οι λογαριασμοί και όλες οι οφειλές στο ελληνικό σύστημα πληρωμών που διέπονται από την εθνική νομοθεσία θα μετατραπούν στο νέο νόμισμα με ισοτιμία 1:1.

   η) Η κυβέρνηση δεσμεύεται να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις της προς όλους τους παράγοντες της εγχώριας οικονομίας.

2. Όλες οι σημαντικές αποφάσεις -από την επιλογή των κανόνων που θα πρέπει να εφαρμοστούν κατά την εισαγωγή του εθνικού νομίσματος, μέχρι τα ψηφίσματα που θα περάσουν από το Κοινοβούλιο- πρέπει να ληφθούν αμέσως. Το Κοινοβούλιο οφείλει να δώσει στην Κυβέρνηση (και κυρίως στον Πρωθυπουργό και τον υπουργό Οικονομικών) όσο το δυνατόν ευρύτερες εξουσίες για την υλοποίηση της νομισματικής μεταρρύθμισης.

3. Ο Επίτροπος επί των τραπεζικών θεμάτων θα πρέπει να αναλάβει προσωρινά τον έλεγχο των ελληνικών τραπεζών και της Κεντρικής Τράπεζας ώστε να διασφαλίσει:

   α) Την αποτελεσματική συμμόρφωση με το σύστημα των κεφαλαιακών ροών και τραπεζικών πράξεων

   β) Τη μετατροπή της ονομαστική αξίας όλων των λογαριασμών στο νέο νόμισμα.

   γ) Την εισαγωγή των τραπεζογραμματίων της νέας δραχμής στα θησαυροφυλάκια των τραπεζών, ώστε να αρχίσουν να κυκλοφορούν την επόμενη εβδομάδα.

59 Βλ. Lapavitsas *et al.* (2016).

60 Θα επιστρέψουμε σε αυτό το θέμα στο κεφάλαιο 17.

δ) Ενδεχομένως την «δελτιοποίηση» των υπαρχόντων τραπεζογραμματίων με τη χρήση ειδικής σφραγίδας, ώστε να επιτραπεί στα χαρτονομίσματα σε ευρώ που κατέχουν οι τράπεζες να σφραγιστούν και να χρησιμοποιηθούν προσωρινά ως «νέες δραχμές».

ε) Σε συντονισμό με την Κεντρική Τράπεζα να καταρτιστεί ο κατάλογος των ελληνικών επιχειρήσεων που έχουν συνάψει δανεισμό με ξένους δανειστές. Η διαδικασία αυτή δεν θα πρέπει να διαρκέσει περισσότερο από δύο ή τρεις ημέρες.

4. Η απόφαση για αναστολή των εξωτερικών πληρωμών, θα καταστήσει άμεσα ληξιπρόθεσμο το δημόσιο χρέος και συνεπώς η Ελλάδα δεν θα μπορέσει να εξοφλήσει τα ομόλογα που κατέχει η ΕΚΤ, ούτε να αποπληρώσει τα δάνεια του ΔΝΤ. Τα χρέη προς τον ΕΤΧΣ, τον ΕΜΣ και άλλες διμερείς/πολυμερείς οφειλές που προκύπτουν από τα προγράμματα «διάσωσης» έχουν μια μεγάλη περίοδο χάριτος. Αφού οι οφειλές καταστούν ληξιπρόθεσμες, η Ελλάδα θα πρέπει να κοινοποιήσει αίτημα για τη σύγκληση διεθνούς διάσκεψης για τη ρύθμιση του χρέους, και τη σημαντική διαγραφή μέρους του αρχικού κεφαλαίου. Η θέσπιση μιας Επιτροπής Λογιστικού Ελέγχου, η οποία θα εξετάσει τη νομιμότητα του ελληνικού δημοσίου χρέους, θα ήταν σημαντικό μέρος της διαδικασίας προκειμένου να εξασφαλίσει τη δημοκρατική συμμετοχή της πλειοψηφίας. Είναι πιθανό να πρέπει να καθοριστεί μια «ρήτρα ανάπτυξης» και ένα όριο αποπληρωμής του χρέους (τόκων και κεφαλαίου) σε σχέση με το ΑΕΠ ή τις εξαγωγές, σε όλες τις μορφές διακανονισμού του χρέους.

5. Η μετατροπή του συνόλου των τραπεζικών υποχρεώσεων και των περιουσιακών στοιχείων, που διέπονται από το ελληνικό δίκαιο, στη νέα δραχμή, θα πρέπει να πραγματοποιηθεί με ισοτιμία 1:1, ώστε να αποφευχθούν οι τεχνικές δυσκολίες της μετατροπής σε κυμαινόμενα επιτόκια για τις διάφορες κατηγορίες των περιουσιακών στοιχείων και υποχρεώσεων . Οι ατομικές και επιχειρηματικές τραπεζικές καταθέσεις, καθώς και τα ατομικά και επιχειρηματικά τραπεζικά χρέη θα μετατραπούν με ισοτιμία 1:1. Όλες οι συμβάσεις εργασίας υπό το ελληνικό δίκαιο θα μετατραπούν επίσης σε ισοτιμία 1:1. Η κυβέρνηση θα πρέπει να ανακοινώσει άμεσα ότι πλέον δεν δέχεται ούτε κάνει πληρωμές σε ευρώ, δίνοντας το αποκλειστικό μονοπώλιο νόμιμου χρήματος στη νέα δραχμή. Η κυβέρνηση θα πρέπει να δεσμευτεί αμέσως για την πλήρη εγγύηση των νέων καταθέσεων που έχουν μετατραπεί σε δραχμές. Κατά τη διάρκεια του πρώτου Σαββατοκύριακου, και για τις πρώτες λίγες ημέρες που οι τράπεζες θα είναι κλειστές, όλες οι χρεώσεις και οι συναλλαγές με πιστωτική κάρτα θα πρέπει να μετατραπούν στο νέο νόμισμα.

6. Ανάλογα με το βαθμό ετοιμότητας, τα πρώτα νέα τραπεζογραμμάτια θα μπορούσαν να τεθούν σε κυκλοφορία μέσα σε ενάμιση μήνα από την μετατροπή στο νέο νόμισμα. Εν τω μεταξύ, σφραγισμένα τραπεζογραμμάτια ευρώ θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως «δελτιοποιημένες» δραχμές στα ΑΤΜ και στα τραπεζικά ταμεία. Σήμερα , υπάρχουν σε κυκλοφορία τραπεζογραμμάτια ευρώ αξίας περίπου 40 δισ. ως υποχρεώσεις της Ελληνικής Κεντρικής Τράπεζας, μεγάλο μέρος των οποίων είναι αποθησαυρισμένο. Μετά την αλλαγή του νομίσματος θα μπορούσαν να θεσπιστούν κίνητρα για την προσέλκυσή τους στο επίσημο τραπεζικό σύστημα.

7. Το πιο περίπλοκο ζήτημα σε σχέση με τις πληρωμές δεν είναι φυσικά τα τραπεζογραμμάτια, αλλά η λειτουργία των ηλεκτρονικών συστημάτων πληρωμών. Η λειτουργία των πληροφοριακών συστημάτων των τραπεζών θα πρέπει να ελεγχθεί αμέσως έτσι ώστε να διασφαλιστεί η μετατρεψιμότητα των ευρώ σε δραχμές, για τη διευκόλυνση των διατραπεζικών και άλλων ηλεκτρονικών πληρωμών, καθώς και για να περιοριστούν οι αναλήψεις μετρητών σε ευρώ λίγο πριν και λίγο μετά την αλλαγή

του νομίσματος. Πρέπει, επίσης, να εξεταστεί η συμβατότητα με τα πληροφοριακά συστήματα των τραπεζών της Ευρωζώνης.

8. Η διασφάλιση της συνεχούς λειτουργίας του συστήματος πληρωμών θα μπορούσε να διευκολυνθεί με την πλήρη εθνικοποίηση των τεσσάρων συστημικών ελληνικών τραπεζών και τη μετατροπή των υφιστάμενων δημόσιων μετοχικών τίτλων σε κοινές μετοχές με δικαίωμα ψήφου και -ιδίως μετά την πώληση των ελληνικών τραπεζών το Νοέμβριο του 2015, έναντι ευτελούς ποσού- με τη δήμευση των μετοχικών τίτλων των ιδιωτικών κεφαλαίων, χωρίς αποζημίωση. Η κυβέρνηση πρέπει ταυτόχρονα να ανακοινώσει τη συνέχιση και την ενίσχυση των τραπεζικών και κεφαλαιακών ελέγχων που έχουν τεθεί σε λειτουργία από το καλοκαίρι του 2015 μέχρι τη στιγμή που η οικονομία θα ανακάμψει.

9. Μετά την εθνικοποίησή του, το τραπεζικό σύστημα θα πρέπει να αναδιαρθρωθεί, πρώτα μέσω της θέσπισης μιας «κακής τράπεζας» που θα απαλλάξει τις εμπορικές τράπεζες από το μεγαλύτερο μέρος του όγκου των προβληματικών χρεών και μη εξυπηρετούμενων δανείων, το οποίο θα μπορούσε να προσεγγίσει ακόμη και τα 140 δισ. το 2016 (για τις επιχειρήσεις, τη στέγαση και την κατανάλωση χονδρικά αναλογεί σε 45:25:10). Η «κακή τράπεζα» θα κεφαλαιοποιηθεί κυρίως με νέες εκδόσεις δημοσίων ομολόγων σε εθνικό νόμισμα.

10. Θα πρέπει να διοριστεί μια δημόσια επιτροπή ώστε να εφαρμοστούν κοινωνικά και οικονομικά κριτήρια για την κατανομή των προβληματικών χρεών προς την «κακή τράπεζα». Δύο αρχές είναι υψίστης σημασίας για τη λειτουργία της. Πρώτον, να απαλλαγούν τα νοικοκυριά και οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις από το βάρος των μη εξυπηρετούμενων χρεών, ειδικά αυτών που έχουν συσσωρευτεί τη δεκαετία του 2010. Δεύτερον, να αποφευχθεί η επιβάρυνση του δημοσίου τομέα με τις επισφαλείς απαιτήσεις των ασυνείδητων ιδιωτών οφειλετών. Η ανάκαμψη της εμπορικής πίστης, η οποία έχει καταρρεύσει στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της κρίσης, θα εξαρτηθεί από τη διάσωση της εναπομείνασας αξιοπιστίας μεταξύ των συναλλασσόμενων ιδιωτικών επιχειρήσεων, και για το λόγο αυτό είναι ζωτικής σημασίας να μην ευνοηθούν οι κακοί οφειλέτες.

11. Ο ισολογισμός της Εθνικής Κεντρικής Τράπεζας θα αποτιμηθεί στο νέο νόμισμα, και η Τράπεζα θα μετατραπεί πλήρως ένα σε δημόσιο ίδρυμα. Η Ελληνική Κεντρική Τράπεζα θα παραμείνει μέλος του Ευρωπαϊκού Συστήματος Κεντρικών Τραπεζών, ακόμη και μετά την έξοδο από το Ευρωσύστημα. Ωστόσο, είναι απαραίτητη η προσεκτική νομική εκτίμηση των υποχρεώσεων αποπληρωμής προς το Ευρωσύστημα, καθώς και προς τον μηχανισμό Έκτακτης Ενίσχυσης Ρευστότητας (ELA).

12. Μετά την αλλαγή του νομίσματος, η κυβέρνηση πρέπει να προσφέρει οικονομική και νομική βοήθεια σε επιχειρήσεις και φυσικά πρόσωπα τα οποία κατέχουν συμβόλαια που διέπονται από αλλοδαπό δίκαιο. Γενικότερα, θα υπάρξει ανάγκη για οικονομική βοήθεια προς μικρομεσαίες επιχειρήσεις, νοικοκυριά και μεγάλες επιχειρήσεις για διάστημα εβδομάδων ή και μηνών. Ο στόχος είναι να αποφευχθούν οι πτωχεύσεις και να αντιμετωπιστούν οι νομικές επιπλοκές από τη διενέργεια και είσπραξη πληρωμών από το εξωτερικό.

13. Η Ελλάδα θα ανακτήσει γρήγορα τη νομισματική της κυριαρχία και η νέα δραχμή θα καθιερωθεί ως το λειτουργικό μέσο συναλλαγών στη χώρα εφόσον το κράτος επιμείνει να εκτελεί και να δέχεται πληρωμές στο νέο νόμισμα. Ωστόσο, είναι πιθανό ότι κατά τη διάρκεια της αρχικής περιόδου θα υπάρξει παράλληλη κυκλοφορία διαφόρων μορφών χρήματος: νέα τραπεζογραμμάτια δραχμών, ηλεκτρονικές δραχμές που θα δημιουργηθούν από τις τράπεζες, κανονικά τραπεζογραμμάτια ευρώ και ενδεχομένως τραπεζογραμμάτια ευρώ με σφραγίδα. Η παράλληλη κυκλοφορία είναι πιθανό να

κοστίσει επιπλέον στις συναλλαγές, καθώς τα αγαθά κατά πάσα πιθανότητα θα αποτιμώνται με διαφορετικό τρόπο σε διαφορετικά νομίσματα. Ωστόσο, το κόστος αυτό θα είναι μάλλον περιορισμένο και σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να δικαιολογήσει την παραμονή της Ελλάδας στην ΟΝΕ.

14. Η νέα δραχμή θα αποκτήσει μια διεθνή συναλλαγματική ισοτιμία με το ευρώ μετά την διοικητική μετατροπή των περιουσιακών στοιχείων, των χρεών, των μισθών και των ημερομισθίων σε αναλογία 1:1. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι, οι παγκόσμιες αγορές θα αρχίσουν αμέσως την αποτίμηση της νέας δραχμής σε σχέση με το ευρώ και άλλα νομίσματα, και ότι η νέα δραχμή θα υποτιμηθεί. Είναι αδύνατο να προβλέψουμε με ακρίβεια το βαθμό υποτίμησης – τέτοιου είδους «εκτιμήσεις» δεν είναι τίποτα περισσότερο από εικασίες. Αξίζει να ληφθεί υπόψη ότι, η Ελλάδα έχει φτάσει σε μια επισφαλή ισορροπία στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών μετά από συνεχή ύφεση, και έτσι οι πιέσεις υποτίμησης θα εξασθενήσουν μερικώς. Ακόμα κι έτσι, είναι πιθανό η συναλλαγματική ισοτιμία της νέας δραχμής να ακολουθήσει μια πορεία τύπου «καμπύλης J» - μια απότομη μείωση κατά την αρχική περίοδο, αυξανόμενη προοδευτικά προς ένα νέο σημείο ισορροπίας. Η αρχική περίοδος της απότομης μείωσης, η οποία μπορεί να φτάσει ακόμη και το 50%, είναι απίθανο να κρατήσει περισσότερο από μερικές εβδομάδες, ενώ η περίοδος προσαρμογής στη νέα ισορροπία ίσως διαρκέσει αρκετούς μήνες. Η βραχυπρόθεσμη ικανότητα υπεράσπισης της συναλλαγματικής ισοτιμίας θα εξαρτηθεί από το αν θα καταφέρουν οι κεφαλαιακοί έλεγχοι να λειτουργήσουν ως φραγμός στην κερδοσκοπία. Θα ήταν, επίσης, ζωτικής σημασίας η θέσπιση ενός «ταμείου σταθεροποίησης» το οποίο θα διαχειρίζεται η Κεντρική Τράπεζα. Περαιτέρω λεπτομέρειες σχετικά με την κατάλληλη συναλλαγματική πολιτική δίνονται παρακάτω.

15. Η τροφοδοσία της αγοράς σε κομβικά αγαθά -φάρμακα, τρόφιμα και καύσιμα- βραχυπρόθεσμα θα απαιτήσει τη λήψη διοικητικών μέτρων για την εξασφάλιση της πρόσβασης σε στοιχειώδη αγαθά για τη βιομηχανία και τις πιο ευάλωτες κοινωνικές ομάδες. Δεν θα χρειάζεται δελτίο με την μορφή κουπονιών ή κάρτες σίτισης του πληθυσμού. Θα πρέπει να ληφθούν όλα τα μέτρα ώστε εξασφαλιστεί η προνομιακή πρόσβαση σε φάρμακα, τρόφιμα και καύσιμα των πλέον ευάλωτων και των οικονομικά σημαντικών κοινωνικών ομάδων. Είναι σημαντικό να γίνει κατανοητό ότι η Ελλάδα έχει ένα τεράστιο ανεκμετάλλευτο όγκο εργατικής δύναμης και μέσων παραγωγής, που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν άμεσα για τον εφοδιασμό της εγχώριας αγοράς. Η χώρα καλύπτει ήδη μέρος των προμηθειών της σε βασικά τρόφιμα από εγχώριες πηγές. Επιπλέον, έχει ικανοποιητική εγχώρια κάλυψη όσον αφορά την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας, αλλά θα χρειαστεί σίγουρα διακρατική συμφωνία για την ενίσχυση της διαθεσιμότητας καυσίμων στις μεταφορές, για ένα σύντομο χρονικό διάστημα. Η Ελλάδα τέλος, έχει επαρκή εγχώρια κάλυψη σε φάρμακα και θα ήταν δυνατόν να δοθεί αμέσως προτεραιότητα σε βασικές εισαγωγές όσων φαρμάκων χρειάζονται, συμπεριλαμβανομένων και φθηνών γενόσημων φαρμάκων, που είναι διαθέσιμα από πολλούς προμηθευτές σε όλο τον κόσμο.

16. Η υποτίμηση θα δράσει ως μοχλός ζωτικής σημασίας για τις ελληνικές επιχειρήσεις στην ανάκτηση της εγχώριας αγοράς και την επέκταση των εξαγωγών, δεδομένου ότι θα αποτελέσει φραγμό στις εισαγωγές. Αναμένεται να έχει ευεργετικά αποτελέσματα για την παραγωγή και την απασχόληση στην Ελλάδα για λόγους που αναπτύσσονται με περισσότερες λεπτομέρειες στην επόμενη ενότητα. Είναι μάλλον απίθανο να οδηγήσει σε υψηλό πληθωρισμό, για λόγους που επίσης αναπτύσσονται εκτενέστερα στην επόμενη ενότητα. Η ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας πιθανότατα θα ξεκινήσει μεταξύ έξι και δώδεκα μηνών από την αλλαγή του νομίσματος, αν πάρουμε σαν οδηγό την ιστορική εμπειρία παρόμοιων νομισματικών γεγονότων. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η αρχική περίοδος προσαρμογής θα επηρεάσει αρνητικά το παραγόμενο προϊόν και την παραγωγή. Ωστόσο, το συνδυαστικό αποτέλεσμα από την αποκατάσταση της

ρευστότητας, την άρση της λιτότητας και την υποτίμηση του νομίσματος θα προσδώσει ισχυρή ώθηση στην οικονομία. Με δεδομένη την κατάσταση της ελληνικής οικονομίας, τους αχρησιμοποίητους και σπαταλημένους πόρους και την εξόχως μειωμένη ζήτηση, είναι λογικό και αναμενόμενο η ανάπτυξη να ισχυροποιηθεί και να σταθεροποιηθεί για χρόνια, όταν πια η οικονομία ανακάμψει από την αναταραχή της αλλαγής του νομίσματος. Η βιώσιμη ανάπτυξη μεσοπρόθεσμα θα εξαρτηθεί, βέβαια, από την εφαρμογή ενός νέου αναπτυξιακού προγράμματος το πλαίσιο του οποίου περιγράφεται στις επόμενες ενότητες.

17. Μετά την έξοδο, η Ελλάδα θα πρέπει να ακολουθήσει μια πολιτική διαχείρισης της κυμαινόμενης συναλλαγματικής ισοτιμίας, που θα είναι ανάλογη με το μικρό της μέγεθος στις παγκόσμιες αγορές, και με τη φυσική εγγύτητά της στις αγορές της ΕΕ. Υπάρχουν αρκετά παραδείγματα από άλλες χώρες για τον τρόπο διαχείρισης της κυμαινόμενης συναλλαγματικής ισοτιμίας που θα εγγυάται τη σταθερότητα, συμπεριλαμβανομένης της Σουηδίας, η οποία διαχειρίζεται ένα νόμισμα με κυμαινόμενη συναλλαγματική ισοτιμία εντός της ΕΕ. Σε αυτό το πλαίσιο, οι κατώτατοι μισθοί θα αυξηθούν, αλλά και οι συλλογικές διαπραγματεύσεις θα πρέπει να τεθούν σε διαφορετική βάση για να εγγυηθούν τη νέα κατεύθυνση της χώρας. Θα ήταν επίσης σημαντικό, να υιοθετηθούν μέτρα για την προστασία των εισοδημάτων των εργαζομένων με την κατάργηση των υψηλών φόρων στα καταναλωτικά αγαθά (π.χ. τρόφιμα, ρεύμα, πετρέλαιο), την αύξηση παροχών κοινωνικής προστασίας των ασθενέστερων στρωμάτων της μισθωτής εργασίας και της μεσαίας τάξης, καθώς και τη ρύθμιση βασικών τιμών , συμπεριλαμβανομένων των ενοικίων.

18. Τέλος, το σύνολο των απλήρωτων υποχρεώσεων των πολιτών προς το κράτος (φόροι, πρόστιμα κλπ.), που σήμερα υπερβαίνει τα 90 δισ. ευρώ, πρέπει να εκκαθαριστεί με κοινωνικά κριτήρια. Οι υποχρεώσεις αυτές , στην πλειοψηφία τους, αφορούν ποσά κάτω των 5.000 ευρώ, που συσσωρεύτηκαν στη διάρκεια της κρίσης. Ωστόσο, ο μεγαλύτερος όγκος του χρέους σε χρηματικούς όρους (ίσως τα 4/5) οφείλεται από μερικές χιλιάδες μεγαλοοφειλέτες, κυρίως επιχειρήσεις αλλά και φυσικά πρόσωπα. Στην πραγματικότητα, πολύ μικρό μέρος του χρέους είναι εισπράξιμο, ίσως όχι περισσότερο από 10 δισ. ευρώ. Θα πρέπει να ψηφιστούν νόμοι που θα ανακουφίσουν την πλειονότητα των μικροοφειλετών, ενώ παράλληλα θα ενθαρρύνουν τους μεγαλοοφειλέτες να πληρώσουν. Να σημειωθεί, για μια ακόμα φορά, ότι είναι ζωτικής σημασίας η αποφυγή ευνοϊκής μεταχείρισης των ανέντιμων οφειλετών.

Κεφάλαιο 13. Πληθωρισμός, ανταγωνιστικότητα και διανομή εισοδήματος μετά την έξοδο

Το ποσοστό της υποτίμησης της Νέας Δραχμής είναι αδύνατον να υπολογιστεί με ακρίβεια. Αλλά, αν λάβουμε υπόψη μας τόσο την κατάσταση της ελληνικής οικονομίας όσο και τις αναπτυξιακές ανάγκες της, όπως αναλύθηκαν προηγουμένως, είναι μάλλον σκόπιμο να εξετάσουμε τις επιπτώσεις ενός ποσοστού ονομαστικής υποτίμησης που θα κυμαίνεται από 30% μέχρι 50%.

Ακόμα έως σήμερα, η βραχυχρόνια ελαστικότητα του μέσου πληθωρισμού κόστους (μετρούμενου σε όρους της ακαθάριστης αξίας της εγχώριας παραγωγής – όχι του ΔΤΚ) ως προς την ονομαστική υποτίμηση του εγχωρίου νομίσματος, δεν πρέπει να θεωρείται μεγαλύτερη του 0.20. [61] Επομένως, μια ονομαστική υποτίμηση στο εύρος του 30% με 50%, θα προκαλούσε:

Α. Εισαγόμενο μέσο πληθωρισμό της τάξης του 6% με 10% για το πρώτο έτος, με τάση μείωσης στο 4% με 6% για το δεύτερο έτος. Αυτό το ύψος πληθωρισμού είναι ένα «κόστος» που πρέπει να καταβληθεί από την ελληνική οικονομία για την αδυναμία του Ιδιωτικού τομέα της να ανταπεξέλθει στον διεθνή ανταγωνισμό.

Οι τρεις κλάδοι όπου αναπτύσσονται οι ισχυρότερες πληθωριστικές πιέσεις είναι:

1. Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου: 22% με 37%.

2. Υπηρεσίες πλωτών μεταφορών: 14% με 23%.

3. Αυτοκίνητα και οχήματα: 13% με 22%.

Αντιθέτως, οι τρεις κλάδοι όπου αναπτύσσονται οι ασθενέστερες πληθωριστικές πιέσεις, είναι:

1. Εκπαιδευτικές υπηρεσίες: 0.7% με 1.1%.

2. Υπηρεσίες που αφορούν ακίνητα: 0.4% με 0.7%.

3. Προϊόντα δασοκομίας και υλοτομίας: 0.2% με 0.3%.

Ακόμη, οι πληθωριστικές πιέσεις σε τέσσερις κλάδους, τα εμπορεύματα των οποίων έχουν ιδιαίτερη σημασία (τρόφιμα, φάρμακα, τουρισμός και υγεία) είναι:

1. Τρόφιμα και ποτά: 4% με 6%.

2. Χημικές ουσίες και χημικά προϊόντα: 11% με 19%.

3. Υπηρεσίες παροχής καταλύματος και εστίασης: 5% με 8%.

4. Υπηρεσίες υγείας και κοινωνικής μέριμνας: 10% με 17%.

Β. Αύξηση της μέσης διεθνούς ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας κατά 23% με 37% σε όρους «πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας», δηλαδή του λόγου ονομαστικής συναλλαγματικής ισοτιμίας-εγχωρίου επιπέδου τιμών. Οι τομεακές διαστάσεις αυτής της βελτίωσης έχουν ως εξής:

61 Βλ. Katsinos and Mariolis (2012)

1. Πρωτογενής τομέας: 25% με 40%.

2. Βιομηχανία: 20% με 31%.

3. Υπηρεσίες: 25% με 40%.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω στοιχεία (Α και Β), σε βάθος χρόνου, η υποτίμηση μπορεί να αναμένεται ότι θα οδηγήσει σε άνοδο του επιπέδου των τιμών ίση με το μέγεθος της υποτίμησης. Θα οδηγήσει, όμως, σε *άμεση* εκτόξευση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας, η οποία σταδιακά θα επανέλθει σε χαμηλότερα επίπεδα καθώς θα ανεβαίνουν οι τιμές. Και τα δύο αυτά αποτελέσματα είναι συναφή με τα γενικότερα ευρήματα της διεθνούς βιβλιογραφίας για το ζήτημα της υποτίμησης. Είναι συνεπώς καταφανές ότι, η υποτίμηση δημιουργεί τεράστιες δυνατότητες εφαρμογής εναλλακτικής πολιτικής και νέας αναπτυξιακής πολιτικής στο αμέσως επόμενο διάστημα από την υποχώρηση της ισοτιμίας. Δίνεται η δυνατότητα να αλλάξει η δομή της ελληνικής οικονομίας με την εμφάνιση νέων κλάδων και δραστηριοτήτων. Αυτό ακριβώς είναι το δυναμικότερο αποτέλεσμα που προκύπτει από βαθιές υποτιμήσεις, όπως δείχνει η διεθνής εμπειρία.

Γ. Βελτίωση του εξωτερικού ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών (εκφρασμένου σε ευρώ). Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, για το έτος 2014, οι εξαγωγές ανέρχονται σε 59 δισ. ευρώ και οι εισαγωγές σε 63.3 δισ. ευρώ. Μετά την υποτίμηση το έλλειμμα των 4.3 δισ. ευρώ μετατρέπεται σε πλεόνασμα της τάξης των 4.5 με 10.6 δισ. ευρώ. Τα πρώτα δείγματα της βελτίωσης του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών θα αρχίσουν να διαμορφώνονται έπειτα από μία χρονική περίοδο, η οποία αναμένεται να κυμανθεί στους έξι με δώδεκα μήνες («καμπύλη J»).

Ειδικότερα, τα 59 δισ. των εξαγωγών του έτους 2014 κατανέμονται σε: 31 δισ. αγαθά και 28 δισ. υπηρεσίες, ενώ τα 63.3 δισ. των εισαγωγών σε: 51.9 δισ. αγαθά και 11.4 δισ. υπηρεσίες. Άρα μπορεί να εκτιμηθεί ότι:

1. Το έλλειμμα των 20.9 δισ. ευρώ σε αγαθά μειώνεται στα 12.5 με 6.9 δισ. ευρώ. Για τον μηδενισμό του ελλείμματος απαιτείται ονομαστική υποτίμηση της τάξης του 78%.

2. Το πλεόνασμα των 16.6 δισ. ευρώ σε υπηρεσίες αυξάνεται στα 17 με 17.5 δισ. Ευρώ. Για χαμηλά ποσοστά ονομαστικής υποτίμησης το πλεόνασμα μειώνεται κάπως, ελαχιστοποιείται για ονομαστική υποτίμηση της τάξης του 6%, και επανέρχεται στο αρχικό ύψος των 16.6 δισ. ευρώ για ονομαστική υποτίμηση της τάξης του 12%.

Οι εκτιμήσεις αυτές έχουν γίνει με βάση το δυσμενέστερο σενάριο για την εξέλιξη του εισαγόμενου πληθωρισμού (και, άρα, της ανταγωνιστικότητας). Συγκεκριμένα, έχουν τεθεί οι προϋποθέσεις: (i) τιμαριθμικής αναπροσαρμογής των μισθών, (ii) αμετάβλητων φορολογικών συντελεστών επί της παραγωγής, (iii) αμετάβλητων τιμών εισαγωγών σε ξένο νόμισμα,[62] και (iv) μη υποκατάστασης εισαγωγών στην παραγωγή και στην κατανάλωση. Δεδομένης της μερικής αναπροσαρμογής της ελληνικής οικονομίας, από το 2010 και μετά, και της επιβολής των ελέγχων κεφαλαιακών ροών από το 2015 και μετά, αυτές οι εκτιμήσεις πρέπει να θεωρούνται απλώς ως ενδεικτικές, όσον αφορά στην κλαδική διάστασή τους.

Η τόνωση της συνολικής ζήτησης μετά τη νομισματική υποτίμηση μπορεί να θέσει τη χώρα σε τροχιά ανάπτυξης, σε συνδυασμό με το αναπτυξιακό πρόγραμμα που αναλύεται στα επόμενα κεφάλαια. Ειδικότερα, εκτιμάται ότι, με παράλληλη παύση, πρώτον, του εξωτερικού δανεισμού και των μεταβιβάσεων από την Ε.Ε., αλλά και, δεύτερον, της καταβολής τόκων για την εξυπηρέτηση του εξωτερικού χρέους, η υποτίμηση από 30% έως 50% είναι συμβατή με την αύξηση του ΑΕΠ κατά 4% με 7%, αντιστοίχως.[63] Τα αποτελέσματα θα είναι θετικά για

62 Για το ενδεχόμενο *μείωσης* αυτών των τιμών, βλέπε Adam and Moutos (2012).

63 Αυτή η εκτίμηση βασίζεται σε εφαρμογή του υποδείγματος του Thirlwall (2011) στην ελληνική

τους μισθωτούς και τα χαμηλότερα εισοδηματικά στρώματα.

Η άποψη ότι οι νομισματικές υποτιμήσεις πλήττουν τα συμφέροντα των μισθωτών, διότι οδηγούν, *αναπόφευκτα*, σε μείωση των μοναδιαίων πραγματικών μισθών, είναι εσφαλμένη. Αληθεύει βεβαίως ότι όταν, πρώτο, όλοι οι κλάδοι του συστήματος είναι «απλής παραγωγής» (single production), δεύτερο, οι «αποδόσεις κλίμακας» είναι σταθερές και, τρίτο, υπάρχει πλήρης απασχόληση του επενδεδυμένου κεφαλαίου, οι υποτιμήσεις οδηγούν είτε σε μείωση του μοναδιαίου πραγματικού μισθού (με αμετάβλητο το πραγματικό ποσοστό κέρδους) είτε σε μείωση του πραγματικού ποσοστού κέρδους (με αμετάβλητο τον μοναδιαίο πραγματικό μισθό). Αλλά αυτό δεν είναι αναπόφευκτο όταν μια οικονομία αντιμετωπίζει υποαπασχόληση του επενδεδυμένου κεφαλαίου, ή/και υπάρχουν «αύξουσες αποδόσεις κλίμακας», ή/και υπάρχουν κλάδοι συμπαραγωγής (joint production).[64]

Δεδομένης της βαθιάς ύφεσης της ελληνικής οικονομίας, η υποαπασχόληση του επενδεδυμένου κεφαλαίου είναι υψηλή: ειδικότερα, βρίσκεται σε επίπεδα άνω του 30%, ενώ κατά τις προαναφερθείσες εκτιμήσεις του Olenev, αυξάνεται συνεχώς από το έτος 2007 και προσεγγίζει το 50% κατά το έτος 2014. [65] Επομένως, και μόνο στην βάση αυτή, η υποτίμηση θα μπορούσε να οδηγήσει σε τόνωση της ζήτησης για τα εγχωρίως παραγόμενα εμπορεύματα (σε συνδυασμό, μάλιστα, με άλλα μέτρα οικονομικής πολιτικής, τα οποία αναλύονται παρακάτω), η οποία θα αύξανε το βαθμό απασχόλησης του κεφαλαίου και, ως εκ τούτου, θα μπορούσαν να αυξηθούν και το πραγματικό ποσοστό κέρδους και ο μοναδιαίος πραγματικός μισθός. Στην αντίθετη περίπτωση, βεβαίως, θα απαιτηθούν κυβερνητικές παρεμβάσεις για τη διασφάλιση του εισοδήματος των μισθωτών εργαζομένων.

οικονομία: βλέπε Mariolis (2013).

64 Βλέπε Mainwaring (1979), Metcalfe and Steedman (1981), Mariolis (2008).

65 Βλ. Olenev (2015).

Παράλληλα με την υποτίμηση, η οικονομική πολιτική θα πρέπει να τονώσει την *αυτόνομη ζήτηση* (κρατικές τελικές καταναλωτικές δαπάνες, επενδύσεις και καθαρές εξαγωγές, δηλαδή εξαγωγές μείον εισαγωγές). Η μεταβολή της ζήτησης θα πρέπει να γίνει με συγκεκριμένο τρόπο σε εκείνα, δηλαδή, τα εμπορεύματα και κλάδους, τα οποία προσφέρουν τις μεγαλύτερες δυνατότητες ώστε να αυξηθεί στο μέγιστο βαθμό το συνολικά παραγόμενο προϊόν και η συνολική απασχόληση.

Η δυσκολία για την ελληνική οικονομία είναι ότι αυτή η μεταβολή της ζήτησης θα πρέπει να συντελεστεί, ενώ παράλληλα θα πρέπει να μειωθεί το δημόσιο έλλειμμα και το εξωτερικό έλλειμμα της χώρας. Τέλος, αυτό θα πρέπει να γίνει παίρνοντας υπόψη την σύνθεση της αυτόνομης ζήτησης που όντως υπάρχει και η οποία αποτελεί ρεαλιστικό δείκτη των βαθμών ελευθερίας στην οικονομική πολιτική για την ελληνική κυβέρνηση.

Τα εμπορεύματα που παράγονται στην Ελλάδα μπορούν να διαιρεθούν σε δύο βασικές κατηγορίες: στα «εμπορεύματα-κλειδιά» και στα «εμπορεύματα-αντί-κλειδιά».[66] Τα πρώτα εμφανίζουν τιμές για όλους τους πολλαπλασιαστές ζήτησης (δηλαδή, προϊόντος, εισαγωγών και απασχόλησης εργασίας), οι οποίες είναι καλύτερες από τις αντίστοιχες μέσες τιμές της οικονομίας, ενώ τα δεύτερα εμφανίζουν τιμές για όλους τους πολλαπλασιαστές, οι οποίες είναι χειρότερες από τις αντίστοιχες μέσες τιμές της οικονομίας.

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 5, στην πρώτη κατηγορία υπάγονται ένα εμπόρευμα του Πρωτογενή τομέα, τέσσερα του Βιομηχανικού και δεκαπέντε των Υπηρεσιών (σύνολο είκοσι), ενώ στην δεύτερη κατηγορία υπάγονται δεκαεπτά εμπορεύματα του Βιομηχανικού τομέα και τρία των Υπηρεσιών (σύνολο είκοσι). Στον Πίνακα 5 δίνονται, επίσης, οι τιμές των πολλαπλασιαστών προϊόντος (ΠΠ), εισαγωγών (ΠΕ) και απασχόλησης εργασίας (ΠΑ), καθώς και των ΔΑ, ΔΣΕ και ΔΕΜΠ, ενώ στην τελευταία σειρά του δίνονται οι αντίστοιχες μέσες τιμές για την συνολική οικονομία (ΣΟ).

Πίνακας 5. Τα εμπορεύματα-κλειδιά και αντί-κλειδιά της ελληνικής οικονομίας, σε όρους πολλαπλασιαστών αυτόνομης ζήτησης

Εμπορεύματα-κλειδιά						
Α/Α	**ΠΠ**	**ΠΕ**	**ΠΑ**	**ΔΑ**	**ΔΣΕ**	**ΔΕΜΠ**
2	1.21	0.35	85.9	87.4	16.7	49.6
9	1.17	0.34	37.6	99.4	0.8	0.8
23*	3.46	-0.53	160.0	100	0	0
25*	1.40	0.28	27.0	100	0	0
27	1.12	0.30	32.2	101.1	1.1	1.2
30	1.43	0.25	60.2	110.4	0	0
31	1.05	0.35	28.2	100.6	2.2	8.0
35	1.51	0.35	38.3	99.2	1.8	1.9
36*	1.13	0.15	25.8	100	0	0
46	1.16	0.22	28.3	99.3	2.9	3.3
52*	1.26	0.23	25.8	100	0	0
53	1.43	0.26	28.5	99.7	1.5	1.6

66 Βλέπε Mariolis and Soklis (2015). Πρόσθετα, συμπληρωματικά και χρήσιμα ευρήματα για τους πολλαπλασιαστές της ελληνικής (περίοδος 2000-2011) και της Ευρωζωνικής (έτος 2011) οικονομίας εξάγονται στα Ντεμίρογλου (2015) και Ntemiroglou (2016).

54*	1.66	0.27	35.4	100	0	-
55	1.73	0.24	43.0	100.1	0.1	6.0
56	1.23	0.26	27.4	100.1	0.2	7.8
57*	1.58	0.36	56.5	100	0	0
59	1.46	0.32	55.6	99.7	0.6	1.0
60*	1.37	0.27	26.5	100	0	0
62	1.57	0.21	35.1	99.99	0.0004	0.03
63*	2.01	0.30	86.9	100	0	0
ΣΟ	1.03	0.39	25.8	121.0	22.6	52.8

Εμπορεύματα-αντί-κλειδιά						
Α/Α	**ΠΠ**	**ΠΕ**	**ΠΑ**	**ΔΑ**	**ΔΣΕ**	**ΔΕΜΠ**
4	0.18	0.90	3.6	14.1	87.7	87.7
5	0.89	0.41	25.1	82.7	25.1	125.8
6	0.45	0.74	12.9	44.9	71.7	1071.1
8	0.57	0.70	11.8	54.4	51.4	75.0
10	0.38	0.75	5.7	87.8	33.7	70.5
11	0.32	0.82	6.0	36.5	78.8	127.1
12	0.37	0.76	6.6	35.0	79.3	247.3
13	0.54	0.72	14.1	70.9	46.0	55.2
14	0.94	0.43	17.1	90.5	19.3	21.3
15	0.71	0.58	13.0	103.4	41.4	41.4
16	0.70	0.57	18.0	73.3	31.1	36.0
17	0.07	0.96	1.4	5.6	94.4	108.2
18	0.43	0.72	6.7	62.2	78.0	113.0
19	0.43	0.79	6.5	39.3	77.3	78.2
20	0.18	0.90	3.0	15.1	86.7	193.2
21	-0.01	1.00	-4.3	6.9	110.5	124.1
22	0.54	0.72	20.5	46.3	58.3	107.5
33	0.81	0.48	14.2	105.2	13.5	34.6
34	0.41	0.79	9.9	34.0	75.3	79.0
42	0.91	0.39	14.5	78.9	33.4	70.1
ΣΟ	1.03	0.39	25.8	121.0	22.6	52.8

Σημείωση: Όπως και στον πίνακα του Παραρτήματος Ι, με «*» δηλώνονται τα εμπορεύματα, τα οποία ούτε εισάγονται ούτε εξάγονται. Για αυτά τα εμπορεύματα ισχύει ΔΑ = 100%, ΔΣΕ = ΔΕΜΠ = 0%, με την εξαίρεση του εμπορεύματος 54 («Υπηρεσίες δημόσιας διοίκησης και άμυνας, υπηρεσίες υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης»). Η ακαθάριστη εγχώρια παραγωγή σε εμπόρευμα 54 ισούται με την συνολική τελική καταναλωτική δαπάνη σε αυτό το εμπόρευμα. Επομένως, ο ΔΕΜΠ δεν ορίζεται.

Στον Πίνακα 6 δίνονται οι μέσες τιμές των πολλαπλασιαστών αυτόνομης ζήτησης για τους τρεις βασικούς τομείς της οικονομίας. Οι αριθμοί σε παρένθεση αντιστοιχούν στην υποθετική κατάσταση όπου η οικονομία δεν χρησιμοποιεί εισαγόμενες εισροές. Δίνονται, πρώτον, οι τιμές των πολλαπλασιαστών και, δεύτερον, η ποσοστιαία απόκλιση του υποθετικού πολλαπλασιαστή από τον πραγματικό. Με τον τρόπο αυτό έχουμε ένα μέτρο του πόσο χειροτερεύουν οι πολλαπλασιαστές λόγω των εισαγωγών.

Πίνακας 6. Οι μέσες τιμές των πολλαπλασιαστών αυτόνομης ζήτησης για τους τρεις βασικούς τομείς και την συνολική οικονομία

Τομείς	ΠΠ	ΠΕ	ΠΑ
Πρωτογενής	1.05 (1.53, 31.4%)	0.29	56.5 (74.6, 24.3%)
Βιομηχανία	0.74 (1.75, 57.7%)	0.58	20.2 (38.7, 47.8%)
Υπηρεσίες	1.22 (1.69, 27.8%)	0.27	26.9 (36.8, 26.9%)
ΣΟ	1.03 (1.71, 39.8%)	0.39	25.8 (39.3, 34.4%)

Από την σύγκριση των Πινάκων 1, 3 και 4 με τον Πίνακα 5 διαπιστώνεται ότι:

1. Εάν εξαιρέσουμε τα *μη* διεθνώς εμπορεύσιμα εμπορεύματα, τότε τα 5 από τα 12 εμπορεύματα-κλειδιά για τους πολλαπλασιαστές αυτόνομης ζήτησης είναι επίσης και εμπορεύματα-κλειδιά για τον εξωτερικό τομέα (Πίνακας 4), ενώ τα 8 από τα 12 εμφανίζουν «αποκαλυπτόμενο συγκριτικό πλεονέκτημα» (Πίνακας 1). Τα τέσσερα εμπορεύματα που μένουν εκτός, είναι τα εμπορεύματα 2 («Προϊόντα δασοκομίας, υλοτομίας»), 9 («Εκτυπώσεις και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων»), 59 («Αθλητικές υπηρεσίες και υπηρεσίες διασκέδασης και ψυχαγωγίας») και 62 («Άλλες προσωπικές υπηρεσίες»). Τέλος, όλα τα εμπορεύματα-κλειδιά για τους πολλαπλασιαστές αυτόνομης ζήτησης, εμφανίζουν τιμές των ΔΣΕ και ΔΕΜΠ μικρότερες από τις μέσες τιμές του συστήματος.

2. Όλα τα εμπορεύματα του Πίνακα 3, δηλαδή τα κύρια «εμπορεύματα-διαρροές» στον εξωτερικό τομέα, είναι και εμπορεύματα-αντί-κλειδιά για τους πολλαπλασιαστές αυτόνομης ζήτησης στον Πίνακα 5. Ειδικότερα, τα εμπορεύματα αυτά είναι 11 από τα συνολικά 20 εμπορεύματα-αντί-κλειδιά.

3. Μόνο το εμπόρευμα 33 («Υπηρεσίες αεροπορικών μεταφορών») είναι κλειδί του εξωτερικού τομέα και, ταυτοχρόνως, αντί-κλειδί για τους πολλαπλασιαστές αυτόνομης ζήτησης.

Προκύπτει αβίαστα το συμπέρασμα ότι ο Βιομηχανικός τομέας αποτελεί τον «αδύναμο κρίκο» *και* για τους πολλαπλασιαστές αυτόνομης ζήτησης. Όπως δείχνει ο Πίνακας 6, όχι μόνο είναι ο πιο εξαρτημένος τομέας από εισαγόμενες εισροές αλλά και η εξάρτησή του καθορίζει, σε σημαντικό βαθμό, το εύρος της εξάρτησης της οικονομίας συνολικά από αυτές τις εισροές. Προκύπτει επίσης ότι υπάρχουν διαφορές και ομοιότητες στην κατηγοριοποίηση των εμπορευμάτων βάσει της σημασίας τους για τον εξωτερικό τομέα και για τους πολλαπλασιαστές αυτόνομης ζήτησης. Επομένως πρέπει να υπάρξει κατάλληλο μείγμα οικονομικής πολιτικής για την διόρθωση των ανισορροπιών.

Η αποτελεσματικότερη κλαδική πολιτική στη βάση των τιμών των πολλαπλασιαστών, αλλά και της αυτόνομης ζήτησης που όντως παρατηρείται, θα πρέπει να έχει τους εξής βασικούς άξονες: [67]

1. Αύξηση *κρατικής κατανάλωσης* για:

   - Υπηρεσίες επιστημονικής έρευνας και ανάπτυξης (εμπόρευμα 47).

67 Πιο αναλυτικά, βλέπε Mariolis and Soklis (2015).

- Υπηρεσίες δημόσιας διοίκησης και άμυνας, υπηρεσίες υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης (εμπόρευμα 54).

- Υπηρεσίες εκπαίδευσης (εμπόρευμα 55).

- Υπηρεσίες ανθρώπινης υγείας (εμπόρευμα 56).

- Υπηρεσίες κοινωνικής μέριμνας (εμπόρευμα 57) .

2. Αύξηση *επενδύσεων* για:

   - Υπηρεσίες επισκευής και εγκατάστασης μηχανημάτων και εξοπλισμού (εμπόρευμα 23).

3.Επιλεκτική *μείωση* τμημάτων *κρατικής κατανάλωσης* για:

   - Υπηρεσίες δημιουργικές, τέχνης και διασκέδασης, υπηρεσίες βιβλιοθηκών, αρχειοφυλακείων, μουσείων και άλλων πολιτιστικών υπηρεσιών, υπηρεσίες τυχερών παιχνιδιών και στοιχημάτων (εμπόρευμα 58) .

   - Αθλητικές υπηρεσίες και υπηρεσίες διασκέδασης και ψυχαγωγίας (εμπόρευμα 59).

4.Μείωση κρατικής ζήτησης και αύξηση *εξαγωγών* για:

   - Υπηρεσίες χονδρικού και λιανικού εμπορίου και υπηρεσίες επισκευής μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών (εμπόρευμα 28).

   - Υπηρεσίες χονδρικού εμπορίου εκτός των μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών (εμπόρευμα 29).

   - Υπηρεσίες λιανικού εμπορίου εκτός των μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών (εμπόρευμα 30).

   - Υπηρεσίες παραγωγής κινηματογραφικών ταινιών, βίντεο, τηλεοπτικών προγραμμάτων, ηχογραφήσεων, μουσικών εκδόσεων, προγραμματισμού και τηλεοπτικών εκπομπών (εμπόρευμα 38).

   - Υπηρεσίες προγραμματισμού ηλεκτρονικών υπολογιστών, παροχής συμβουλών και άλλων συναφών δραστηριοτήτων, και υπηρεσίες πληροφοριών (εμπόρευμα 40).

5. Αύξηση *εξαγωγών* για:

   - Προϊόντα δασοκομίας, υλοτομίας (εμπόρευμα 2).

   - Προϊόντα αλιείας και υδατοκαλλιέργειας (εμπόρευμα 3).

   - Βασικά μέταλλα (εμπόρευμα 15).

   - Υπηρεσίες πλωτών μεταφορών (εμπόρευμα 32).

   - Υπηρεσίες επιστημονικής έρευνας και ανάπτυξης (εμπόρευμα 47).

   Αν ακολουθηθεί μια τέτοια πολιτική τόνωσης της αυτόνομης ζήτησης, τότε για κάθε 1 εκατ. ευρώ μεταβολής της ζήτησης θα προκύψει, κατά μέσο όρο:

   - Αύξηση του προϊόντος κατά 1.18 εκατ. ευρώ.

- Αύξηση της απασχόλησης κατά 45 εργαζόμενους.
- Μείωση του δημοσίου ελλείμματος κατά 0.35 εκατ. ευρώ (υποθέτοντας, έστω σε αντιστοιχία με την σημερινή πραγματικότητα, έναν μέσο φορολογικό συντελεστή της τάξης του 0.30).
- Βελτίωση του εξωτερικού ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών κατά 0.95 εκατ. ευρώ.

Κεφάλαιο 15. Υποτίμηση και νομισματική χρηματοδότηση των δημοσίων δαπανών

Από την παραπάνω ανάλυση διαπιστώνεται ότι:

Τα περισσότερα εμπορεύματα, για τα οποία ενδείκνυται αύξηση των εξαγωγών, αφορούν κυρίως τον τομέα των Υπηρεσιών και λιγότερο τον Πρωτογενή τομέα. Γνωρίζουμε ,ήδη, ότι η διεθνής ανταγωνιστικότητα και των δύο θα αυξηθεί περισσότερο από τη μέση ανταγωνιστικότητα της οικονομίας μετά από μια υποτίμηση.

Τα περισσότερα εμπορεύματα, για τα οποία ενδείκνυται αύξηση της εγχώριας ζήτησης, σχετίζονται με τον Δημόσιο τομέα.

Υπάρχουν λίγα μόνο βιομηχανικά εμπορεύματα-κλειδιά. Αυτό οφείλεται στο ότι ο τομέας της ελληνικής βιομηχανίας είναι ιδιαίτερα εξαρτημένος από εισαγόμενα εμπορεύματα. Η εξάρτησή του αντανακλάται στους αισθητά χαμηλότερους πολλαπλασιαστές προϊόντος και απασχόλησης, στον αντίστοιχα υψηλότερο πολλαπλασιαστή εισαγωγών του, και στη συγκριτικά μικρότερη βελτίωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητάς του μετά από μια υποτίμηση.

Επομένως η υποτίμηση θα υποβοηθούσε σημαντικά την τόνωση της ζήτησης και θα αύξανε ιδιαίτερα την διεθνή ανταγωνιστικότητα του Πρωτογενούς τομέα και του τομέα των Υπηρεσιών. Παράλληλα απαιτείται μία «επιθετική» πολιτική στοχευμένης ανακατανομής και, ταυτοχρόνως, αύξησης των δημοσίων δαπανών.

Οι δημόσιες δαπάνες χρηματοδοτούνται, κατά κανόνα, με δανεισμό, φορολόγηση, και έκδοση νέου χρήματος («νομισματική χρηματοδότηση ελλειμμάτων»). Δεδομένης της κατάστασης, στην οποία βρίσκεται η ελληνική οικονομία το 2016, οι δύο πρώτοι τρόποι – σε πρώτη φάση – απορρίπτονται.

Απομένει, λοιπόν, η έκδοση νέου χρήματος, για την οποία συχνά ακούγεται ότι μπορεί να οδηγήσει σε «υψηλό πληθωρισμό». Αυτή η άποψη παραβλέπει, ωστόσο, την υποαπασχόληση της δυναμικότητας παραγωγής, η οποία στην Ελλάδα είναι εξαιρετικά μεγάλη. Για παράδειγμα, με βάση τους πολλαπλασιαστές αυτόνομης ζήτησης, μία αύξηση της «νομισματικής βάσης» κατά 10 δισ. ευρώ, για τη χρηματοδότηση κρατικών δαπανών σε εμπορεύματα του Πρωτογενούς τομέα και των Υπηρεσιών, θα ήταν συμβατή με διευθυνόμενο πληθωρισμό της τάξης του 10% (ο οποίος προκύπτει, όπως αναφέρθηκε, από νομισματική υποτίμηση κατά 50%) και μπορεί να οδηγήσει σε:

- Δημιουργία 420 χιλ. θέσεων εργασίας.
- Αύξηση του ΑΕΠ κατά 11.4 δισ. ευρώ ή 6.4% (ποσοστό αντίστοιχο με κείνο το οποίο είναι συμβατό, όπως αναφέρθηκε, με νομισματική υποτίμηση κατά 50%)
- Μείωση του δημοσίου ελλείμματος κατά 3.4 δισ. ευρώ.

Σε αυτήν την περίπτωση, ωστόσο, θα υπήρχε και αύξηση του εξωτερικού ελλείμματος κατά 2.8 δισ. ευρώ, και αυτό ακριβώς υποδεικνύει ότι δεν αρκεί το μέσο της νομισματικά χρηματοδοτούμενης δημοσιονομικής πολιτικής, αλλά πρέπει να συνδυαστεί με εκείνο της νομισματικής υποτίμησης.[68]

68 Για τις εκτιμήσεις υποθέτουμε ότι ο ποσοστιαίος ρυθμός μεταβολής της ονομαστικής ποσότητας χρήματος ισούται με αυτόν της νομισματικής βάσης, η μερική ελαστικότητα χρήματος ως προς το εισόδημα είναι της

Τέλος, ο σχεδιασμός της αντιστοίχως αρμόζουσας φορολογικής πολιτικής πρέπει να εκκινήσει από ορισμένες θεμελιώδεις «αρχές», οι οποίες έχουν ήδη υποστηριχθεί από αρκετούς μελετητές: (i) αντι-κυκλικότητα (σε σχέση με τις οικονομικές διακυμάνσεις), (ii) προοδευτική φορολογία στην πηγή του εισοδήματος και όχι γενικοί φόροι κατανάλωσης (π.χ. σήμερα, οι συνολικοί φόροι συνιστούν περί το 70% της τελικής τιμής της αμόλυβδης βενζίνης και το 50% της τελικής τιμής τόσο του πετρελαίου θέρμανσης και όσο και του πετρελαίου κίνησης), (iii) περιορισμοί στη διανομή κερδών, τα οποία δεν επενδύονται παραγωγικά, και (iv) επιδοτήσεις («αρνητικοί φόροι») στους κλάδους πρωτεύουσας αναπτυξιακής σημασίας ή σε εκείνους, οι οποίοι θα μπορούσαν να εμφανίσουν συγκριτικά πλεονεκτήματα, ήτοι στους κλάδους «δυναμικών συγκριτικών πλεονεκτημάτων» (κατά το πρωτοπόρο υπόδειγμα βιομηχανικής-εμπορικής πολιτικής της μεταπολεμικής Ιαπωνίας). Στόχος της όλης φορολογικής πολιτικής οφείλει να είναι η ενίσχυση της αποτελεσματικότητας των βασικών πολιτικών, δηλαδή εξαγωγών-εισαγωγών, ανάπτυξης, απασχόλησης εργασίας-μέσων παραγωγής και αναδιανομής του κοινωνικού εισοδήματος.

τάξης του 0.6-0.7 (σε αντιστοιχία με ευρήματα διαφόρων εμπειρικών μελετών) και, όπως προηγουμένως, έναν μέσο φορολογικό συντελεστή της τάξης του 0.30. Τέλος, βάσει του Πίνακα 6, χρησιμοποιούμε τους αντίστοιχους μέσους τομεακούς πολλαπλασιαστές, ήτοι 1.14 (προϊόντος), 42 (απασχόλησης) και 0.28 (εισαγωγών).

Κεφάλαιο 16. Πολιτική ανάπτυξης: Βιομηχανική και αγροτική πολιτική

Η νομισματική υποτίμηση και η νομισματικά χρηματοδοτούμενη δημοσιονομική πολιτική είναι αναγκαίοι όροι για την ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας, αλλά δεν επαρκούν για μακροχρόνια και ταχύρρυθμη ανάπτυξη. Ο λόγος είναι ότι οι αναπτυξιακές δυνατότητες της ελληνικής οικονομίας έχουν πλέον γίνει πολύ περιορισμένες λόγω της δομής της, όπως καταδείχθηκε προηγουμένως. Απαιτείται, λοιπόν, αλλαγή της δομής της, με ενίσχυση του δευτερογενούς και πρωτογενούς τομέα και παράλληλη ενίσχυση των διεθνώς εμπορεύσιμων προϊόντων.

Για το σκοπό αυτό, θα χρειαστεί άσκηση βιομηχανικής πολιτικής (με την ευρεία έννοια), η οποία θα έχει δύο κύριους στόχους, έναν γενικό και έναν ειδικό:

> *Γενικός* στόχος: μείωση του βαθμού εξάρτησης –ιδίως– του Βιομηχανικού τομέα από εισαγόμενες εισροές.
>
> *Ειδικός* στόχος: ανάπτυξη της παραγωγής εμπορευμάτων υψηλής έντασης ειδικευμένης εργασίας και τεχνολογίας (ηλεκτρονικά και οπτικά προϊόντα, εξοπλισμός μεταφορών, χημικά, φαρμακευτικά κ.λπ.). Αυτά τα εμπορεύματα έχουν κομβικό ρόλο στην αύξηση των εξαγωγών και του εθνικού εισοδήματος, ακριβώς επειδή χαρακτηρίζονται από υψηλή εισοδηματική ελαστικότητα ζήτησης και, επομένως, από διεθνή ανταγωνιστικότητα, η οποία δεν εξαρτάται πρωτίστως από τις τιμές τους.

Εξαιρετικά σκόπιμο θα ήταν να επιχειρηθεί η υποκατάσταση εισαγωγών για τα εμπορεύματα «Ηλεκτρονικοί υπολογιστές, ηλεκτρονικά και οπτικά προϊόντα»: το 68% των ακαθάριστων επενδύσεων σε αυτά τα εμπορεύματα προέρχεται από εισαγωγές, οι τελευταίες υπερβαίνουν κατά 17 φορές την ακαθάριστη εγχώρια παραγωγή, και ο ΔΕΜΠ ανέρχεται σε 108% (για τον «Λοιπό εξοπλισμό μεταφορών», ο οποίος χαρακτηρίζεται από αρνητικό πολλαπλασιαστή απασχόλησης, οι αντίστοιχοι δείκτες είναι 76%, 16 και 124%). Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, το διαθέσιμο επιστημονικό δυναμικό της χώρας, το οποίο είναι γενικά υψηλής στάθμης, θα μπορούσε να αξιοποιηθεί στην περαιτέρω ανάπτυξη των «Υπηρεσιών προγραμματισμού ηλεκτρονικών υπολογιστών», οι οποίες χαρακτηρίζονται, ήδη σήμερα, από ικανοποιητικές τιμές των ΔΕΝΕ (88% πάνω από τον μέσο όρο του συστήματος), ΔΣΕ (15% κάτω από τον μέσο όρο) και ΔΕΜΠ (63% κάτω από τον μέσο).

Η μεταβολή της διακλαδικής δομής της ελληνικής οικονομίας θα αποτελούσε εγγύηση για τη συστηματική (και όχι μεταβατική, όπως με την νομισματική υποτίμηση) άνοδο του επιπέδου της εθνικής αποταμίευσης. Ειδικότερα, η αύξηση της αποταμίευσης σε βάθος χρόνου επιτυγχάνεται με δύο μεθόδους:

- *Έμμεση* μέθοδος: απόκτηση των απαιτούμενων, επιπρόσθετων μέσων παραγωγής μέσω πλεονασμάτων στις διεθνείς συναλλαγές..
- *Άμεση* μέθοδος: επανεπένδυση ενός βαθμιαία αυξανόμενου τμήματος του καθαρού προϊόντος του τομέα παραγωγής μέσων παραγωγής στον εαυτό του. [69]

Η εξαιρετικά δύσκολη κατάσταση της ελληνικής οικονομίας υποδηλώνει ότι, εκκινώντας από την «έμμεση μέθοδο», πρέπει, εν συνεχεία, να δοθεί έμφαση στην «άμεση μέθοδο» βάσει εθνικοποιημένου συστήματος μεγάλων επιχειρήσεων αγροτικών πρώτων υλών, ορυχείων-λατομείων, ενέργειας, τροφίμων, μηχανών, κατασκευών παραγωγικής σημασίας, τηλεπικοινωνιών, μεταφορών, χονδρικού και εξωτερικού εμπορίου, το οποίο θα υποστηρίζεται,

69 Αναλυτικά, βλέπε Μαριόλης (2016α, Δοκίμιο 6).

επίσης, από ένα δίκτυο κέντρων εφαρμοσμένης και βασικής επιστημονικής έρευνας. Για παράδειγμα, η ανάπτυξη ενός σχετικά «καθέτως ολοκληρωμένου» κλάδου (προς τα «εμπρός» και «πίσω») με πυρήνα την ΕΛΒΟ, την ΕΑΣ, τα ναυπηγεία και την ΛΑΡΚΟ, σε συνδυασμό, μάλιστα, με την αξιοποίηση του ορυκτού πλούτου της χώρας, θα συνέβαλε αποφασιστικά στη δυνατότητα συνδυασμένης εφαρμογής των δύο μεθόδων. Απολύτως απαραίτητη είναι η ύπαρξη δημόσιου τραπεζικού συστήματος, με σημαντικό ρόλο μιας αναπτυξιακής τράπεζας, το οποίο θα μπορεί να κινητοποιήσει την εθνική αποταμίευση με στόχο την παραγωγή. Η συστηματική παροχή τραπεζικής πίστωσης αποτελεί όρο για την επέκταση της εμπορικής πίστης, η οποία είναι η βάση του πιστωτικού συστήματος.

Τέλος, η μεταβολή της διακλαδικής δομής αφορά και στην αύξηση της παραγωγικότητας του Πρωτογενούς τομέα, η οποία είναι ιδιαίτερα χαμηλή. Γενικά μιλώντας, η σταθερή αύξηση της παραγωγικότητας επιτυγχάνεται με τέσσερις αλληλένδετους τρόπους, δηλαδή με την αναδιοργάνωση των διαδικασιών παραγωγής και διανομής των εμπορευμάτων, την ύπαρξη υλικών και ηθικών κινήτρων για τους εργαζόμενους και τις επιχειρήσεις, την τεχνολογική πρόοδο και, τέλος, τις επενδύσεις στην παραγωγή-έρευνα-εκπαίδευση, οι οποίες αποτελούν το πλέον αποφασιστικό βήμα ανάπτυξης.

Η αύξηση της παραγωγικότητας του Πρωτογενούς τομέα προϋποθέτει, επομένως, τη δημιουργία αγροτικών συνεταιρισμών με καίριο ρόλο στη διακίνηση του αγροτικού προϊόντος και την ως άνω αναδιάρθρωση του Βιομηχανικού τομέα. Προϋποθέτει επίσης τη δημιουργία εξειδικευμένου πιστωτικού φορέα, με την ίδρυση Αγροτικής Τράπεζας σε υγιή δημόσια βάση. Με τη σειρά της, η άνοδος της παραγωγικότητας στον αγροτικό τομέα θα συμβάλλει στην άνοδο του επιπέδου διαβίωσης και θα έχει θετική ανάδραση στον Βιομηχανικό τομέα αυξάνοντας την ποσότητα και την ποιότητα των εισροών του από τον Πρωτογενή τομέα. Τέλος, η άνοδος της αγροτικής παραγωγικότητας θα αποτελέσει τη βάση για τη δημιουργία αγροτικών συνεταιρισμών στη σφαίρα της παραγωγής και μεγάλων αγροτο-βιομηχανικών μονάδων.

Η σταθεροποίηση της ισοτιμίας του νέου νομίσματος προφανώς συμβάλλει στον περιορισμό του κόστους της νομισματικής αβεβαιότητας και δημιουργεί σταθερότερο περιβάλλον για όλες τις οικονομικές δραστηριότητες. Για μια χώρα του μεγέθους της Ελλάδας όμως αυτό συνεπάγεται δύο καίρια προβλήματα:

Πρώτο, περιορίζεται η ανεξαρτησία της νομισματικής πολιτικής, η οποία είναι βασικό στοιχείο του μείγματος της απαιτούμενης αναπτυξιακής πολιτικής. Ο λόγος είναι ότι όταν συνυπάρχει πλήρης ελευθερία στις διεθνείς κινήσεις χρηματικών κεφαλαίων και σταθερή ισοτιμία, είναι αδύνατη η άσκηση εθνικά ανεξάρτητης νομισματικής πολιτικής.

Δεύτερο, και συναφές με το πρώτο, η Κεντρική Τράπεζα πρέπει να διαθέτει επαρκή συναλλαγματικά διαθέσιμα για να στηρίζει το ύψος της ισοτιμίας, σε συνδυασμό με τη μεταβολή των επιτοκίων. Για μια οικονομία με μικρό ειδικό βάρος στην παγκόσμια αγορά το κόστος μπορεί να είναι πολύ μεγάλο.

Για την αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων επιβάλλεται η δημιουργία μηχανισμού περιορισμών στις διεθνείς κινήσεις χρηματικών κεφαλαίων, ο οποίος να είναι καταρχήν ιδιαίτερα αυστηρός και να αμβλυνθεί στη συνέχεια, σε συνάρτηση με την αναπτυξιακή πορεία της οικονομίας. Κατά βάση, ο μηχανισμός θα πρέπει να επιτρέπει μόνον εκείνες τις πράξεις συναλλάγματος, οι οποίες, πρώτον, αφορούν συναλλαγές του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, δεύτερον, αφορούν μακροπρόθεσμες (επενδυτικές) εισροές χρηματικών κεφαλαίων και, τρίτον, πραγματοποιούνται από τις αρχές οικονομικής πολιτικής.

Ο μηχανισμός πρέπει να διατηρηθεί και όταν η οικονομία εισέλθει στη φάση της ανάκαμψης, διότι, στην αντίθετη περίπτωση, δεν αποκλείεται να σημειωθεί ισχυρή εισροή μη μακροπρόθεσμων («κερδοσκοπικών») κεφαλαίων, η οποία να προκαλέσει πιέσεις για ανεπιθύμητη ανατίμηση του νομίσματος και, γενικότερα, να δημιουργήσει σοβαρά προβλήματα στην εφαρμογή του ενδεδειγμένου, σε εκείνην τη φάση, μείγματος οικονομικής πολιτικής (η εμπειρία του Μεξικού, κατά την περίοδο 1991-1993, ή εκείνη της Ελβετίας, κατά την περίοδο 2009-2011, είναι χαρακτηριστικές).

Η πλήρης ελευθερία στις διεθνείς κινήσεις χρηματικών κεφαλαίων αποτελεί σημαντική πηγή αστάθειας στο διεθνές οικονομικό σύστημα, η οποία συμβάλλει στην αύξηση της έντασης και συχνότητας διαφόρων ειδών κρίσεων (όπως, τραπεζικών, συναλλαγματικών, κρατικού χρέους).

Επίσης, σε συνθήκες σταθερής συναλλαγματικής ισοτιμίας και πλήρους ελευθερίας στις διεθνείς κινήσεις χρηματικών κεφαλαίων, οι εθνικές αρχές οικονομικής πολιτικής αυτοδεσμεύονται σε συνεχή διαδικασία ανταγωνιστικής μείωσης-συγκράτησης των μισθών, προκειμένου να σταθεροποιούν ή να προάγουν τη θέση του εξωτερικού τομέα των οικονομιών τους. Επομένως, η συνύπαρξη των εν λόγω συνθηκών βρίσκεται σε συστηματική αντίθεση με τα συμφέροντα των μισθωτών.

Τέλος, σημειώνεται ότι, οι συναλλαγματικές κρίσεις, όπου τελικά εξαντλούνται τα συναλλαγματικά διαθέσιμα της Κεντρικής Τράπεζας, προϋποθέτουν την ανάπτυξη προσδοκιών για το μη διατηρήσιμο της ισοτιμίας, όταν οι χρηματοπιστωτικές αγορές ανιχνεύουν αντίφαση στο συνολικό μείγμα της ασκούμενης οικονομικής πολιτικής ή/ και ανισορροπίες στην παραγωγική βάση. Η συνοχή της νέας αναπτυξιακής πολιτικής, σε συνδυασμό με τους περιορισμούς στις διεθνείς κινήσεις χρηματικών κεφαλαίων, αναμένεται να λειτουργήσουν αποτρεπτικά για την ανάπτυξη τέτοιων προσδοκιών. Σε κάθε περίπτωση,

και δεδομένου ότι μεγάλο μέρος (άνω του 60%) του συνολικού εμπορίου της Ελλάδας διεξάγεται με χώρες εκτός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, είναι απαραίτητη η παρακολούθηση της ισοτιμίας σε σχέση με ένα αντιστοίχως σταθμισμένο (δηλαδή, με βάση τις εισαγωγές από και τις εξαγωγές προς τους κυριότερους εμπορικούς εταίρους) «καλάθι» ξένων νομισμάτων. Με αυτόν τον τρόπο λαμβάνεται υπόψη η εξέλιξη της ανταγωνιστικότητας της χώρας, ,ως προς το σύνολο των εμπορικών εταίρων, και, έτσι, αυξάνεται η ακρίβεια των απαιτούμενων διορθωτικών κινήσεων.

Δεν θα πρέπει να αποκλειστεί ακόμη και η εισαγωγή συστήματος «πολλαπλών συναλλαγματικών ισοτιμιών» με χαμηλές ισοτιμίες (συγκριτικά μικρά ύψη υποτίμησης) για ορισμένα «βασικά», καταναλωτικά και παραγωγικά, εμπορεύματα, ούτως ώστε να προστατευθεί το βιοτικό επίπεδο των μισθωτών και, γενικότερα, να αμβλυνθεί η πληθωριστική πίεση. Παράλληλα, θα μπορούν να υπάρχουν υψηλές ισοτιμίες (συγκριτικά μεγάλα ύψη υποτίμησης) για ορισμένα ιδιαιτέρως εξαγωγικά εμπορεύματα και για τα «πολυτελή» εμπορεύματα, ούτως ώστε να ενισχυθούν οι εξαγωγές και να συμπιεσθούν οι μη αναγκαίες για την αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης εισαγωγές. Το σύστημα «πολλαπλών ισοτιμιών» έχει το πλεονέκτημα ότι, σε αντίθεση με τους φόρους και τους δασμούς, δεν δημιουργεί, τουλάχιστον άμεσα, τριβές μεταξύ κοινωνικών στρωμάτων και εμπορικών εταίρων, αντιστοίχως. Το κύριο μειονέκτημά του είναι η σχετική πολυπλοκότητα της εφαρμογής του καθώς και η δυνητική εκμετάλλευση των διαφορικών τιμών συναλλάγματος (***arbitrage***) μέσω ψευδών δηλώσεων από τους εμπορευόμενους.

Κεφάλαιο 18. Ανασύνταξη εργασιακών σχέσεων

Το πρώτο βήμα για μια ριζοσπαστική κυβέρνηση, θα είναι η άμεση κατάργηση των αντεργατικών μέτρων που θεσπίστηκαν με την ΠΥΣ 6/28.2.2012 Ν 4093/2012 και την «Έγκριση Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013 - 2016 - Επείγοντα Μέτρα Εφαρμογής Ν 4046/2012 και του Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013-2016». Τα νομοθετήματα αυτά μείωσαν τον κατώτατο μισθό, έπληξαν τις συλλογικές συμβάσεις και τις συνδικαλιστικές ελευθερίες κατά παράβαση των κανόνων της εθνικής και της διεθνούς εργατικής νομοθεσίας.

Αποδείχτηκε, με τον χειρότερο τρόπο πως καμία επενδυτική και αναπτυξιακή δράση δεν έφεραν οι νόμοι αυτοί. Αντιθέτως, τα οικονομικά αποτελέσματα των επιχειρήσεων της χώρας ήταν, είτε η συρρίκνωση σε ορισμένους κλάδους, είτε η αύξηση των κερδών σε άλλους, χωρίς ,όμως, να συνοδεύονται από προσλήψεις προσωπικού ή ανάπτυξη. Η αυξανόμενη τάση για μερική απασχόληση, μείωσε την κατανάλωση λόγω της ανασφάλειας των εργαζομένων και δημιούργησε νέο κύκλο ύφεσης. Η πολιτική χαμηλού εργατικού κόστους δεν έφερε τα «αναμενόμενα» αποτελέσματα και πρέπει να γίνει αναστροφή αυτής της στρατηγικής – και πολιτικής – επιλογής.

Η εμπειρία των κομματικών σχημάτων εντός των συνδικαλιστικών οργανώσεων δημιούργησε, επίσης, προβλήματα στο εργατικό και συνδικαλιστικό κίνημα. Ομάδες εργαζομένων περιχαρακώθηκαν σε κομματικά παρακλάδια δημιουργώντας σύγχυση στους συναδέλφους τους, παρότι τους συνέδεαν κοινά αιτήματα. Ταυτόχρονα, οι κομματικές ταμπέλες αποθάρρυναν πολλούς από τον ενεργό συνδικαλισμό.

Απαιτείται ένα νέο συνδικαλιστικό νομοσχέδιο, που να κατοχυρώνει την αντιπροσώπευση όλων των εργαζομένων, και να διασφαλίζει την εκλογή διοικήσεων με ανακλητότητα, εναλλαγή θητειών, λογοδοσία σε ετήσια βάση, και περιορισμό των συνδικαλιστικών προνομίων που δημιούργησαν ιδιότυπες σχέσεις με την εργοδοσία και αδιαφανείς συναλλαγές. Ταυτόχρονα, οι εργοδοτικές οργανώσεις θα πρέπει να αντιμετωπίσουν με άλλο πρίσμα τις διεκδικήσεις τους από το κράτος, με άξονα τους προαναφερόμενους παράγοντες.

Καταλήγοντας, άμεσα μέτρα σε σχέση με την αγορά εργασίας και τις εργασιακές σχέσεις, θα μπορούσαν να είναι:

1. Αυστηρός έλεγχος της τήρησης των συλλογικών συμβάσεων και του ωραρίου εργασίας- ειδικά των εργαζομένων με ελαστικές μορφές εργασίας- και ουσιαστική καταπολέμηση του φαινομένου των πλασματικών συμβάσεων μερικής απασχόλησης, οι οποίες υποκρύπτουν απλήρωτη και ανασφάλιστη 8ωρη εργασία, και χρησιμοποιούνται καταχρηστικά για την καταπάτηση εργασιακών και ασφαλιστικών δικαιωμάτων.

2. Άμεση ανασυγκρότηση, αναβάθμιση και αποτελεσματική ενεργοποίηση του Σώματος Επιθεωρητών Εργασίας, και όλων των ελεγκτικών μηχανισμών στο πεδίο ευθύνης του Υπουργείου Εργασίας, με τις απαραίτητες συνέργειες (ΔΟΥ), ώστε να σταματήσει η συστηματική παραβίαση της εργατικής νομοθεσίας και η αδικαιολόγητη μη καταβολή δεδουλευμένων, η οποία αποτελεί εκτεταμένο φαινόμενο.

3. Κατάργηση με νόμο της Πράξης Υπουργικού Συμβουλίου (ΠΥΣ) 6/28-2-2012, με την οποία μειώθηκαν ο κατώτερος μισθός από 751 ευρώ μικτά μηνιαίως στα 586 και 511 ευρώ αντίστοιχα, καθώς και τα επιδόματα ανεργίας, ασθένειας και μητρότητας, που συνδέονται με αυτόν. Θεσμοθέτηση πολιτικής αύξησης και του κατώτατου μισθού και

των επιδομάτων.

4. Επαναφορά δια νόμου της «μετενέργειας» των συλλογικών συμβάσεων εργασίας, όπως αυτή ίσχυε πριν την μετάλλαξή της από την ΠΥΣ 6/28-2-2012. Επίσης, επαναφορά των αρμοδιοτήτων του ΟΜΕΔ, της αρχής της ευνοϊκότερης ρύθμισης στις περιπτώσεις συρροής συλλογικών συμβάσεων εργασίας διαφόρων επιπέδων, καθώς και της αρχής της επεκτασιμότητας, δηλαδή της δεσμευτικότητας, των συλλογικών συμβάσεων εργασίας.

5. Κατάργηση των διατάξεων, που θεσπίστηκαν την τελευταία τετραετία για την περαιτέρω απελευθέρωση της εφαρμογής της εκ περιτροπής εργασίας, της μερικής απασχόλησης και της διαθεσιμότητας.

6. Κατάργηση κάθε περιορισμού υπό την μορφή αναλογίας αποχωρήσεων/ προσλήψεων σε ό,τι αφορά στη δημόσια απασχόληση.

7. Θέσπιση αυτεπάγγελτης εισαγγελικής δίωξης και αυστηρών ποινικών και διοικητικών κυρώσεων για τους εργοδότες και τους υπευθύνους των επιχειρήσεων, που χρησιμοποιούν παράνομη - «μαύρη εργασία», ανασφάλιστους ή αδήλωτους εργαζόμενους ή παραβιάζουν τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας, τα συνδικαλιστικά δικαιώματα και το νόμιμο ωράριο.

8. Κατάργηση του δανεισμού - ενοικίασης εργαζομένων, της πιο αντεργατικής και απάνθρωπης μορφής εργασίας, που γίνεται μέσω εταιρειών προσωρινής απασχόλησης ή ιδιωτικών γραφείων ευρέσεως εργασίας, τα οποία υποκαθιστούν το έργο και τις αρμοδιότητες του ίδιου του ΟΑΕΔ. Αυτό μπορεί να πραγματοποιηθεί, παρά την υφιστάμενη κοινοτική νομοθεσία, με την παράλληλη αποτελεσματική λειτουργία του ΟΑΕΔ. Είναι αναγκαίος, επίσης, ο δραστικός περιορισμός των υπεργολαβιών που αφορούν στην παροχή υπηρεσιών.

9. Απαλλαγή του δημοσίου τομέα από ελαστικές και επισφαλείς θέσεις εργασίας καθώς και από μη αιτιολογημένες από τη φύση τους συμβάσεις προσωρινού/εποχικού χαρακτήρα, που θα αντικατασταθούν με θέσεις πλήρους και σταθερής εργασίας. Η απασχόληση στο Δημόσιο θα στηρίζεται στην πλήρη και σταθερή σχέση εργασίας για λόγους κοινωνικής δικαιοσύνης, αλλά και παραγωγικότητας και αποτελεσματικότητας της αποστολής του.

Κεφάλαιο 19. Αντί συμπεράσματος: ξεφεύγοντας από την παγίδα

Αυτή η μελέτη κατέδειξε ότι η Ευρωζώνη έχει μετατραπεί σε σιδερένιο κλουβί – σε παγίδα – για αρκετά από τα μέλη της, τόσο στην περιφέρεια όσο και στον πυρήνα. Δεν υπάρχει αμφιβολία για την αποτυχία της νομισματικής ένωσης και τη βλαβερή επίδραση που είχε στις οικονομίες και τις κοινωνίες ολόκληρης της Ευρώπης. Ούτε υπάρχει αμφιβολία σχετικά με τη συσσώρευση πολιτικών κινδύνων στην Ευρώπη, μεταξύ των οποίων και η επανεμφάνιση της άκρας δεξιάς, όσο η ήπειρος παραμένει σε ένα δυσλειτουργικό νομισματικό σύστημα. Το κλίμα συνεργασίας που υπήρχε μεταξύ των εθνών της Ευρώπης τις τελευταίες έξι δεκαετίες έχει πληγεί βαριά και η ΕΕ δείχνει φανερά ασταθής. Η νίκη του Brexit στο Ηνωμένο Βασίλειο το 2016 καταδεικνύει ότι η ΕΕ έχει εισέλθει σε περίοδο μεγάλων δοκιμασιών. Η υιοθέτηση του ευρώ και η επιμονή στη διατήρησή του αποτελεί σημαντικό λόγο αυτής της ιστορικής αποτυχίας.

Υπάρχουν, ωστόσο, πολλές απόψεις και ελάχιστη συμφωνία σχετικά με τα αίτια της αποτυχίας της νομισματικής ένωσης. Εν προκειμένω, η παρούσα μελέτη αποδεικνύει ότι ένα θεμελιώδες πρόβλημα της ΟΝΕ είναι η εγχώρια πολιτική της Γερμανίας, χωρίς να παραγνωρίζονται οι θεσμικές αδυναμίες της, καθώς και οι ανισορροπίες μεταξύ των οικονομιών των κρατών-μελών της. Η ηγεμονία της Γερμανίας στο πλαίσιο της ΟΝΕ και της ΕΕ στηρίχτηκε στην υποταγή της γερμανικής εργατικής τάξης στο κεφάλαιο, στην ταυτόχρονη συγκράτηση της εγχώριας ζήτησης και την τεράστια αύξηση των εξαγωγών – ήτοι σε έναν πραγματικό «νεομερκαντιλισμό».

Αυτοί ακριβώς είναι οι λόγοι που υπονόμευσαν την ΟΝΕ, καταφέρνοντας ένα σημαντικό πλήγμα στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Επιπλέον, δημιούργησαν πολύ αδύναμες βάσεις για τη γερμανική κυριαρχία στην Ευρώπη, επειδή η γερμανική επιτυχία δεν βασίστηκε στην αύξηση της παραγωγικότητας και την αύξηση των επενδύσεων. Η συγκράτηση των μισθών επέτρεψε στους Γερμανούς εξαγωγείς να γίνουν περισσότερο ανταγωνιστικοί εις βάρος των άλλων εταίρων. Η Γερμανία αύξησε τις εξαγωγές, απορροφώντας τη ζήτηση σε ολόκληρη την Ευρώπη και τον κόσμο, πατώντας στις πλάτες της δικής της εργατικής τάξης. Και αυτό δεν αποτελεί γερή βάση για μακράς διάρκειας ηγεμονία.

Είναι πλέον αδιαμφισβήτητο ότι, δεν υπάρχει δυνατότητα για αλλαγή ικανή να σώσει τη νομισματική ένωση ή ακόμα και να την οδηγήσει στην υιοθέτηση πολιτικών που θα δώσουν ένα αποφασιστικό τέλος στη λιτότητα. Η γερμανική κυριαρχία στην ΕΕ και το ιδεολογικό και πολιτικό κλίμα στο εσωτερικό της Γερμανίας αποκλείουν αυτό το ενδεχόμενο. Οι θεσμικές και άλλες αλλαγές, που έχουν όντως πραγματοποιηθεί εντός της ΟΝΕ, από το ξέσπασμα της κρίσης το 2010, ήταν στην κατεύθυνση της σκλήρυνσης των υφιστάμενων μηχανισμών της νομισματικής ένωσης, και της θεσμοθέτησης της λιτότητας. Η υιοθέτηση της ποσοτικής χαλάρωσης από την ΕΚΤ καθώς και αρκετοί αναπόφευκτοι δημοσιονομικοί συμβιβασμοί με τη Γαλλία, την Ισπανία και άλλες χώρες, κατά τη διάρκεια των τελευταίων χρόνων, δεν συνιστούν θεμελιώδεις διαρθρωτικές αλλαγές, αλλά ούτε και ανοίγουν το δρόμο προς μια τέτοια αλλαγή. Η ΟΝΕ δεν μεταρρυθμίζεται. Τόσο οι χώρες της περιφέρειας όσο και οι χώρες του πυρήνα θα πρέπει να εξετάσουν εναλλακτικές λύσεις το συντομότερο δυνατό.

Η μελέτη αυτή, ανοίγει το δρόμο για τη δημιουργία μιας εναλλακτικής λύσης μέσα από τη λεπτομερή εξέταση της περίπτωσης της Ελλάδας, της χώρας που έχει πληγεί περισσότερο από την ΟΝΕ. Η οικονομική και κοινωνική καταστροφή που προκλήθηκε στην Ελλάδα από τη στρατηγική των συμφωνιών «διάσωσης» με στόχο την παραμονή της στη νομισματική ένωση είναι πρόδηλη. Η Ελλάδα προσπάθησε να ανακτήσει την ανταγωνιστικότητά της με τον χειρότερο δυνατό τρόπο, δηλαδή με τη συντριβή των μισθών και την υιοθέτηση εξαιρετικών περιορισμών στην εγχώρια ζήτηση. Έχει σταθεροποιηθεί ως ένα βαθμό, αλλά με κόστος την

τεράστια καταστροφή του εργατικού δυναμικού και των παραγωγικών πόρων της.

Στη μελέτη αυτή, καταδεικνύεται επίσης ότι η στρατηγική των συμφωνιών «διάσωσης» δεν αντιμετώπισε τις βασικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας, δηλαδή την αρνητική καθαρή αποταμίευση και τις τεράστιες διαρροές στο εξωτερικό, ειδικά για ορισμένους βιομηχανικούς τομείς. Για πάνω από τρεις δεκαετίες, το κέντρο βάρους της ελληνικής οικονομίας μετακινούνταν προς τις υπηρεσίες εις βάρος της βιομηχανίας και της γεωργίας. Αυτό ευνόησε επίσης την παραγωγή των «διεθνώς μη εμπορεύσιμων» και όχι των «διεθνώς εμπορεύσιμων» εμπορευμάτων. Δεδομένης της έλλειψης εθνικής αποταμίευσης και των τεράστιων διαρροών στο εξωτερικό, η Ελλάδα ήταν σε θέση να αναπτυχθεί σχετικά γρήγορα στηριζόμενη αποκλειστικά στον εξωτερικό δανεισμό. Όταν χάθηκε αυτή η επιλογή τη δεκαετία του 2010, η χώρα βρέθηκε σε αναπτυξιακό αδιέξοδο: η βιώσιμη ανάπτυξη ήταν πολύ δύσκολο να επιτευχθεί.

Η στρατηγική διάσωσης για την απελευθέρωση της αγοράς, των ιδιωτικοποιήσεων και της μείωσης των μισθών δεν έχει προσφέρει λύση στο ουσιαστικό πρόβλημα της ανάπτυξης στην Ελλάδα, ιδιαίτερα αν λάβουμε υπόψη ότι τα τεράστια ποσοστά ανεργίας στη χώρα επιβάλλουν άμεσες απαντήσεις. Η Ελλάδα χρειάζεται μια διαφορετική αναπτυξιακή στρατηγική και στο πλαίσιο αυτό αποτελεί μια δοκιμαστική περίπτωση για άλλες χώρες της περιφέρειας, όπως η Πορτογαλία και η Ισπανία, ακόμα και για την ημι-περιφέρεια, όπως η Ιταλία.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η Ελλάδα πρέπει ξεφύγει από το σιδερένιο κλουβί του ευρώ για να μπορέσει να πάρει το δρόμο της βιώσιμης ανάπτυξης και της προόδου. Σε αυτή τη μελέτη αποδεικνύεται καταφανώς ότι η χώρα χρειάζεται άμεση τόνωση της συνολικής ζήτησης, η οποία θα παρέχει υποστήριξη στις παραγωγικές και άλλες δραστηριότητές της, ανακουφίζοντας ταυτόχρονα την ανεργία. Υπάρχουν αρκετοί τομείς της οικονομίας, ιδίως στον τομέα των υπηρεσιών που θα μπορούσαν να δεχτούν μια τέτοια ώθηση. Ακολούθως, η χώρα χρειάζεται στοχευμένη βιομηχανική πολιτική για τον περιορισμό των διαρροών στο εξωτερικό και την ενίσχυση της ανάπτυξης της παραγωγικότητας. Η πορεία αυτή είναι καταγεγραμμένη αναλυτικά σε προηγούμενα κεφάλαια.

Είναι ανώφελο να τονιστεί, ότι μια τέτοια στρατηγική είναι αδύνατο να υιοθετηθεί εντός της ΟΝΕ, ακόμη και μέσα στο καθιερωμένο πλαίσιο της ΕΕ για τις επενδύσεις και το εμπόριο. Η Ελλάδα χρειάζεται να βγει από την ΟΝΕ και, κατ' ελάχιστον, να διαπραγματευτεί μια ειδική σχέση με την ΕΕ. Η έξοδος δεν θα είναι εύκολη, αλλά σίγουρα θα είναι διαχειρίσιμη.

Σε αυτή τη μελέτη αναλύθηκε μια σειρά διαδοχικών βημάτων που θα επιτρέψουν στην Ελλάδα να υιοθετήσει ένα νέο νόμισμα. Αποδείχθηκε επίσης ότι ο κίνδυνος ανεξέλεγκτου πληθωρισμού ως αποτέλεσμα της εξόδου από την ΟΝΕ θα ήταν αμελητέος. Αντιθέτως, η επανάκτηση της νομισματικής κυριαρχίας θα επιτρέψει στην Ελλάδα να χρηματοδοτήσει την απαιτούμενη άμεση τόνωση της συνολικής ζήτησης. Επιπλέον, η έξοδος θα οδηγήσει σε υποτίμηση του νέου νομίσματος. Η υποτίμηση από τη μία θα τονώσει την ανταγωνιστικότητα και από την άλλη θα ασκήσει πιέσεις στα πραγματικά εισοδήματα, με αποτέλεσμα να χρειαστεί στοχευμένη παρέμβαση για τη στήριξη των μισθωτών και άλλων στρωμάτων. Η έξοδος είναι αναμφίβολα μια δύσκολη και σύνθετη διαδικασία, αλλά τα μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα οφέλη είναι ξεκάθαρα και οποιεσδήποτε βραχυπρόθεσμες δυσκολίες θα μπορούσαν να αντιμετωπιστούν στο μακροοικονομικό πλαίσιο που προτείνεται εδώ.

Τέλος, η μελέτη αυτή αποτελεί μια πρώτη προσπάθεια ανάλυσης και διαμόρφωσης της εναλλακτικής στρατηγικής που χρειάζεται η Ελλάδα. Υπάρχουν σημαντικά περαιτέρω ζητήματα που πρέπει να εξεταστούν σε βάθος, συμπεριλαμβανομένης της αναδιάρθρωσης του χρηματοπιστωτικού συστήματος σε δημόσια βάση και, πάνω απ 'όλα, της αναδιάρθρωσης της δημόσιας διοίκησης προκειμένου να δημιουργηθεί μια νέα σχέση μεταξύ του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα. Αυτή είναι δουλειά που θα γίνει στο αμέσως επόμενο διάστημα. Ακόμα

κι έτσι, η μελέτη έχει προσδιορίσει τις γενικές μακροοικονομικές πολιτικές που θα πρέπει να υιοθετηθούν, καθώς και την απαιτούμενη διαρθρωτική εξισορρόπηση της οικονομίας. Έχει προτείνει μια πορεία, όχι μόνο για την Ελλάδα, αλλά και για άλλες χώρες της περιφέρειας της Ευρωζώνης. Περαιτέρω ερευνητικές μελέτες στην ίδια κατεύθυνση απαιτούνται επειγόντως στην Ευρώπη.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Ελληνόγλωσσες

Βαβούρας, Ι. Σ. (2013) *Οικονομική Πολιτική*, Αθήνα, Παπαζήσης.

Γεωργικόπουλος, Ν. (2016) Συνθήκες ανταγωνισμού και εξελίξεις στον τραπεζικό κλάδο, *Οικονομικές Εξελίξεις*, Τετραμηνιαία έκδοση του ΚΕΠΕ, 30, σσ. 61-73.

Ελληνική Ένωση Τραπεζών (2013) *Το ελληνικό τραπεζικό σύστημα το 2011 και το 2012*, Αθήνα, Ελληνική Ένωση Τραπεζών.

Θεοδοσίου, Ι. (2015) Η λιτότητα στην Ελλάδα είναι πόλεμος εναντίον των φτωχών. http://www.sxedio-b.gr/index.php/repub/item/1266-litotita-ptoxoi

Καψάλης, Α. (2015), «Η Αδήλωτη Εργασία στην Ελλάδα», 43, Ιανουάριος, Ινστιτούτο Εργασίας, ΓΣΕΕ, http://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2015/06/Meleti-43-INE.pdf

Κανελλόπουλος, Ν. Κ. (2016) Εξελίξεις σε βασικά μεγέθη της ελληνικής αγοράς εργασίας, *Οικονομικές Εξελίξεις*, Τετραμηνιαία έκδοση του ΚΕΠΕ, 30, σσ. 24-32.

Κωνσταντακοπούλου, Ι. (2015) *Ανάλυση του Ελληνικού Εξωτερικού Εμπορίου: Κλαδική Ανάλυση, Συγκριτικά Πλεονεκτήματα, Εξαγωγές και Οικονομική Ανάπτυξη, 2000-2014*, Αθήνα, ΚΕΠΕ.

Λαπαβίτσας, Κ. (2014) *Ένα Ριζοσπαστικό Πρόγραμμα για την Ελλάδα και την Περιφέρεια της Ευρωζώνης*, Αθήνα, Α.Α. Λιβάνης.

Λαπαβίτσας, Κ. (2015) Η ευθύνη για τις τράπεζες, 28 Νοεμβρίου 2015. http://costaslapavitsas.blogspot.gr/

Λαπαβίτσας, Κ. και Φλάσμπεκ, Χ. (2015) *Σχέδιο Κοινωνικής Αλλαγής και Εθνικής Ανασυγκρότησης για την Ελλάδα*. http://costaslapavitsas.blogspot.gr/

Μαριόλης, Θ. (2011) *Ελλάδα, Ευρωπαϊκή Ένωση και Οικονομική Κρίση*, Αθήνα, Matura.

Μαριόλης, Θ. (Επιμ.) (2016α) *Μελέτες στο Έργο του Δημήτρη Μπάτση «Η Βαρειά Βιομηχανία στην Ελλάδα». Σχεδιασμένη Καθυπόταξη ή Σχεδιασμένη Ανάπτυξη;* Αθήνα, ΕΛΤΑ (υπό έκδοση).

Μαριόλης, Θ. (2016β) Οι δομικές ανισορροπίες του εξωτερικού τομέα της ελληνικής οικονομίας, Ινστιτούτο Κοινωνικών Ερευνών Δημήτρης Μπάτσης, Σειρά Δημοσιεύσεων Οικονομικού Τμήματος, Αρ. 43, Απρίλιος 2016. http://www.ikempatsis.gr

Μηλιαράκης, Π. (2015) Η νομική διάσταση της εξόδου της Ελλάδας από την ΟΝΕ, στο: Κ. Λαπαβίτσας και Χ. Φλάσμπεκ (2015).

Μηλιαράκης, Π. (2016) Νομικά ζητήματα μετάβασης στο εθνικό νόμισμα εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εισήγηση στο συνέδριο: «Ευρωζώνη, Λαϊκή Κυριαρχία και Εθνικό Νόμισμα» του «Μαρξιστικού Χώρου Μελέτης και Έρευνας», Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 15-17 Ιανουαρίου 2016. http://www.maxome.gr/

Ντεμίρογλου, Ν. (2015) Ο σραφφαϊανός πολλαπλασιαστής της ελληνικής οικονομίας: Ευρήματα από τους πίνακες προσφοράς-χρήσης της περιόδου 2000-2010, Εισήγηση στο συνέδριο:

«Παραγωγική Ανασυγκρότηση στην Ελλάδα: Μελετώντας το Παρελθόν, Σχεδιάζουμε το Μέλλον», ΑΠΘ και ΠΑΜΑΚ, 27-28 Νοεμβρίου 2015 (αγγλική εκδοχή: *Bulletin of Political Economy*, 10, June 2016, forthcoming).

Οικονόμου, Γ., Σαμπεθάι, Ι. και Συμιγιάννης, Γ. (επιμ.) (2010) *Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών της Ελλάδος: Αιτίες Ανισορροπιών και Προτάσεις Πολιτικής*, Αθήνα, Τράπεζα της Ελλάδος.

Παπάζογλου Χ. (2009) Είναι πράγματι χαμηλή η εξαγωγική επίδοση της Ελλάδος;, *Οικονομικό Δελτίο*, 32, σσ. 31-42, Αθήνα, Τράπεζα της Ελλάδος.

Παπάζογλου Χ. (2014) Ελληνική εξαγωγική επίδοση: Ανταγωνιστικότητα και ξένες άμεσες επενδύσεις, στο: Μ. Μασουράκης και Χ. Βλ. Γκόρτσος (Επιμ.) *Ανταγωνιστικότητα για Ανάπτυξη: Προτάσεις Πολιτικής*, Αθήνα, Ελληνική Ένωση Τραπεζών.

Ξενόγλωσσες

Adam, A. and Moutos, T. (2012), Capital importers pay more for their imports, CESifo Working Paper Series No 3723, CESifo Group Munich.

Aliber, R. Z. (2010), The devaluation of the Greek euro, International Political Economy, Special Report, pp. 1-3, February 17, 2010.

Aliber, R. Z. (2011), Fascinating times, Rigorous Thinking, August 16, 2011.

Baldwin, R. and F. Giavazzi, (eds.) (2015), The Eurozone Crisis: A Consensus View of the Causes and a Few Possible Solutions, VoxEU.org Book, London: CEPR Press.

Drakopoulos, S. A. and Theodosiou, I. (1991), Kaldorian approach to Greek economic growth, Applied Economics, 23, pp. 1683-1689.

Economakis, G., Markaki, M. and Androulakis, G. (2014), Extraversion and crisis of the Greek economy: A study, Bulletin of Political Economy, 8, pp. 175-204.

European Commission (2007), Review of the Lamfalussy process: Strengthening supervisory convergence, Brussels, 20.11.2007, COM (2007) 727 final. Available at http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52007DC0727&from=EN

European Commission (2014), For a European Industrial Renaissance. http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/NOT/?uri=CELEX:52014DC0014

European Commission (2015), Completing Europe's Economic and Monetary Union, Report by Jean-Claude Juncker in close cooperation with Donald Tusk, Jeroen Dijsselbloem, Mario Draghi, and Martin Schulz, June. Available at http://ec.europa.eu/priorities/sites/beta-political/files/5-presidents-report_en.pdf

European Research Network on Social and Economic Policy (2016), Debate on competitiveness and the EMU crisis, J. Bibow, P. Bofinger, H. Flassbeck, T. Hild, C. Lapavitsas, S. Storm, and S. Wren-Lewis, available at http://www.erensep.org/index.php/en/publications/debate

Felipe, J., Kumar, U., Abdon, A. and Bacate, M. (2012), Product complexity and economic development, Structural Change and Economic Dynamics, 23, pp. 36- 68.

Flassbeck, H. and C. Lapavitsas (2013), 'The Systemic Crisis of the Euro: True Causes and

Effective Therapies', Rosa Luxemburg Stiftung Studien, http://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/Studien/Studien_The_systemic_crisis_web.pdf

Flassbeck, H. and C. Lapavitsas (2015), Against the Troika: Crisis and Austerity in the Eurozone, Verso: London and New York.

International Labour Organization (2015), Global Wage Report 2014/15. Wages and income inequality, International Labour Office, Geneva.

Katrakilidis, C., P. Tsaliki, and T. Tsiakis (2013), The Greek economy in a Kaldorian developmental framework, Acta Oeconomica, 63, pp. 61-75.

Katsimi, M. and T. Moutos (2010), EMU and the Greek crisis: The political-economy perspective, European Journal of Political Economy, 26, pp. 568-576.

Katsinos, A. and T. Mariolis (2012), Switch to devalued drachma and cost-push inflation: A simple input-output approach to the Greek case, Modern Economy, 3, pp. 164-170.

Keynes, J.M. (1919 [1920]), The Economic Consequences of the Peace, New York: Harcourt, Brace and Howe.

Keynes, J.M. (1929), The German transfer problem, Economic Journal, 39, pp. 1-7.

Lapavitsas, C., A. Kaltenbrunner, D. Lindo, J. Michell, J.P. Painceira, E. Pires, J. Powell, A. Stenfors, N. Teles (2010a), "Eurozone Crisis: Beggar Thyself and Thy Neighbour", RMF occasional report, March, available at http://www.erensep.org/images/pdf/rmf/eurozone_reports/Eurozone-Report-1.pdf

Lapavitsas, C., A. Kaltenbrunner, G. Lambrinidis, D. Lindo, J. Meadway, J. Michell, J.P. Painceira, E. Pires, J. Powell, A. Stenfors, and N. Teles (2010b), "The Eurozone between Austerity and Default", RMF occasional report, September, available at http://www.erensep.org/images/pdf/rmf/eurozone_reports/Eurozone-Report-2.pdf

Lapavitsas, C., A. Kaltenbrunner, D.Lindo, J. Meadway, J. Michell, J.P. Painceira, E. Pires, J. Powell, A. Stenfors, and N. Teles (2011), Breaking Up? A Route out of the Eurozone, Research on Money and Finance, Occasional Report 3, November, http://www.erensep.org/images/pdf/rmf/eurozone_reports/Eurozone-Report-3.pdf

Lapavitsas, C., A. Kaltenbrunner, G. Lambrinidis, D. Lindo, J. Meadway, J. Michell, J.P. Painceira, J. Powell, E. Pires, A. Stenfors, N. Teles, and L. Vatikiotis (2012), Crisis in the Eurozone, Verso: London and New York.

Lapavitsas, C. (2013), 'The Eurozone Crisis through the Prism of World Money', in The Handbook of the Political Economy of Financial Crises, M. Wolfson and J. Epstein, (eds.), pp. 378-394, Oxford University Press: Oxford and New York.

Lapavitsas C., H. Flassbeck, C. Durand. G. Étiévent, F. Lordon (2016), Euro, Plan B: Sortir de la Crise en Grèce, en France et en Europe, Édition du Croquant: Paris.

Laursen, K. (1998), Revealed comparative advantage and the alternatives as measures of international specialisation, Danish Research Unit for Industrial Dynamics, Working paper 98-30, December 1998, http://www3.druid.dk/wp/19980030.pdf

Mainwaring, L. (1979), The wage-profit relation without constant returns, Metroeconomica, 31, pp. 335-348.

Mariolis, T. (2008), Pure joint production, income distribution, employment and the exchange rate, Metroeconomica, 59, pp. 656-665.

Mariolis, T. (2013), Currency devaluation, external finance and economic growth: A note on the Greek case, Social Cohesion and Development, 8, pp. 59-64.

Mariolis, T. (2016a), The foreign-trade leakages in the Greek economy, Paper presented at the workshop: 'What is the future for Europe?' of the European Research Network on Social and Economic Policy, AUTh, 26-27 April 2016.

Mariolis, T. and G. Soklis (2015), The Sraffian multiplier for the Greek economy: Evidence from the supply and use table for the year 2010, Centre of Planning and Economic Research, Discussion Paper No. 142, Athens, June 2015 (extended version: Review of Keynesian Economics (forthcoming). http://www.kepe.gr/index.php/el/erevna/dimosieyseis/ergasies-gia-sizitise-el/item/2735-dp_142

Merler, S. and J. Pisani-Ferry (2012), "Sudden Stops in the Euro Area," Policy Contribution, March, Brussels: Bruegel. Available at http://bruegel.org/2012/03/sudden-stops-in-theeuro-area-2/

Metcalfe, J. S. and Steedman, I. (1981), Some long-run theory of employment, income distribution and the exchange rate, The Manchester School, 49, pp. 1-20.

Milios, J. and D. Sotiropoulos (2010), "Crisis of Greece or crisis of the euro? A view from the European 'periphery'", Journal of Balkan and Near Eastern Studies, Volume 12, Number 3, pp. 223-240. Available at http://www.obela.org/system/files/Milios_Sotiropoulos_Crisis_Euro_0.pdf

Nikiforos, M., D. Papadimitriou, and G. Zezza (2016), "The Greek Public Debt Problem", Working Paper No. 867, Levy Economics Institute of Bard College, May. Available at: http://www.levyinstitute.org/pubs/wp_867.pdf

Ntemiroglou, N. (2016), The static Sraffian multiplier for the Greek economy and Eurozone: Evidence from the Supply and Use Table for the year 2011, Paper presented at the workshop: 'What is the future for Europe?' of the European Research Network on Social and Economic Policy, AUTh., 26-27 April 2016.

Olenev, N. (2015), Economy of Greece: An evaluation of real sector, Paper presented at the conference: 'Reconstruction of Production in Greece: Study the Past, Plan for the future', AUTh. and UoM, 27-28 November 2015 (forthcoming in Bulletin of Political Economy, 10, June 2016).

Pisani-Ferry, J. (2011), The Euro Crisis and Its Aftermath, Oxford; Oxford University Press.

Simonazzi, A., A. Ginzburg, and G. Nocella (2013), Economic relations between Germany and southern Europe, Cambridge Journal of Economics, 37, pp. 653–675.

Sinn, H.W. (2014), Austerity, growth and inflation: remarks on the Eurozone's unresolved competitiveness problem, The World Economy, 37 (1): 1-13.

Stiglitz, J. (2016), The Euro: How a Common Currency Threatens the Future of Europe, Allen Lane: London.

Storm, S. and C.W.M. Naastepad (2015), NAIRU economics and the Eurozone crisis. International Review of Applied Economics 29 (6): 843-877.

Thirlwall, A. P. (2011), Balance of payments constrained growth models: history and overview, *PSL Quarterly Review*, 64, pp. 307-351.

Widodo, T. (2008), 'Products Mapping' and dynamic shift in the patterns of comparative advantage: Could India catch up China?, Hiroshima University of Economics Journal Economics and Business, 31, pp. 51-78.

Wyplosz, C. (2013), Eurozone crisis: it's about demand, not competitiveness, The Graduate Institute, Geneva, and CEPR. Available at: https://www.tcd.ie/Economics/assets/pdf/Not_competitiveness.pdf

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ονοματολογία εμπορευμάτων και Σύστημα Δεικτών

Στον Πίνακα ΠΙ.1 δίνεται η ονοματολογία των 63 εμπορευμάτων του SUT της ελληνικής οικονομίας, για το έτος 2010. Με το σύμβολο «*» δηλώνονται εκείνα τα εμπορεύματα, τα οποία ούτε εισάγονται ούτε εξάγονται. Σημειώνεται, ωστόσο, ότι τα εμπορεύματα 36 («Υπηρεσίες παροχής καταλύματος και εστίασης») και 52 («Υπηρεσίες ταξιδιωτικών πρακτορείων, γραφείων οργανωμένων ταξιδιών και κρατήσεων και άλλες συναφείς υπηρεσίες»), τα οποία σχετίζονται με τουριστικές δραστηριότητες, εμφανίζουν μηδενικές εισαγωγές και εξαγωγές λόγω του ότι στους SUTs οι ταξιδιωτικές πληρωμές και εισπράξεις καταγράφονται αθροιστικά και, άρα, δεν κατανέμονται στα διάφορα εμπορεύματα της οικονομίας. Οι εισαγωγές-πληρωμές (εξαγωγές-εισπράξεις) που δεν κατανέμονται αποτελούν το 3.0% (το 19.5%) του συνόλου των εισαγωγών (εξαγωγών) της οικονομίας.

Πρωτογενούς παραγωγής είναι τα εμπορεύματα 1 έως και 3. Βιομηχανικά είναι τα εμπορεύματα 4 έως και 27: (i) το εμπόρευμα 4 αντιστοιχεί στα «Ορυχεία και Λατομεία», (ii) τα εμπορεύματα 5 έως και 23 ανήκουν στην «Μεταποίηση», (iii) το εμπόρευμα 24 στην «Ενέργεια», (iv) τα εμπορεύματα 25 και 26 στην «Παροχή Νερού και Διαχείριση Αποβλήτων», και (v) το εμπόρευμα 27 στις «Κατασκευές». Τέλος, τα εμπορεύματα 28 έως και 63 αφορούν σε «Υπηρεσίες», ενώ τα εμπορεύματα 54 έως και 57 είναι εκείνα, τα οποία έχουν κατεξοχήν σχέση με το «Δημόσιο Τομέα».

Πίνακας ΠΙ.1. Ονοματολογία των εμπορευμάτων της ελληνικής οικονομίας

Α/Α	Εμπόρευμα
1	Προϊόντα φυτικής και ζωικής παραγωγής, θήρας και συναφών δραστηριοτήτων
2	Προϊόντα δασοκομίας, υλοτομίας
3	Προϊόντα αλιείας και υδατοκαλλιέργειας
4	Προϊόντα εξορυκτικής και λατομικής δραστηριότητας
5	Τρόφιμα, ποτά και προϊόντα καπνού
6	Κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα, είδη ένδυσης, γουναρικά και είδη δέρματος
7	Προϊόντα ξύλου (εκτός των επίπλων), είδη καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής
8	Προϊόντα χαρτιού
9	Εκτυπώσεις και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων
10	Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου
11	Χημικές ουσίες και προϊόντα
12	Βασικά φαρμακευτικά προϊόντα και σκευάσματα
13	Προϊόντα από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικές ύλες
14	Άλλα προϊόντα μη μεταλλικών ορυκτών
15	Βασικά μέταλλα
16	Μεταλλικά προϊόντα (εκτός μηχανημάτων)
17	Ηλεκτρονικοί υπολογιστές, ηλεκτρονικά και οπτικά προϊόντα
18	Ηλεκτρολογικός εξοπλισμός
19	Μηχανήματα και είδη εξοπλισμού π.δ.κ.α.
20	Μηχανοκίνητα οχήματα, ρυμουλκούμενα και ημιρυμουλκούμενα οχήματα
21	Λοιπός εξοπλισμός μεταφορών
22	Έπιπλα και προϊόντα λοιπών μεταποιητικών δραστηριοτήτων
23*	Υπηρεσίες επισκευής και εγκατάστασης μηχανημάτων και εξοπλισμού
24	Ηλεκτρικό ρεύμα, φυσικό αέριο, ατμός και κλιματισμός
25*	Φυσικό νερό, υπηρεσίες επεξεργασίας και παροχής νερού

26	Υπηρεσίες συλλογής, επεξεργασίας και διάθεσης απορριμμάτων, ανάκτησης υλικών, εξυγίανσης και άλλες υπηρεσίες διαχείρισης αποβλήτων
27	Κατασκευές
28	Υπηρεσίες χονδρικού και λιανικού εμπορίου και υπηρεσίες επισκευής μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών
29	Υπηρεσίες χονδρικού εμπορίου εκτός των μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών
30	Υπηρεσίες λιανικού εμπορίου εκτός των μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών
31	Υπηρεσίες χερσαίων μεταφορών και μεταφορών μέσω αγωγών
32	Υπηρεσίες πλωτών μεταφορών
33	Υπηρεσίες αεροπορικών μεταφορών
34	Υπηρεσίες αποθήκευσης και υποστήριξης των μεταφορών
35	Ταχυδρομικές και ταχυμεταφορικές υπηρεσίες
36*	Υπηρεσίες παροχής καταλύματος και εστίασης
37	Εκδοτικές υπηρεσίες
38	Υπηρεσίες παραγωγής κινηματογραφικών ταινιών, βίντεο, τηλεοπτικών προγραμμάτων, ηχογραφήσεων, μουσικών εκδόσεων, προγραμματισμού και τηλεοπτικών εκπομπών
39	Τηλεπικοινωνιακές υπηρεσίες
40	Υπηρεσίες προγραμματισμού ηλεκτρονικών υπολογιστών, παροχής συμβουλών και άλλων συναφών δραστηριοτήτων, και υπηρεσίες πληροφοριών
41	Χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές δραστηριότητες και τα συνταξιοδοτικά προγράμματα
42	Υπηρεσίες ασφαλιστικών, αντασφαλιστικών και συνταξιοδοτικών ταμείων, εκτός από την υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση
43*	Υπηρεσίες συναφείς προς τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες και τις ασφαλιστικές δραστηριότητες
44*	Υπηρεσίες διαχείρισης ακίνητης περιουσίας
45	Νομικές και λογιστικές υπηρεσίες και υπηρεσίες κεντρικών γραφείων και παροχής συμβουλών διαχείρισης
46	Αρχιτεκτονικές και μηχανολογικές υπηρεσίες και υπηρεσίες τεχνικών δοκιμών και αναλύσεων
47	Υπηρεσίες επιστημονικής έρευνας και ανάπτυξης
48	Υπηρεσίες διαφήμισης και έρευνας αγοράς
49	Άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές υπηρεσίες και κτηνιατρικές υπηρεσίες
50	Υπηρεσίες ενοικίασης και εκμίσθωσης
51*	Υπηρεσίες απασχόλησης
52*	Υπηρεσίες ταξιδιωτικών πρακτορείων, γραφείων οργανωμένων ταξιδιών και κρατήσεων και άλλες συναφείς υπηρεσίες
53	Υπηρεσίες προστασίας και έρευνας, υπηρεσίες σε κτίρια και εξωτερικούς χώρους, διοικητικές υπηρεσίες γραφείου, γραμματειακή υποστήριξη και άλλες υπηρεσίες υποστήριξης επιχειρήσεων
54*	Υπηρεσίες δημόσιας διοίκησης και άμυνας, υπηρεσίες υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης
55	Υπηρεσίες εκπαίδευσης
56	Υπηρεσίες ανθρώπινης υγείας
57*	Υπηρεσίες κοινωνικής μέριμνας
58	Υπηρεσίες δημιουργικές, τέχνης και διασκέδασης, υπηρεσίες βιβλιοθηκών, αρχειοφυλακείων, μουσείων και άλλων πολιτιστικών υπηρεσιών, υπηρεσίες τυχερών παιχνιδιών και στοιχημάτων
59	Αθλητικές υπηρεσίες και υπηρεσίες διασκέδασης και ψυχαγωγίας
60*	Υπηρεσίες οργανώσεων

61	Υπηρεσίες επισκευής ηλεκτρονικών υπολογιστών και ειδών ατομικής ή οικιακής χρήσης
62	Άλλες προσωπικές υπηρεσίες
63*	Υπηρεσίες νοικοκυριών ως εργοδοτών, μη διακριτά αγαθά και υπηρεσίες που παράγονται από νοικοκυριά για ιδία χρήση

Όσον αφορά στα χρησιμοποιούμενα στατιστικά στοιχεία και στους δείκτες δαπάνης και εξωτερικού τομέα, αναφέρονται τα εξής:

1. Το έτος 2010, όπου αρχίζει να εφαρμόζεται μία ισχυρά συσταλτική οικονομική πολιτική, τα επονομαζόμενα «δίδυμα ελλείμματα», δηλαδή του κρατικού προϋπολογισμού και του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, ήταν (σύμφωνα με στοιχεία της ΤτΕ) στο 11.1% και 10.1% του ΑΕΠ, αντιστοίχως (στο 6.8% ήταν το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου). Το δημόσιο χρέος ήταν στο 146% του ΑΕΠ, η «καθαρή διεθνής επενδυτική θέση» στο μείον 97.9%, και η καθαρή εθνική αποταμίευση ήταν μείον 24 δισ. ευρώ ή 13% του καθαρού εθνικού διαθέσιμου εισοδήματος (σύμφωνα με στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ). Τέλος, το ποσοστό ανεργίας ήταν στο 12.7%. Επομένως, εκείνο το έτος είναι μάλλον *αντιπροσωπευτικό* για την ανίχνευση των διαρροών στον εξωτερικό τομέα, και σίγουρα, πάντως, δεν είναι αντιπροσωπευτικά τα έτη 2014 ή 2015, όπου η οικονομία έχει ήδη συρρικνωθεί θεαματικά. Από αυτό δεν έπεται, βεβαίως, ότι η έρευνα δεν θα πρέπει να επεκταθεί και προς τις δύο χρονικές διευθύνσεις (αν και, μέχρι στιγμής, ο πιο πρόσφατος, διαθέσιμος SUT είναι αυτός του έτους 2011).

2. Ως φυσική μονάδα μέτρησης κάθε εμπορεύματος επιλέγεται εκείνη η ποσότητά του, της οποίας η τιμή αγοράς ισούται με μία (1) νομισματική μονάδα (1 εκατομμύριο ευρώ).

3. Χρησιμοποιήθηκε ένα σύστημα δώδεκα εμπορευματικών δεικτών διάγνωσης των δομικών ανισορροπιών του εξωτερικού τομέα μίας εθνικής οικονομίας. Πέντε από αυτούς τους δείκτες αφορούν στα συστατικά στοιχεία της ακαθάριστης εγχώριας παραγωγής (δηλαδή, ενδιάμεση ανάλωση, συνολική, ιδιωτική και δημόσια, τελική καταναλωτική δαπάνη, ακαθάριστος σχηματισμός κεφαλαίου, εξαγωγές και εισαγωγές), ένας στις ακαθάριστες εγχώριες αποταμιεύσεις, τρεις σε επιμέρους χαρακτηριστικά του εξωτερικού εμπορίου (εμπορικό ισοζύγιο, συγκριτικό πλεονέκτημα, ενδοκλαδικό ή, αλλιώς, ενδοεμπορευματικό εμπόριο) και, τέλος, τρεις στους βαθμούς αυτάρκειας και εξάρτησης της εγχώριας οικονομίας ως προς και από, αντιστοίχως, τον υπόλοιπο κόσμο (εξάρτησης από εισαγωγές σε συνολικούς όρους και σε όρους μέσων παραγωγής).

4. Για τον προσδιορισμό του «αποκαλυπτόμενου πλεονεκτήματος ή μειονεκτήματος» δεν χρησιμοποιούμε τον συνήθη «δείκτη Balassa» αλλά ορισμένη παραλλαγή εκείνων των δεικτών, οι οποίοι έχουν προταθεί από το *Centre d'études prospectives et d'informations internationales* (*CEPII*) και συνυπολογίζουν τις εξαγωγές-εισαγωγές για κάθε εμπόρευμα σε σχέση με εκείνες της συνολικής οικονομίας (σχετικά, βλέπε Laursen, 1998). Ειδικότερα, το περιεχόμενο του δείκτη που χρησιμοποιούμε, είναι το εξής: Έστω ότι οι εξαγωγές σε όλα τα παραγόμενα εμπορεύματα αυξάνονται κατά το ίδιο ποσοστό, ενώ οι εισαγωγές παραμένουν αμετάβλητες (ή, εναλλακτικά, ότι όλες οι εισαγωγές μειώνονται κατά το ίδιο ποσοστό, ενώ οι εξαγωγές παραμένουν αμετάβλητες). Εάν το εμπορικό ισοζύγιο ενός εμπορεύματος βελτιωθεί λιγότερο (περισσότερο) από ό,τι το εμπορικό ισοζύγιο της συνολικής οικονομίας, τότε η τιμή του δείκτη είναι θετική (αρνητική) και, έτσι, λέγεται ότι αυτό το εμπόρευμα εμφανίζει «αποκαλυπτόμενο συγκριτικό πλεονέκτημα (μειονέκτημα)». [70]

70 Για μία πρόσφατη, αναλυτική μελέτη της ελληνικής οικονομίας (2000-2014) βάσει του «δείκτη Balassa» (και παραλλαγών του) καθώς και διαφορετικής, από ό,τι εδώ, φύσης πρωτογενών στατιστικών δεδομένων, βλ. Κωνσταντακοπούλου (2015, κεφ. 4). Τα γενικά, συμπεράσματα εκείνης της μελέτης δεν φαίνεται, ωστόσο, να έχουν ουσιώδεις διαφορές με τα δικά μας.

5. Για την μέτρηση του ενδοεμπορευματικού εμπορίου χρησιμοποιούμε τον συνήθη «δείκτη Grubel-Llyod». Ο δείκτης λαμβάνει τιμές μεταξύ 0% (όταν το εμπόριο είναι πλήρως διαεμπορευματικό) και 100% (όταν το εμπόριο είναι πλήρως ενδοεμπορευματικό).

6. Ο «δείκτης αυτάρκειας» (ΔΑ) ενός εμπορεύματος ορίζεται, ως ο λόγος της ακαθάριστης εγχώριας παραγωγής σε αυτό το εμπόρευμα προς την συνολική δαπάνη της οικονομίας στο ίδιο εμπόρευμα. Εκφράζει, επομένως, το βαθμό στον οποίο η συνολική δαπάνη καλύπτεται από την ακαθάριστη εγχώρια παραγωγή. Η αριθμητική τιμή του δείκτη δηλώνει κατά πόσον μεταβάλλεται η ακαθάριστη εγχώρια παραγωγή σε ένα εμπόρευμα, συνεπεία μεταβολής της συνολικής δαπάνης της ημεδαπής οικονομίας στο ίδιο εμπόρευμα κατά μία μονάδα. Άρα, όταν η τιμή του ΔΑ (%) είναι μεταξύ 0% και 100%, η εν λόγω αύξηση είναι μικρότερη της μίας μονάδας.

7. Ο «δείκτης συνολικής εξάρτησης από εισαγωγές» (ΔΣΕ) ενός εμπορεύματος, ορίζεται ως ο λόγος των εισαγωγών της οικονομίας σε αυτό το εμπόρευμα προς την συνολική δαπάνη της οικονομίας στο ίδιο εμπόρευμα. Με αμετάβλητες τις εξαγωγές της οικονομίας σε ένα εμπόρευμα, η επίπτωση που έχει στην ακαθάριστη εγχώρια παραγωγή αυτού του εμπορεύματος μία μεταβολή της συνολικής δαπάνης της οικονομίας στο ίδιο εμπόρευμα είναι τόσο μεγαλύτερη όσο μικρότερη είναι η ισχύουσα τιμή του δείκτη. Συγκεκριμένα, η επίπτωση ισούται με: 100 – ΔΣΕ (%).

8. Ο «δείκτης εξάρτησης των μέσων παραγωγής από εισαγωγές» (ΔΕΜΠ) ενός εμπορεύματος ορίζεται ως ο λόγος των εισαγωγών της οικονομίας σε αυτό το εμπόρευμα προς τη δαπάνη της οικονομίας για ενδιάμεση ανάλωση και ακαθάριστο σχηματισμό κεφαλαίου (δηλαδή, για μέσα παραγωγής) στο ίδιο εμπόρευμα. Με αμετάβλητες την συνολική τελική καταναλωτική δαπάνη και τις εξαγωγές της οικονομίας σε ένα εμπόρευμα, η επίπτωση που έχει στην ακαθάριστη εγχώρια παραγωγή αυτού του εμπορεύματος μία μεταβολή της δαπάνης της οικονομίας σε μέσα παραγωγής στο ίδιο εμπόρευμα είναι τόσο μεγαλύτερη όσο μικρότερη είναι η ισχύουσα τιμή του δείκτη. Συγκεκριμένα, η επίπτωση ισούται με: 100 – ΔΕΜΠ (%).

9. Όταν οι εξαγωγές σε ένα εμπόρευμα είναι μικρότερες της ακαθάριστης εγχώριας παραγωγής του, τότε: (i) Ο ΔΑ (%) είναι θετικός και λαμβάνει τιμές μικρότερες ή μεγαλύτερες του 100% αναλόγως του εάν το εμπορικό ισοζύγιο αυτού του εμπορεύματος είναι ελλειμματικό ή πλεονασματικό, αντιστοίχως. (ii). Ο ΔΣΕ (%) λαμβάνει τιμές μικρότερες του 100%. (iii). Ο ΔΣΕ είναι μικρότερος ή ίσος του ΔΕΜΠ.

10. Η παρούσα μελέτη των δαπανών και του εξωτερικού τομέα μπορεί και πρέπει να συμπληρωθεί, ούτως ώστε να γίνει εμπορευματολογικά πιο λεπτομερής, δια της χρήσης πρωτογενών στοιχείων της Standard International Trade Classification της UNCTAD.